

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Ghid privind art. 9 din Convenția europeană a drepturilor omului

---

Libertatea de gândire,
de conștiință și de religie

Actualizat la 29 februarie 2024

Întocmit în cadrul Grefei. Nu obligă Curtea.

Invităm editorii sau organizațiile care doresc să traducă și/sau să reproducă integral sau parțial acest ghid, în format tipărit sau electronic (web), să completeze formularul de contact: [cerere de reproducere sau republicare a unei traduceri](#) pentru a se informa cu privire la procedura de autorizare.

Pentru informații privind traducerile în curs de realizare ale ghidurilor privind jurisprudența, vă rugăm consultați lista [Traduceri în curs](#).

Textul original al acestui ghid este redactat în limba franceză. Acesta este actualizat periodic. Cel mai recent, a fost actualizat la 29 februarie 2024. Poate suferi modificări de formă.

Ghidurile privind jurisprudența pot fi descărcate de la adresa <https://ks.echr.coe.int>. Pentru informații actualizate despre publicații, vă rugăm să accesați contul de Twitter al Curții: https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Prezenta traducere este publicată cu acordul Consiliului Europei și al Curții Europene a Drepturilor Omului și reprezintă responsabilitatea exclusivă a Institutului European din România. © Consiliul Europei / Curtea Europeană a Drepturilor Omului, 2024

Cuprins

În atenția cititorilor.....	5
I. Principii generale și aplicabilitate	7
A. Importanța art. 9 din Convenție într-o societate democratică și <i>locus standi</i> al unei organizații religioase.....	7
B. Convingeri protejate de art. 9.....	8
C. Dreptul de a avea o convingere și dreptul de a o manifesta	12
D. Obligații negative și pozitive ale statului	17
1. Ingerința în exercitarea drepturilor protejate și justificarea acesteia	17
2. Obligații pozitive ale statelor contractante	22
E. Suprapunerea garanțiilor de la art. 9 cu alte dispoziții ale Convenției.....	22
II. Comportamente concrete protejate de art. 9	26
A. Aspectul negativ	26
1. Dreptul de a nu practica o religie și de a nu-și dezvălui convingerile.....	26
2. Obiecția pe motive de conștiință: dreptul de a nu acționa împotriva conștiinței și convingerilor sale	27
B. Aspectul pozitiv.....	34
1. Principii generale	34
2. Libertatea religioasă și problemele de sănătate fizică și mintală	35
3. Respectarea unor precepte alimentare și sacrificarea rituală.....	36
4. Purtarea veșmintelor și simbolurilor religioase	37
5. Libertatea de religie, familia și educația copiilor	43
6. Activități profesionale.....	48
7. Predicare și prozelitism.....	49
8. Libertatea cultului religios	52
9. Lăcașuri și clădiri de cult	55
C. Libertatea de religie și imigrația	59
1. Șederea și angajarea străinilor pe teritoriul național și libertatea de religie	59
2. Expulzarea către o țară care încalcă libertatea de religie.....	60
III. Obligațiile statului în calitate de garant al libertății de religie.....	62
A. Obligații negative: obligația de a nu împiedica funcționarea normală a organizațiilor religioase.....	62
1. Forma juridică a organizațiilor religioase în statele contractante	62
2. Recunoașterea, înregistrarea și dizolvarea organizațiilor religioase	63
3. Utilizarea de către stat a unor termeni peiorativi la adresa unei comunități religioase	71
4. Măsuri financiare și fiscale.....	74
5. Măsuri adoptate împotriva unor partide politice de inspirație religioasă.....	80
B. Obligații negative: respectarea autonomiei organizațiilor religioase.....	81
1. Principiul autonomiei organizațiilor religioase	81
2. Amestecul statului în conflictele intra- sau interconfesionale	83
3. Conflicte între organizațiile religioase și membrii acestora (credincioși și clerici)	88
4. Conflicte între organizațiile religioase și salariații acestora.....	89
C. Obligații pozitive	93
1. Protecția împotriva atacurilor fizice, verbale sau simbolice din partea terților	93

- 2. Religia la locul de muncă, în armată și în instanță..... 96
- 3. Libertatea de religie a persoanelor private de libertate..... 99

Lista cauzelor citate 103

În atenția cititorilor

Prezentul ghid face parte din seria Ghiduri privind jurisprudența, publicată de Curtea Europeană a Drepturilor Omului (denumită în continuare „Curtea”, „Curtea Europeană” sau „Curtea de la Strasbourg”), cu scopul de a informa practicienii din domeniul dreptului cu privire la hotărârile și deciziile fundamentale pronunțate de Curtea de la Strasbourg. Prezentul ghid analizează și rezumă jurisprudența referitoare la art. 9 din Convenția europeană a drepturilor omului (denumită în continuare „Convenția” sau „Convenția europeană”). Cititorii vor găsi aici principiile-cheie dezvoltate în acest domeniu, precum și precedentele relevante.

Jurisprudența citată a fost selectată dintre hotărârile și deciziile de referință, importante și/sau recente*.

Hotărârile și deciziile Curții nu doar soluționează cauzele cu care a fost sesizată, ci servesc, în sens mai larg, pentru a clarifica, proteja și dezvolta normele Convenției, contribuind astfel la respectarea, de către state, a angajamentelor pe care și le-au asumat în calitate de părți contractante [*Irlanda împotriva Regatului Unit*, 18 ianuarie 1978, pct. 154, seria A nr. 25, și, recent, *Jeronovičs împotriva Letoniei* (MC), nr. 44898/10, pct. 109, CEDO 2016].

Sistemul instituit de Convenție are ca finalitate să soluționeze, în interesul general, probleme care țin de ordinea publică, îmbunătățind astfel standardele de protecție a drepturilor omului și extinzând jurisprudența din acest domeniu la întreaga comunitate a statelor părți la Convenție [*Konstantin Markin împotriva Rusiei* (MC), nr. 30078/06, pct. 89, CEDO 2012]. Astfel, Curtea a subliniat rolul Convenției ca „instrument constituțional al ordinii publice europene” în domeniul drepturilor omului [*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi împotriva Irlandei* (MC), nr. 45036/98, pct. 156, CEDO 2005-VI și, recent, *N.D. și N.T. împotriva Spaniei* (MC), nr. 8675/15 și 8697/15, pct. 110, 13 februarie 2020].

Protocolul nr. 15 la Convenție a introdus recent principiul subsidiarității în preambulul Convenției. Acest principiu impune „o responsabilitate comună a statelor părți și a Curții” în ceea ce privește protecția drepturilor omului, iar autoritățile și instanțele naționale trebuie să interpreteze și să aplice dreptul intern într-un mod care să asigure efectul deplin al drepturilor și libertăților definite în Convenție și în protocoalele la aceasta [*Grzęda împotriva Poloniei* (MC), pct. 324].

Prezentul ghid include trimiteri la cuvinte-cheie din fiecare articol citat din Convenție sau din protocoalele la aceasta. Problemele juridice abordate în fiecare cauză sunt sintetizate într-o [Listă de cuvinte-cheie](#), selectate dintr-un tezaur de termeni extrași (în majoritatea cazurilor) direct din textul Convenției și din protocoalele la aceasta.

[Baza de date HUDOC](#) a jurisprudenței Curții permite căutarea după cuvinte-cheie. Căutarea după aceste cuvinte-cheie permite găsirea unui grup de documente cu un conținut juridic similar (motivarea și concluziile Curții din fiecare cauză sunt rezumate prin cuvinte-cheie). Cuvintele-cheie pentru fiecare cauză sunt disponibile în fila Detalii cauză. Pentru informații suplimentare privind baza de date și cuvintele-cheie, consultați [Manual de utilizare HUDOC](#).

---

* Jurisprudența citată poate fi în una sau în ambele limbi oficiale (franceză și engleză) ale Curții și ale Comisiei Europene a Drepturilor Omului. Dacă nu se specifică altfel, trimiterea este la o hotărâre pe fond, pronunțată de o Cameră a Curții. Abrevierea „(dec.)” arată că este vorba despre o decizie a Curții, iar „(MC)” că respectiva cauză a fost examinată de Marea Cameră. Hotărârile pronunțate de o Cameră, care nu sunt definitive la data publicării prezentei actualizări, sunt marcate cu un asterisc (*).

Art. 9 din Convenție – Libertatea de gândire, de conștiință și de religie

„1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.

2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.”

Cuvinte-cheie HUDOC

Obligații pozitive (9)

Libertatea de gândire (9-1) – Libertatea de conștiință (9-1) – Libertatea de religie (9-1) – Libertatea de a-și schimba religia sau convingerea (9-1) – Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea (9-1): cult (9-1); învățământ (9-1); practici (9-1); îndeplinirea ritualurilor (9-1)

Ingerință (9-2) – Prevăzută de lege (9-2): accesibilitate (9-2); previzibilitate (9-2); garanții împotriva abuzurilor (9-2) – Măsură necesară într-o societate democratică (9-2): siguranța publică (9-2); protecția ordinii publice (9-2); protecția sănătății (9-2); protecția moralei (9-2); protejarea drepturilor și libertăților altora (9-2)

Introducere

1. Libertatea de gândire, de conștiință și de religie este un drept fundamental, consacrat nu doar de Convenția europeană a drepturilor omului, ci și de multe acte naționale, internaționale și europene.

2. Art. 9 din Convenție prevede:

„1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular, prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.

2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.”

3. Art. 2 din Protocolul nr. 1 la Convenție vizează un aspect special al libertății de religie, și anume dreptul părinților de a asigura educația propriilor copii conform convingerilor lor religioase:

„Nimănui nu i se poate refuza dreptul la instruire. Statul, în exercitarea funcțiilor pe care și le va asuma în domeniul educației și al învățământului, va respecta dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice.”

4. Art. 9 este invocat adesea în coroborare cu art. 14 din Convenție, care interzice discriminarea bazată, printre altele, pe religie sau opinii [a se vedea, în acest sens, *Izzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), pct. 160, 165]:

„Exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute de [...] Convenție trebuie să fie asigurată fără nicio deosebire bazată, în special, pe sex, rasă, culoare, limbă, *religie*, opinii politice sau *orice alte opinii*, origine națională sau socială, apartenență la o minoritate națională, avere, naștere sau orice altă situație.”

5. Pe lângă Convenție, libertatea de gândire, de conștiință și de religie face parte, desigur, din drepturile fundamentale consacrate de Organizația Națiunilor Unite. Astfel, în conformitate cu art. 18 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, orice persoană are drept la libertatea gândirii, conștiinței și religiei; acest drept implică libertatea de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, individual sau în comun, atât în public cât și în particular, prin cult și îndeplinirea riturilor, prin practici și prin învățământ. Nimeni nu va fi supus vreunei constrângeri putând aduce atingere libertății sale de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa. Libertatea manifestării religiei sau convingerilor nu poate fi supusă decât restricțiilor prevăzute de lege și necesare pentru ocrotirea securității, ordinii și sănătății publice ori a moralei sau a libertăților și drepturilor fundamentale ale altora. În plus, la art. 18 *in fine* se precizează că statele părți la pact se angajează să respecte libertatea părinților și, atunci când este cazul, a tutorilor legali, de a asigura educația religioasă și morală a copiilor lor în conformitate cu propriile convingeri. Art. 26 din pact prevede un principiu general de nediscriminare, care se referă printre altele la religie.

6. Principiul libertății de religie apare și în alte acte, în special în Convenția cu privire la drepturile copilului, act internațional care consacră în mod clar principiul în art. 14. În mod similar, art. 12 din Convenția americană privind drepturile omului prevede că orice persoană are dreptul la libertatea de conștiință și de religie. Acest drept include libertatea de a-și păstra religia sau convingerile, ori de a-și schimba religia sau convingerile, precum și libertatea de a predica și a răspândi credința sau convingerile, în mod individual sau în colectiv, în public sau în privat. Nimeni nu poate fi supus unor măsuri coercitive, de natură să îi restrângă libertatea de a-și păstra religia sau convingerile ori de a-și schimba religia sau convingerile. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare pentru securitatea publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora. În fine, art. 12 din Convenția americană prevede că părinții și, după caz, tutorii au dreptul de a asigura copiilor sau minorilor o educație religioasă conform convingerilor lor.

7. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene protejează, de asemenea, libertatea de gândire, de conștiință și de religie în termeni identici cu cei din Convenție (art. 10 din Cartă). De asemenea, Carta garantează dreptul „de a asigura educarea și instruirea copiilor lor, potrivit propriilor convingeri religioase, filozofice și pedagogice, sunt respectate în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestora” [art. 14 alin. 3].

8. Importanța libertății de gândire, de conștiință și de religie a fost subliniată în mod repetat de Curtea Europeană a Drepturilor Omului. În general, libertatea de gândire, de conștiință și de religie este considerată a fi unul dintre pilonii societății democratice; în special, judecătorii consideră libertatea religioasă ca fiind un element vital pentru formarea identității credincioșilor și a concepțiilor lor despre viață. În fapt, Curtea a ridicat libertatea de religie la rangul de drept material al Convenției, la început în mod indirect, iar ulterior în mod mai direct.

9. Trebuie reținut faptul că, în ultimii 15 ani, numărul cauzelor examinate de Curte în raport cu art. 9 este în continuă creștere; una dintre explicațiile acestei tendințe este creșterea rolului religiei și a chestiunilor conexe în cadrul discursului sociopolitic.

I. Principii generale și aplicabilitate

A. Importanța art. 9 din Convenție într-o societate democratică și *locus standi* al unei organizații religioase

10. Libertatea de gândire, de conștiință și de religie, consacrată de art. 9 din Convenție, este unul dintre pilonii „societății democratice” în sensul Convenției. Aceasta se numără, în dimensiunea sa

religioasă, printre elementele esențiale ale identității credincioșilor și ale concepției lor despre viață, dar este totodată un bun prețios pentru atei, agnostici, sceptici sau indiferenți. În joc se află pluralismul – obținut cu costuri mari de-a lungul secolelor – consubstanțial cu o astfel de societate. Această libertate implică, printre altele, pe cea de a adera sau nu la o religie și cea de a o practica sau nu [*Kokkinakis împotriva Greciei*, 1993, pct. 31; *Buscarini și alții împotriva San Marino* (MC), 1999, pct. 34].

11. O organizație religioasă sau organul ecleziastic al acesteia poate, ca atare, să exercite, în numele adeptilor lor, drepturile garantate de art. 9 din Convenție [*Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), 2000, pct. 72; *Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*, 2008, pct. 79]. Prin urmare, o plângere din partea unei organizații religioase sau a organului ecleziastic al acesteia, în care se invocă o încălcare a aspectului colectiv al libertății de religie a credincioșilor săi, este compatibilă *ratione personae* cu Convenția, iar organizația sau organul se poate considera „victimă” a încălcării, în sensul art. 34 din Convenție.

12. Pe de altă parte, atunci când este vorba de respingerea cererii pentru reînregistrarea unei organizații religioase deja recunoscute și atâta timp cât organizația respectivă păstrează capacitatea juridică de a introduce o cerere în nume propriu la Strasbourg, membrii săi nu pot pretinde că au fost victimele unei încălcări a capacității lor individuale, măsura în litigiu vizând organizația religioasă ca persoană juridică, nu pe membrii individuali ai acesteia. Prin urmare, plângerea lor în temeiul art. 9 este incompatibilă *ratione personae* cu Convenția (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010, pct. 168). Pe de altă parte, Curtea a recunoscut că pastorii mai multor comunități evanghelice puteau să considere că au fost afectați personal de difuzarea, de către autoritățile naționale, a unor informații derogatorii și ostile cu privire la cultul și bisericile lor, cu atât mai mult cu cât calitatea lor procesuală nu fusese contestată în cadrul procedurii interne (*Toncev și alții împotriva Bulgariei*, 2022, pct. 54).

13. Deși o *persoană juridică* poate pretinde că a fost victima unei încălcări a libertății sale de *gândire* și de *religie*, aceasta nu poate să își exercite, ca atare, libertatea de *conștiință* (*Kontakt-Information-Therapie și Hagen împotriva Austriei*, 1988, decizia Comisiei).

B. Convingeri protejate de art. 9

14. Nici textul art. 9, nici jurisprudența Curții nu definesc termenul „religie”. Această omisiune este pe deplin logică deoarece o astfel de definiție ar trebui să fie suficient de flexibilă pentru a cuprinde întreaga diversitate a religiilor din lume (mari și mici, vechi și noi, teiste și non-teiste) și suficient de exactă pentru a fi aplicată în cazuri concrete – sarcină prea delicată sau chiar imposibil de realizat. Pe de o parte, domeniul de aplicare al art. 9 este foarte vast: acesta protejează atât opiniile și convingerile religioase, cât și pe cele nereligioase. Pe de altă parte, nu toate opiniile sau convingerile se încadrează obligatoriu în acest domeniu de aplicare, iar termenul „practici” utilizat la art. 9 § 1 nu include orice act motivat sau influențat de o religie sau convingere (*Pretty împotriva Regatului Unit*, 2002, pct. 82).

15. În această privință, Curtea reamintește că scopul Convenției este de a proteja drepturi care nu sunt teoretice sau iluzorii, ci concrete și efective. Cu toate acestea, dreptul prevăzut la art. 9 ar fi eminentamente teoretic și iluzoriu dacă latitudinea acordată statelor le-ar permite acestora să confere noțiunii de „cult” sau „religie” o definiție prea restrictivă, până la punctul de a înlătura protecția juridică a unei forme netradiționale și minoritare de religie. Astfel de definiții restrictive au repercusiuni directe asupra exercitării dreptului la libertatea de religie și pot restrânge exercitarea acestui drept în cazul în care natura religioasă a unui cult este negată. În orice caz, aceste definiții nu pot fi interpretate în detrimentul formelor netradiționale de religie [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 114]. În plus, ar fi fundamental contrar logicii art. 9 să se limiteze exercitarea drepturilor prevăzute de această dispoziție numai la religiile și organizațiile religioase recunoscute de stat și la adeptii acestora (*Hamzaian împotriva Armeniei*, 2024).

16. Pentru ca o convingere personală sau colectivă să facă obiectul dreptului la „libertatea de gândire, de conștiință și de religie”, aceasta trebuie să atingă un *nivel suficient de convingere, seriozitate, coeziune și importanță*. În ipoteza îndeplinirii acestei condiții, îndatorirea statului de a fi neutru și imparțial este incompatibilă cu orice altă putere a statului de a aprecia legitimitatea convingerilor religioase în discuție sau modul în care acestea sunt exprimate (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, pct. 81). Prin urmare, Curtea nu este competentă să se pronunțe cu privire la chestiuni pur teologice, să intre în controverse din acest domeniu ori să stabilească cu autoritate care sunt convingerile, principiile și cerințele unei religii [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 69; *Kovaļkovs împotriva Letoniei* (dec.), 2012, pct. 60; *Executief van de Moslims van België și alții împotriva Belgiei*, 2024, pct. 86]. În special, existența unor dezbateri între cercetătorii în materie de religii cu privire la fundamentele istorice ale unei anumite religii și la validitatea pretențiilor adepților acesteia nu este suficientă pentru a contesta natura religioasă a convingerii respective (*Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021, pct. 118-119). Prin urmare, Curtea, în cazul în care se referă, în vederea motivării, la anumite noțiuni și concepte religioase, nu acordă nicio semnificație acestora în afară de concluzia că se aplică art. 9 din Convenție [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 69]. Ca regulă generală, chiar dacă în cadrul comunității religioase respective există o dezbatere internă cu privire la principiile fundamentale ale convingerii sale și la pretențiile sale față de stat, nu se schimbă nimic în sensul aplicării art. 9 [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 134].

17. Organele Convenției au recunoscut în mod explicit sau implicit că garanțiile prevăzute la art. 9 § 1 din Convenție se aplică cu privire la:

a) religiile „mari” sau „vechi” ale lumii, care există de milenii sau de secole, ca de exemplu:

- alevîsmul [*Cumhuriyetçi Eđitim ve Kùltür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, 2014; *İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016];
- budismul (*Jakóbski împotriva Poloniei*, 2010);
- diferitele culte creștine (printre multe altele, *Sviato-Mihailivska Parafia împotriva Ucrainei*, 2007; *Savez crkava „Riječ života” și alții împotriva Croației*, 2010);
- hinduismul în diversele sale forme, inclusiv mișcarea *Hare Krishna* [*Kovaļkovs împotriva Letoniei* (dec.), 2012; *Ghenov împotriva Bulgariei*, 2017];
- islamul în diversele sale forme [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), 2000; *Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), 2005], inclusiv ahmadismul (*Metodiev și alții împotriva Bulgariei*, 2017);
- iudaismul [*Cha’are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), 2000; *Francesco Sessa împotriva Italiei*, 2012];
- sikhismul [*Phull împotriva Franței* (dec.), 2005; *Jasvir Singh împotriva Franței* (dec.), 2009];
- taoismul (*X. împotriva Regatului Unit*, 1976, decizia Comisiei);

b) religiile sau practicile spirituale noi sau relativ noi, ca de exemplu:

- aumismul lui Mandarom (*Association des Chevaliers du Lotus d’Or împotriva Franței*, 2013);
- mișcarea lui Bhagwan Shree Rajneesh, așa-numita Osho (*Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*, 2008; *Mockutė împotriva Lituaniei*, 2008, pct. 121);
- Biserica Unificării a reverendului Sun Myung Moon (*Nolan și K. împotriva Rusiei*, 2009; *Boicev și alții împotriva Bulgariei*, 2011);
- mormonismul sau Biserica lui Isus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit*, 2014);
- Mouvement Raélien [*F.L. împotriva Franței* (dec.), 2005];
- neopăgânism [*Ásatrúarfélagið împotriva Islandei* (dec.), 2012; *Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021];

- Falun Gong sau Falun Dafa (*A.O. Falun Dafa și alții împotriva Moldovei*, 2021);
- așa-numita religie „Santo Daime”, ale cărei ritualuri includ utilizarea unei substanțe halucinogene denumite „ayahuasca” [*Fränklin-Beentjes și CEFLU-Luz da Floresta împotriva Țărilor de Jos* (dec.), 2014];
- Martorii lui Iehova (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, 2008; *Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010);

c) convingerile filozofice coerente și practicate sincer, ca de exemplu:

- pacifismul (*Arrowsmith împotriva Regatului Unit*, 1978, raportul Comisiei, pct. 69);
- opoziția față de serviciul militar [*Baiatian împotriva Armeniei* (MC), 2011];
- veganismul și opoziția față de manipularea produselor de origine animală sau testate pe animale (*W. împotriva Regatului Unit*, 1993, decizia Comisiei);
- opoziția față de avort (*Knudsen împotriva Norvegiei*, 1985, decizia Comisiei; *Van Schijndel și alții împotriva Țărilor de Jos*, 1997, decizia Comisiei);
- opiniile unui medic cu privire la medicina alternativă, opinii care constituie o formă de manifestare a filozofiei medicale (*Nyysönen împotriva Finlandei*, 1998, decizia Comisiei);
- convingerea potrivit căreia căsătoria este uniunea dintre un bărbat și o femeie pe viață, precum și respingerea uniunilor homosexuale (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013);
- atașamentul față de laicitate [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), 2011, pct. 58; *Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, 2017, pct. 35].

18. Art. 9 se aplică doctrinelor și convingerilor menționate mai sus indiferent dacă statul pârât le-a recunoscut oficial drept „religii”; o ipoteză contrară ar echivala cu a considera că statul poate să le excludă de la protecția prevăzută la art. 9 refuzându-le recunoașterea (*Mockutė împotriva Lituaniei*, 2018, pct. 119). Totuși, în cazul în care există îndoieli cu privire la natura „religioasă” sau nu a unui sistem de convingeri și cu privire la aplicabilitatea art. 9, Curtea poate pur și simplu să se raporteze la atitudinea autorităților statului pârât. Așa a procedat în legătură cu două sisteme de idei și convingeri: scientologia și neopăgânismul.

19. În primul rând, încadrarea *scientologiei* ca „religie” este controversată în statele contractante. Comisia nu a abordat această chestiune în mod explicit, întrucât cererile respective au fost oricum inadmisibile pentru alte motive (*X. și Church of Scientology împotriva Suediei*, 1979, decizia Comisiei; *Church of Scientology și alții împotriva Suediei*, 1980, decizia Comisiei; *Scientology Kirche Deutschland e.V. împotriva Germaniei*, 1997, decizia Comisiei). Cu toate acestea, cel puțin în prima și ultima din cele trei cauze citate anterior, se pare că a admis implicit faptul că Biserica Scientologică este un „grup religios”.

20. Curtea, confruntată direct cu problema scientologiei, s-a desesizat în favoarea autorităților din statul pârât. Într-o cauză având ca obiect respingerea, de către autoritățile ruse, a cererii de înregistrare a Bisericii Scientologice ca persoană juridică, Curtea a declarat că nu este competentă să se pronunțe în mod abstract dacă un set de convingeri și practici conexe ar putea fi considerat, sau nu, o „religie” în sensul art. 9. În această cauză, centrul scientologic local, înregistrat inițial ca organizație nereligioasă, a fost în cele din urmă dizolvat cu motivarea că activitățile sale erau de „natură religioasă”. În ceea ce privește Biserica Scientologică, autoritățile naționale (inclusiv instanțele) au considerat-o întotdeauna o organizație religioasă. În aceste împrejurări, Curtea a considerat că art. 9 din Convenție era aplicabil în cauza cu care fusese sesizată (*Kimlia și alții împotriva Rusiei*, 2009, pct. 79-81; a se vedea de asemenea *Biserica Scientologică din Moscova împotriva Rusiei*, 2007, pct. 64). Într-o altă cauză, același tip de ingerință s-a bazat parțial pe un raport de expertiză, conform căruia natura activităților grupului în litigiu nu era religioasă. Cu toate acestea, Curtea a constatat că ingerința avusese loc în temeiul unei dispoziții legislative rezervate exclusiv organizațiilor

religioase; prin urmare, art. 9 era într-adevăr aplicabil (*Church of Scientology of St Petersburg și alții împotriva Rusiei*, 2014, pct. 32).

21. În al doilea rând, Curtea a aplicat aceeași abordare cu privire la *neopăgânism*. Într-o cauză împotriva Lituaniei, o asociație religioasă formată din mai multe comunități de adepți ai neopăgânismului baltic s-a plâns că i-a fost respinsă cererea de acordare a statutului de asociație religioasă „recunoscută de stat”. Întrucât guvernul pârât a pus la îndoială natura „religioasă” a activităților asociației reclamante și existența însăși a unei „credințe baltice” căreia aceasta pretindea că îi aparține, Curtea a constatat că nu exista niciun temei rezonabil pentru a concluziona că în speță convingerile asociației reclamante nu au atins nivelul necesar de forță, seriozitate, consecvență și importanță. Prin urmare, contrar susținerilor guvernului pârât, reclamanta nu poate fi tratată în mod echivalent cu niciuna dintre „religiile” parodice, precum „pastafarismul”, „jediismul” și „dudeismul”. Asociația reclamantă a fost într-adevăr înregistrată ca asociație religioasă în sensul legislației naționale, iar autoritățile competente au contestat caracterul său religios numai în cursul dezbaterilor în litigiu (*Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021, pct. 117 și 139-140).

22. Pe de altă parte, Curtea a refuzat să extindă aplicabilitatea art. 9 cu privire la „*pastafarism*”, o mișcare religioasă parodică a cărei „zeitate” este „Monstrul Zburător de Spaghete” și care a fost înființată inițial pentru a protesta împotriva predării creaționismului în școlile publice americane. Cerințele de forță, seriozitate, consecvență și importanță nefiind îndeplinite, Curtea a considerat că pastafarismul nu este nici „religie”, nici „convingere” în sensul art. 9; prin urmare, acesta nu este aplicabil [*De Wilde împotriva Țărilor de Jos* (dec.), 2021].

23. Încă nu este pe deplin clar răspunsul la întrebarea dacă o activitate, inspirată integral sau parțial de o convingere sau de o filozofie, dar *complet profitabilă*, poate beneficia de protecția prevăzută la art. 9. Comisia a decis că o *societate comercială* cu răspundere limitată, în calitate de persoană juridică cu scop complet lucrativ – chiar dacă este gestionată de o asociație filosofică –, nu putea nici să beneficieze, nici să se prevealeze de drepturile garantate de art. 9 (*Societatea X. împotriva Elveției*, 1979, decizia Comisiei; *Kustannus OY Vapaa Ajattelija AB și alții împotriva Finlandei*, 1996, decizia Comisiei). În mod similar, Comisia a decis că art. 9 nu protejează declarațiile de presupusă credință religioasă, care apar ca „argumente” pentru vânzare în anunțuri pur comerciale, realizate de un grup religios. În acest sens, Comisia a făcut distincție între anunțurile al căror obiect este doar acela de a informa sau de a descrie și anunțurile comerciale care oferă produse spre vânzare. Odată ce un anunț intră în cea din urmă categorie – chiar dacă se referă la obiecte religioase esențiale în legătură cu o necesitate specială –, declarațiile cu conținut religios exprimă mai mult o dorință de a comercializa produse în scopuri lucrative decât o practică religioasă. În speță, Comisia a refuzat să acorde protecție în temeiul art. 9 unui anunț publicitar în favoarea „electrometrului Hubbard” sau „e-metrului”, sancționat de autoritățile pentru protecția consumatorilor (*X. și Church of Scientology împotriva Suediei*, 1979, decizia Comisiei).

24. Cu toate acestea, în cauzele mai recente, Comisia și Curtea par să lase deschisă întrebarea dacă art. 9 se aplică unei *activități* lucrative desfășurate de o organizație religioasă (chestiune menționată în *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, 2014; pentru cursuri de yoga cu plată, a se vedea *Association Sivananda de Yoga Vedanta împotriva Franței*, 1998, decizia Comisiei).

25. În ceea ce privește *ateismul*, Comisia a examinat plângeri formulate de atei în contextul art. 9 (*Angeleni împotriva Suediei*, 1986, decizia Comisiei). Într-un context ușor diferit, Comisia a declarat că acest curent de gândire „nu făcea decât să exprime o anumită concepție metafizică despre om, care îi condiționează percepția asupra lumii și îi justifică acțiunea”, nu putea fi deosebit în mod valabil de un cult religios în sensul tradițional al cuvântului; prin urmare, statul nu era îndreptățit să îi acorde o formă juridică radical diferită de cea a altor culte religioase (*Union des Athées împotriva Franței*, raportul Comisiei, 1994, pct. 79). În plus, Curtea a precizat în mod clar că libertatea de gândire, de conștiință și de religie este „un bun valoros pentru atei, agnostici, sceptici sau indiferenți” (*Kokkinakis împotriva Greciei*, 1993, pct. 31).

26. Curtea încă nu s-a pronunțat cu privire la aplicabilitatea art. 9 în cazul *francmasoneriei*; această chestiune a fost în mod tacit lăsată deschisă (*N.F. împotriva Italiei*, 2001, pct. 35-40).

C. Dreptul de a avea o convingere și dreptul de a o manifesta

27. Art. 9 § 1 din Convenție are două componente, referitoare, respectiv, la dreptul de a avea o convingere și la dreptul de a o manifesta:

- dreptul de a avea orice convingere (religioasă sau nu) pentru sine și de a-și schimba religia sau convingerea. Acest drept este *absolut și necondiționat*; statul nu poate să se amestece – de exemplu, dictându-i persoanei ce trebuie să creadă ori luând măsuri coercitive pentru a o obliga la schimbarea convingerilor [*Ivanova împotriva Bulgariei*, 2007, pct. 79; *Mockutė împotriva Lituaniei*, 2018, pct. 119; *Aviz consultativ privind posibilitatea ca unei persoane să i se refuze autorizația de a lucra ca agent de securitate sau de pază din cauza apropierii sau apartenenței sale la o mișcare religioasă* (MC), cererea nr. P16-2023-001, Consiliul de Stat al Belgiei, 2023, pct. 69];
- dreptul de a-și manifesta convingerea în mod individual și în particular, dar și de a o practica în societate împreună cu alții și în public. Acest drept *nu este absolut*: întrucât manifestarea, de către o persoană, a convingerilor sale religioase poate avea consecințe pentru alții, autorii Convenției au atașat acestei componente a libertății de religie rezervele formulate la alin. 2 al art. 9. Acesta din urmă prevede că orice restrângere adusă libertății de a-și manifesta religia sau convingerea trebuie să fie prevăzută de lege și să constituie o măsură necesară, într-o societate democratică, pentru realizarea unuia sau a mai multora dintre scopurile legitime prevăzute aici (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, pct. 80). Cu alte cuvinte, limitările prevăzute la alin. 2 al art. 9 se referă numai la dreptul de a manifesta o religie sau convingere, nu la dreptul de a avea una (*Ivanova împotriva Bulgariei*, 2007, pct. 79).

28. Art. 9 § 1 garantează „libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea [...] în public sau în particular”. Cu toate acestea, cele două componente ale alternativei – „în public sau în particular” – nu pot fi considerate ca excluzându-se reciproc sau ca lăsând posibilitatea de a alege autorităților publice; această formulă nu face decât să reamintească faptul că religia poate fi practică în orice formă (*X. împotriva Regatului Unit*, 1981, decizia Comisiei).

29. Chiar dacă o astfel de convingere ar atinge gradul necesar de forță și importanță, nu se poate considera că orice act inspirat, motivat sau influențat de aceasta constituie o „manifestare” a sa. Astfel, art. 9 § 1 nu protejează un act sau o omisiune care nu este expresia directă a unei convingeri sau care nu are decât o legătură îndepărtată cu un principiu de credință. Pentru a fi considerat „manifestare” în sensul art. 9, actul în discuție trebuie să fie strâns legat de religie sau de convingere. Actele de cult sau de devoțiune ce fac parte din practica unei religii sau a unei convingeri într-o formă recunoscută în general constituie un exemplu în acest sens. Cu toate acestea, manifestarea unei religii sau a unei convingeri nu se limitează la acte de acest tip: existența unei legături suficient de strânse și directe între un act și convingerea din care rezultă trebuie să se stabilească în funcție de circumstanțele specifice fiecărei cauze în parte. Persoana care susține că un act se încadrează în sfera dreptului la libertatea sa de a-și manifesta religia sau convingerea nu este obligată să demonstreze că a acționat în conformitate cu un imperativ al religiei în cauză [*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, pct. 82; *S.A.S. împotriva Franței* (MC), 2014, pct. 55].

30. Prin urmare, ca regulă generală, autoritățile naționale nu sunt îndreptățite să pună sub semnul întrebării *sinceritatea convingerilor* unei persoane fără a-și justifica poziția cu probe concrete și convingătoare. Prin urmare, Curtea a respins următoarele excepții ridicate de guverne pârâte:

- cea a Guvernului Franței, care susținea că reclamanta, care se declarase musulmană practicantă și care dorea ca în public să poarte burqa și niqab (articole de îmbrăcăminte care

acoperă fața), nu a demonstrat că este de religie musulmană și că dorește să poarte îmbrăcămintea respectivă din motive religioase. În plus, în opinia Curții, faptul că această practică era minoritară în rândul femeilor musulmane nu avea niciun efect asupra încadrării juridice [*S.A.S. împotriva Franței* (MC), 2014, pct. 56];

- cea a Guvernului Letoniei, care susținea că reclamantul, aflat în detenție, nu era un *Vaishnava* (adept al versiunii vișnuite a hinduismului) pe motiv că acesta a ales să urmeze un curs despre Biblie și că nu era membru oficial al filialei locale a Asociației Internaționale pentru Conștiință Krishna [*Kovalkovs împotriva Letoniei* (dec.), 2012, pct. 57], ca de altfel și pe cea a Guvernului României, aproape identică, potrivit căruia reclamantul cel mai probabil s-a declarat budist pentru a obține o hrană mai bună în penitenciar [*Vartic împotriva României (nr. 2)*, 2013, pct. 46];
- cea a Guvernului Turciei, care a susținut, citând opinii ale autorităților islamice în favoarea sa, că reclamantul, aflat în detenție, nu avea o obligație religioasă oficială de a participa la rugăciunea colectivă de vineri deoarece era privat de libertate [*Abdullah Yalçın împotriva Turciei (nr. 2)*, 2022, pct. 28].

31. Cu toate acestea, în cazuri excepționale, organele Convenției au admis *posibilitatea de a pune sub semnul întrebării sinceritatea pretinsei religii a unei persoane*. Desigur, așa cum s-a spus deja, nu este de competența Curții să evalueze legitimitatea unei pretenții religioase ori să pună sub semnul întrebării temeinicia unei anumite interpretări a unor astfel de convingeri sau practici religioase. Curtea nu este sesizată pentru a se angaja într-o discuție despre natura și importanța credințelor personale, deoarece ceea ce o persoană consideră sacru se poate dovedi absurd sau respingător în opinia altor persoane; nu se poate invoca niciun argument juridic sau logic pentru a contracara afirmația unui credincios că o practică concretă constituie un element important al îndatoririlor sale religioase. Totuși, acest lucru nu împiedică Curtea să facă anumite constatări de fapt pentru a stabili dacă pretențiile religioase ale unui reclamant sunt cu adevărat serioase și sincere [*Skugar și alții împotriva Rusiei* (dec.), 2009].

32. Astfel, organele Convenției au refuzat să recunoască sinceritatea pretinselor convingeri religioase ale reclamantilor:

- în cazul unui deținut care dorea să fie înscris în registrul de evidență al penitenciarului ca adept al religiei „*Wicca*”. Comisia a considerat că, în cazul în care o astfel de mențiune era însoțită de anumite privilegii și înlesniri pentru reclamant pentru a-și putea practica religia, era rezonabilă solicitarea ca religia declarată să fie identificabilă; însă reclamantul nu a prezentat niciun fapt pentru a putea stabili existența obiectivă a unei astfel de religii (*X. împotriva Regatului Unit*, 1977, decizia Comisiei);
- în cazul unor sancțiuni disciplinare aplicate unui reclamant, salariat al societății publice de energie electrică, care s-a declarat musulman pentru a absenta de la muncă de două ori în același an, cu ocazia sărbătorilor religioase musulmane. Instanțele interne au recunoscut că legea garanta cetățenilor musulmani dreptul la concediu plătit în zilele lor de sărbătoare religioasă; cu toate acestea, în cazul particular al reclamantului, sinceritatea afilierii sale religioase declarate era incertă, întrucât nu avea cunoștință de principiile fundamentale ale islamului, iar anterior respectase întotdeauna sărbătorile creștine. Astfel, instanțele interne au concluzionat că reclamantul s-a declarat musulman doar pentru a putea beneficia de zile suplimentare de concediu. Curtea a admis că, deși legea prevede un privilegiu special sau o scutire specială pentru membrii unei comunități religioase – în special în domeniul activității salariate – nu se încalcă art. 9 dacă părții respective i se impune sarcina de a prezenta măcar o justificare minimă a caracterului real al apartenenței sale la cultul respectiv pentru a beneficia de acest tratament special (*Kosteski împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2006, pct. 39).

33. Curtea a acordat protecția art. 9 unor practici tradiționale care se află în mod obiectiv în afara „nucleului dur” al preceptelor religiei în cauză, dar sunt puternic inspirate de această religie și au rădăcini culturale. De exemplu, Curtea a acceptat, fără nicio îndoială, afirmația unor părinți musulmani care doreau ca fetele lor minore să fie scutite de cursuri de înot mixte și obligatorii într-o școală publică. Deși Coranul prevede acoperirea corpului feminin începând abia de la pubertate, reclamantii au declarat că credința lor personală le impunea să își pregătească fiicele pentru preceptele care li se vor aplica începând de la pubertate (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, 2017, pct. 42). În mod similar, Curtea a admis în mod expres faptul că dorința unui bărbat musulman de a purta un acoperământ de cap, care nu corespundea unei îndatoriri strict religioase, dar care avea totuși rădăcini tradiționale suficient de puternice încât mulți dintre adeptii religiei o considerau o îndatorire religioasă, era protejat de art. 9 (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, 2017, pct. 30).

34. În plus, având în vedere condițiile de viață actuale, activitățile pe Internet și pe rețelele sociale pot constitui o „manifestare” a unei religii sau a unei convingeri protejate de art. 9 din Convenție (*Aviz consultativ privind posibilitatea ca unei persoane să i se refuze autorizația de a lucra ca agent de securitate sau de pază din cauza apropierii sau apartenenței sale la o mișcare religioasă (MC)*, cererea nr. P16-2023-001, Consiliul de Stat al Belgiei, 2023, pct. 74).

35. Organele Convenției au refuzat să acorde protecție în temeiul art. 9 § 1 (ceea ce nu înseamnă că aceleași plângeri nu puteau fi examinate, după caz, în raport cu alte dispoziții ale Convenției) cu privire la:

- dreptul la libertate lingvistică, în special dreptul de a folosi limba aleasă în educație și administrație (*Habitants d’Alsemberg și de Beersel împotriva Belgiei*, 1963, decizia Comisiei; *Habitants de Leeuw-St. Pierre împotriva Belgiei*, 1965, decizia Comisiei);
- refuzul de a vota la alegerile parlamentare sau prezidențiale într-o țară în care participarea la vot este obligatorie (*X. împotriva Austriei*, 1965, decizia Comisiei; *X. împotriva Austriei*, 1972, decizia Comisiei);
- dorința reclamantului de a obține „anularea” botezului său și a confirmării sale (*X. împotriva Islandei*, 1967, decizia Comisiei);
- un bărbat care refuza căsătoria cu partenera sa sub forma prevăzută de dreptul civil, dar care solicita în același timp statului recunoașterea relației lor ca fiind o căsătorie valabilă (*X. împotriva Germaniei*, 1974, decizia Comisiei);
- dorința unui deținut budist de a trimite articole spre publicare într-o revistă budistă, deși respectivul nu demonstrase în ce mod practica religiei sale includea publicarea unor astfel de articole (*X. împotriva Regatului Unit*, 1974, decizia Comisiei);
- distribuirea de pliante care, deși inspirate de idei pașnice, incitau militarii la părăsirea posturilor fără aprobare ori la abateri de la disciplina militară (*Arrowsmith împotriva Regatului Unit*, 1978, raportul Comisiei, pct. 74-75; *Le Cour Grandmaison și Fritz împotriva Franței*, 1987, decizia Comisiei);
- dorința ca propria cenușă să fie dispersată pe proprietatea sa pentru a nu fi înmormântat într-un cimitir cu simboluri creștine (*X. împotriva Germaniei*, 1981, decizia Comisiei);
- dorința unui deținut de a fi recunoscut ca „deținut politic”, precum și refuzul său de a presta muncă în penitenciar, de a purta ținuta de penitenciar și de a face curățenie în celulă (*McFeeley și alții împotriva Regatului Unit*, 1980, decizia Comisiei; *X. împotriva Regatului Unit*, 1982, decizia Comisiei);
- refuzul unui evreu practicant de a-i transmite fostei sale soții scrisoarea de repudiere (*guett*) ulterior divorțului civil, care i-ar permite fostei soții să se recăsătorească religios (*D. împotriva Franței*, 1983, decizia Comisiei);
- refuzul unui medic de a se afilia unui sistem de pensii de serviciu pentru limită de vârstă (*V. împotriva Țărilor de Jos*, 1984, decizia Comisiei);

- dorința unei asociații de a oferi deținuților consiliere juridică și de a veghea la interesele lor din motive idealiste (*Vereniging Rechtswinkels Utrecht împotriva Țărilor de Jos*, 1986, decizia Comisiei);
- un cleric concediat din cauza refuzului său de a-și exercita atribuțiile administrative în cadrul unei biserici de stat, în semn de protest împotriva unei legi pentru liberalizarea avortului (*Knudsen împotriva Norvegiei*, 1985, decizia Comisiei);
- dorința unui bărbat de a se căsători și de a avea relații sexuale cu o fată aflată sub vârsta legală a consimțământului sexual, pentru motivul că o astfel de căsătorie ar fi valabilă din perspectiva legii islamice (*Khan împotriva Regatului Unit*, 1986, decizia Comisiei);
- dorința de a divorța (*Johnston și alții împotriva Irlandei*, 1986, pct. 63);
- dorința unor utilizatori de energie electrică de a evita obligațiile contractuale asumate în mod liber și refuzul lor de a plăti integral factura de energie electrică, pe motiv că un procent din această sumă va fi alocat finanțării unei centrale nucleare (*K. și V. împotriva Țărilor de Jos*, 1987, decizia Comisiei);
- dorința unui tată de a aplica pedepse corporale copilului său (*Abrahamsson împotriva Suediei*, 1987, decizia Comisiei);
- dorința a doi arhitecți de a nu se afilia la Ordinul Arhitecților, ceea ce era contrar prevederilor legii (*Revert și Legallais împotriva Franței*, 1989, decizia Comisiei);
- dorința de a afișa un banner cu o inscripție politică în incinta unei gări (*K. împotriva Țărilor de Jos*, 1992, decizia Comisiei);
- conținutul unor afirmații de natură istorico-politică, făcute în cadrul unei serate private (*F.P. împotriva Germaniei*, 1993, decizia Comisiei);
- dorința reclamantului de a avea libertatea de a-și alege medicul și de a constrânge casa sa de asigurări de sănătate să îi plătească acestuia onorariile unui medic necontractat (*B.C. împotriva Elveției*, 1993, decizia Comisiei; *Marty împotriva Elveției*, 1993, decizia Comisiei);
- dorința reclamantului, motivată de credința sa creștină, de a distribui pliante împotriva avortului în imediata apropiere a unei clinici unde se efectuau avorturi (*Van den Dungen împotriva Țărilor de Jos*, 1995, decizia Comisiei);
- un bărbat care s-a plâns că, din cauza sarcinii financiare reprezentate de pensia alimentară pe care trebuia să o plătească fostei soții și copiilor săi, nu își permitea să meargă la mănăstiri budiste, cea mai apropiată fiind la sute de kilometri de casa lui (*Logan împotriva Regatului Unit*, 1996, decizia Comisiei);
- refuzul unui tată de a plăti pensie de întreținere fiicei sale minore pe motiv că aceasta și-a schimbat religia (*Karakuzey împotriva Germaniei*, 1996, decizia Comisiei);
- un magistrat militar, colonel în cadrul forțelor aeriene turce, care a fost pensionat din oficiu pentru motivul că „comportamentul și acțiunile sale indicau că acesta adoptase opinii fundamentaliste ilegale”; în speță, măsura contestată nu s-a bazat pe opiniile și convingerile religioase ale reclamantului sau pe modul în care și-a îndeplinit îndatoririle religioase, ci pe comportamentul și acțiunile sale, care aduceau atingere disciplinei militare și principiului laicității (*Kalaç împotriva Turciei*, 1997);
- dorința părinților de a da un prenume special copilului lor, fără invocarea motivației religioase (*Salonen împotriva Finlandei*, 1997, decizia Comisiei);
- refuzul general și absolut al unui avocat de a participa la procesele în care a fost desemnat din oficiu ca să reprezinte persoane aflate în stare de arest preventiv (*Mignot împotriva Franței*, 1998, decizia Comisiei);
- refuzul unui conducător auto de a purta centura de siguranță în timpul circulației cu autovehiculul, exprimându-și opinia că era liber să aleagă mijloacele de protejare a integrității sale fizice și morale (*Viel împotriva Franței* (dec.), 1999);

- un resortisant algerian, activist al Frontului Islamic al Salvării, care s-a plâns de decizia autorităților elvețiene de confiscare a mijloacelor de comunicare aflate la dispoziția sa, pe care le folosea pentru propagandă politică [*Zaoui împotriva Elveției* (dec.), 2001];
- refuzul unor farmaciști asociați de a vinde contraceptive [*Pichon și Sajous împotriva Franței* (dec.), 2001];
- dorința de a comite o sinucidere asistată, pe motivul aderării la principiul autonomiei personale (*Pretty împotriva Regatului Unit*, 2002, pct. 82);
- dorința reclamantilor de a continua acțiunea în justiție inițiată de soțul, respectiv tatăl, decedat, care contestase numirea unui muftiu [*Sadik Amet și alții împotriva Greciei* (dec.), 2002];
- un student căruia i s-a refuzat intrarea în campusul universitar pe motiv că purta barbă, deși nu a declarat că a fost inspirat de idei sau convingeri specifice, religioase sau de altă natură [*Tiğ împotriva Turciei* (dec.), 2005];
- dorința de a ridica, pe mormântul unui membru al familiei, o piatră funerară cu fotografia persoanei decedate [*Jones împotriva Regatului Unit* (dec.), 2005];
- persoane condamnate penal pentru apartenență la organizații considerate teroriste [a se vedea, printre altele, *Gündüz împotriva Turciei* (dec.), 2004; *Kenar împotriva Turciei* (dec.), 2005];
- un judecător sancționat disciplinar pentru refuzul de a examina cauze pentru motivul că nu se simțea imparțial [*Cserjés împotriva Ungariei* (dec.), 2001] și un medic din sistemul public de sănătate, concediat în urma refuzului de a efectua examinarea medicală a unui stagiar, invocând riscul unei „prejudicăți” care ar putea compromite cooperarea sa cu respectivul stagiar în viitor [*Blumberg împotriva Germaniei* (dec.), 2008];
- o călugăriță amendată pentru tulburarea ordinii și liniștii publice în timpul unei slujbe religioase, când a făcut declarații cu voce tare în timpul rugăciunilor [*Bulgaru împotriva României* (dec.), 2012];
- un tată care trăia din ajutorul de șomaj și care s-a plâns de refuzul autorităților locale de a-i rambursa cheltuielile pentru achiziționarea unui brad de Crăciun și a unei coronițe de advent [*Jenik împotriva Austriei* (dec.), 2012; cerere respinsă ca fiind abuzivă în sensul art. 35 § 3 lit. a) din Convenție];
- un tată supus regimului separării de drept și care dorea să se opună creșterii, în religia catolică, a fiicei sale minore (care fusese încredințată mamei), cu toate că, potrivit instanțelor interne, mama nu făcuse decât să confirme alegerea liberă făcută de fată însăși [*Rupprecht împotriva Spaniei* (dec.), 2013];
- două organizații evreiești care au solicitat instanțelor ucrainene restabilirea fostelor limite ale mai multor cimitire evreiești vechi din diferite orașe din Ucraina (abandonate de peste 70 de ani) și interzicerea lucrărilor de construcție în acele locuri [*Reprezentanța Uniunii Consiliilor Evreilor din Fosta Uniune Sovietică și Uniunea Organizațiilor Religioase Evreiești din Ucraina împotriva Ucrainei* (dec.), 2014];
- dorința reclamantului de a se plimba nud în public, motivată de convingerea sa privind acceptabilitatea socială a unui astfel de comportament (*Gough împotriva Regatului Unit*, 2014, pct. 185-188);
- o cerere de înregistrare a unei mărci în scopuri pur comerciale, deși marca era alcătuită din simboluri grafice religioase [*Dor împotriva României* (dec.), 2015, pct. 39];
- refuzul autorităților naționale de a comunica unei asociații religioase toate informațiile pe care le colectaseră cu privire la aceasta [*Das Universelle Leben Aller Kulturen Weltweit e.V. împotriva Germaniei* (dec.), 2015, pct. 34];

- cererea unei comunități religioase pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra unui lăcaș de cult confiscat de autoritățile comuniste în anii 1930 [*Rimsko-Katolička Gromada Sviatogo Klimentia v Misti Sevastopoli împotriva Ucrainei* (dec.), 2016, pct. 59-63];
- refuzul reclamantului de a efectua serviciul militar obligatoriu, motivat nu de opoziția de principiu față de război și de portul armelor, ci de negarea legitimității regimului constituțional actual al statului, deși motivele lui erau religioase (*Enver Aydemir împotriva Turciei*, 2016, pct. 79-84);
- un străin a cărui cerere de naturalizare a fost respinsă pentru motivul că era activist într-o organizație islamistă radicală, ceea ce pune la îndoială loialitatea sa față de statul de primire [*Boudelal împotriva Franței* (dec.), 2017].

36. Curtea încă nu a soluționat în mod formal chestiunea dacă garanțiile prevăzute la art. 9 din Convenție se aplică refuzului de a se vaccina sau de a permite vaccinarea copiilor minori, pe baza unei poziții critice față de vaccinare. Această chestiune a fost abordată sumar de Comisie, care a declarat că, întrucât art. 9 nu protejează întotdeauna dreptul de a se comporta în spațiul public într-un mod inspirat de propriile convingeri religioase și întrucât obligația de a se vaccina se aplică fiecărei persoane, indiferent de religie sau convingeri personale, nu a existat nicio ingerință în exercitarea drepturilor garantate de această dispoziție (*Boffa și alții împotriva San Marino*, 1998, decizia Comisiei). Curtea, în schimb, nu s-a pronunțat cu privire la această chestiune la modul general. În cauza *Vavrička și alții împotriva Republicii Cehe* (MC), 2021, având ca obiect diferitele consecințe pentru părinții copiilor minori ale nerespectării obligației legale de vaccinare (inclusiv excluderea copiilor din unități de învățământ preșcolar și o amendă aplicată unui părinte), Curtea a considerat că reclamantii nu și-au motivat suficient plângerea. În consecință, în circumstanțele specifice ale cauzei, opinia lor critică privind vaccinarea nu era de natură să constituie o convingere care să atingă un grad suficient de forță, seriozitate, consecvență și importanță, astfel încât capătul lor de cerere să fie compatibilă *ratione materiae* cu art. 9 (*ibidem*, pct. 334-337). Cu toate acestea, Curtea a precizat că, în cazul în care un părinte invocă art. 9 din Convenție, dar nu menționează niciun motiv religios pentru poziția sa cu privire la vaccinuri, nu libertatea sa de religie este potențial în joc, ci libertatea sa de gândire și de conștiință (*ibidem*, pct. 330).

D. Obligații negative și pozitive ale statului

1. Ingerința în exercitarea drepturilor protejate și justificarea acesteia

37. În conformitate cu art. 9 § 2 din Convenție, scopurile legitime care pot justifica restrângerea manifestării, de către o persoană, a religiei sau convingerilor sale sunt *siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice* ori *protejarea drepturilor și libertăților altora*. Această listă de scopuri legitime este strict exhaustivă, iar definiția acestor excepții este restrictivă; pentru a fi compatibilă cu Convenția, o restrângere a acestei libertăți trebuie să fie inspirată, printre altele, de un scop care poate fi legat de unul din cele enumerate în dispoziția respectivă [*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, 2007, pct. 32 și 137; *S.A.S. împotriva Franței* (MC), 2014, pct. 113; *Executief van de Moslims van België și alții împotriva Belgiei*, 2024, pct. 91].

38. Spre deosebire de art. 8 § 2, art. 10 § 2 și art. 11 § 2 din Convenție, precum și de art. 2 § 3 din Protocolul nr. 4, „*securitatea națională*” nu se numără printre scopurile enumerate la art. 9 § 2. Această omisiune nu este nici pe departe accidentală; dimpotrivă, refuzul autorilor Convenției de a include acest motiv specific în lista motivelor legitime ale unei ingerințe reflectă importanța primordială a pluralismului religios ca fiind „unul dintre pilonii societății democratice”, precum și faptul că statul nu poate dicta persoanei ce trebuie să creadă ori să ia măsuri coercitive pentru a o obliga la schimbarea convingerii (*Nolan și K. împotriva Rusiei*, 2009, pct. 73). Astfel, statul nu se poate baza exclusiv pe necesitatea de a proteja securitatea națională pentru a restrânge exercitarea dreptului unei persoane sau al unui grup de persoane de a-și manifesta religia. Același lucru este

valabil și în cazul necesității de „a garanta autoritatea și imparțialitatea puterii judecătorești”, un scop legitim prevăzut la art. 10 § 2 din Convenție, dar care lipsește din paragraful 2 al art. 9 (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, 2017, pct. 35; *Lachiri împotriva Belgiei*, 2018, pct. 38).

39. Protecția bunăstării animalelor poate fi legată de conceptul de „morală publică” în sensul art. 9 § 2 din Convenție. Spre deosebire de dreptul Uniunii Europene („UE”), care stabilește bunăstarea animalelor ca obiectiv de interes general în temeiul dreptului UE, Convenția nu urmărește protejarea acestora ca atare; prin urmare, art. 9 § 2 nu conține o trimitere explicită la protecția bunăstării animalelor în lista sa exhaustivă de scopuri legitime. Însă „morală publică” nu poate fi înțeleasă ca referindu-se doar la protecția demnității umane în cadrul relațiilor dintre persoane. Având în vedere următoarele: Convenția este un instrument viu care trebuie interpretat în lumina condițiilor de viață actuale și a concepțiilor care prevalează astăzi în statele democratice; această doctrină a unui „instrument viu” se referă nu numai la drepturile și libertățile garantate de Convenție, ci și la motivele care justifică restrângerile care pot fi aplicate acestora, ținând seama de evoluțiile survenite în societate și în norme de la adoptarea Convenției; noțiunea de „morală” este în esență evolutivă; Convenția nu ignoră mediul în care trăiesc persoanele pe care este destinată să le protejeze; protecția bunăstării animalelor este una dintre valorile etice căreia societățile democratice contemporane îi acordă o importanță din ce în ce mai mare; se impune concluzia că un guvern pârât poate să invoce ca scop legitim „morală publică” în sprijinul unei măsuri destinate să reducă suferința unui animal în momentul sacrificării lui (*Executief van de Moslims van België și alții împotriva Belgiei*, 2024, pct. 92-101).

40. Pe de altă parte, trebuie observat că art. 15 din Convenție permite statelor să deroge de la obligațiile prevăzute la art. 9, „în măsura strictă în care situația o cere și cu condiția ca aceste măsuri să nu fie în contradicție cu alte obligații care decurg din dreptul internațional”, cu condiția, totuși, de a respecta formele procedurale prevăzute la alin. 3 al art. 15.

41. O *ingerință* în exercitarea drepturilor protejate de art. 9 din Convenție poate lua, printre altele, următoarele forme:

- o sancțiune penală sau administrativă, concedierea sau refuzarea reînnoirii contractului de muncă, pentru exercitarea drepturilor în discuție (*Kokkinakis împotriva Greciei*, 1993; *Ivanova împotriva Bulgariei*, 2007; *Masaev împotriva Moldovei*, 2009; *Ebrahimian împotriva Franței*, 2015; *Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei*, 2022, pct. 269);
- o sancțiune disciplinară, chiar și una ușoară (*Korostelev împotriva Rusiei*, 2020, pct. 50);
- presiuni psihologice exercitate de reprezentanții statului asupra unei persoane deosebit de vulnerabile, îndemnând-o să renunțe la convingerile sale (*Mockutė împotriva Lituaniei*, 2018, pct. 123-125);
- un obstacol fizic în calea persoanelor care își exercită drepturile în temeiul art. 9, cum ar fi întreruperea, de către poliție, a unei întruniri (*Boicev și alții împotriva Bulgariei*, 2011);
- dizolvarea unei organizații religioase (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010, pct. 99-103; *Centrul Biblic al Republicii Ciuvașia împotriva Rusiei*, 2014, pct. 52; a se face deosebirea față de mai vechea jurisprudență a Comisiei, conform căreia dizolvarea și interzicerea unei asociații cu scop religios nu aducea atingere libertății de religie a persoanei, *X. împotriva Austriei*, 1981, decizia Comisiei);
- neacordarea unei autorizații, a recunoașterii sau a aprobării, al cărei scop este de a facilita exercitarea acestor drepturi (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001; *Vergos împotriva Greciei*, 2004);
- negarea, de către autoritățile naționale, a caracterului specific cultural al unei comunități religioase, atunci când este posibil ca aceasta să ducă la o serie de probleme și greutăți practice [*Izzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 95];

- adoptarea unei legi care aparent este neutră, dar are ca efect ingerința directă a statului într-un conflict intraconfesional [*Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei*, 2009, pct. 157];
- folosirea, în documente oficiale, a unor termeni peiorativi la adresa unei comunități religioase, în măsura în care este posibil ca aceasta să aibă consecințe nefavorabile asupra exercitării libertății de religie (*Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*, 2008, pct. 84; *Centrul Asociațiilor pentru Conștiință Krishna din Rusia și Frolov împotriva Rusiei*, 2021, pct. 38).

42. Chiar dacă, la săvârșirea unei fapte care constituie o ingerință în exercitarea unui drept prevăzut la art. 9, reprezentantul statului – de exemplu, un polițist – acționează *ultra vires* (adică depășește limitele competenței sale), acea faptă este totuși imputabilă statului pârât și angajează răspunderea acestuia în sensul art. 1 din Convenție (*Tsartsidze și alții împotriva Georgiei*, 2017, pct. 80).

43. Pe de altă parte, ca regulă generală, nu constituie o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9 o lege pentru care însăși Convenția prevede punerea în aplicare și care se aplică în mod general și în mod neutru în spațiul public, fără a aduce atingere libertăților garantate de art. 9 [*C. împotriva Regatului Unit*, 1983, decizia Comisiei; *Skugar și alții împotriva Rusiei* (dec.), 2009].

44. În cazul în care ingerința reclamată ia forma unui refuz sau a unei scutiri speciale acordate unui grup de persoane din cauza credințelor sau convingerilor lor religioase, nu este nerezonabil sau fundamental contrar articolului 9 să se solicite dovada seriozității acestor convingeri și, în absența unei astfel de dovezi, să se ajungă la o concluzie negativă (*Kosteski împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2006, pct. 39; *Diaghilev împotriva Rusiei*, 2020, pct. 62; *Neagu împotriva României*, 2020, pct. 34).

45. În cazul în care persoana respectivă se plânge de *existența, în legislația națională, a unei sancțiuni față de un comportament pe care intenționează să îl adopte și pe care îl consideră protejat de art. 9*, aceasta se poate pretinde „victimă” unei încălcări, în sensul art. 34 din Convenție, chiar și în absența unui act individual de punere în aplicare, dacă este obligată să își schimbe comportamentul, în caz contrar urmând să fie urmărită penal, sau dacă aparține unei categorii de persoane expuse riscului de a fi afectate în mod direct de efectele legislației. Astfel, de exemplu, Curtea a recunoscut că o femeie musulmană care dorește să poarte vâl complet în public din motive religioase se putea pretinde „victimă” pentru simplul fapt că o lege pedepsea acest tip de comportament, aplicându-i o amendă însoțită sau înlocuită cu un stagiu obligatoriu de cetățenie. Într-adevăr, reclamanta se confrunta cu o dilemă: fie respecta interdicția și renunța la portul îmbrăcămintei alese în conformitate cu credința sa religioasă; fie nu o respecta, cu riscul unor sancțiuni penale [*S.A.S. împotriva Franței* (MC), 2014, pct. 57].

46. Statele dispun de putere de control în cazul în care o mișcare sau o asociație desfășoară, în scopuri așa-zis religioase, activități care sunt dăunătoare populației sau ordinii publice (*Manoussakis și alții împotriva Greciei*, 1996, pct. 40; *Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 105). În unele cazuri, statul poate să ia măsuri preventive pentru a proteja drepturile fundamentale ale altora; o astfel de prerogativă este pe deplin compatibilă cu obligația pozitivă prevăzută la art. 1 din Convenție, în temeiul căreia statele contractante „recunosc oricărei persoane aflate sub jurisdicția lor drepturile și libertățile definite în titlul I al prezentei convenții” (*Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*, 2008, pct. 99).

47. Într-o societate democratică, în care mai multe religii sau ramuri ale aceleiași religii coexistă în cadrul aceleiași populații, se poate dovedi necesară adăugarea de limitări la această libertate pentru a concilia interesele diferitelor grupuri și pentru a asigura respectarea convingerilor tuturor. Cu toate acestea, în exercitarea puterii sale de reglementare în acest domeniu și în relația sa cu diversele religii, culte și convingeri, statul trebuie să fie neutru și imparțial; aceasta are de a face cu menținerea pluralismului și a bunei funcționări a democrației (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 115-116).

48. Sarcina Curții este de a investiga dacă măsurile luate la nivel național sunt, în principiu, justificate și proporționale [*Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), 2005, pct. 110]. Pentru ca o măsură să fie considerată proporțională, aceasta trebuie să fie considerată în primul rând ca nelimitând drepturile pe care persoana în cauză le are în temeiul art. 9 într-o măsură care depășește ceea ce este necesar pentru atingerea scopului (scopurilor) legitim(legitime), ceea ce implică asigurarea faptului că acesta (acestea) nu se poate (pot) atinge folosind măsuri mai puțin intruzive sau radicale [*Aviz consultativ privind posibilitatea ca unei persoane să i se refuze autorizația de a lucra ca agent de securitate sau de pază din cauza apropierii sau apartenenței sale la o mișcare religioasă* (MC), cererea nr. P16-2023-001, Consiliul de Stat al Belgiei, 2023, pct. 114].

49. Art. 9 § 2 din Convenție implică faptul că orice ingerință în exercitarea dreptului la libertatea de religie trebuie să răspundă unei „nevoi sociale imperioase”; într-adevăr, termenul „necesară” nu are flexibilitatea unor termeni precum „util” sau „oportun” (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, 2007, pct. 116). Când își exercită competența de control, Curtea nu trebuie să se substituie instanțelor interne competente, ci să verifice deciziile pe care acestea le-au pronunțat în temeiul puterii lor de apreciere. Nu rezultă că aceasta trebuie să se limiteze la a verifica dacă statul pârât s-a folosit de această putere cu bună-credință, cu grijă și în mod rezonabil: ingerința în litigiu trebuie examinată în lumina cauzei în ansamblu pentru a stabili dacă era „proporțională cu scopul legitim urmărit” și dacă motivele invocate de autoritățile naționale pentru a o justifica sunt „relevante și suficiente”. Astfel, Curtea trebuie să se asigure că autoritățile naționale au aplicat norme conforme cu principiile consacrate în Convenție și, în plus, bazându-se pe o apreciere acceptabilă a faptelor relevante (*Asociația de solidaritate cu Martorii lui Iehova și alții împotriva Turciei*, 2016, pct. 98). În special, o instanță națională nu se poate sustrage obligațiilor sale limitându-se la simpla aprobare a unui raport de expertiză; toate chestiunile de drept trebuie să fie soluționate exclusiv de către instanțe (a se vedea, în contextul art. 10 citit prin prisma art. 9, *Ibraghim Ibraghimov și alții împotriva Rusiei*, 2018, pct. 106-107).

50. În cazurile în care Curtea nu este sesizată pentru a pune în balanță două drepturi de valoare egală în raport cu Convenția – de exemplu, dacă ingerința are ca scop protejarea bunăstării animalelor care, spre deosebire de dreptul Uniunii Europene, nu se numără printre bunurile sau valorile protejate ca atare de Convenție – Curtea are sarcina de a aprecia dacă ingerința în libertatea de religie este justificată în principiu și dacă este proporțională în raport cu scopul legitim urmărit, ținând seama de marja de apreciere pe care autoritățile naționale o au în acest domeniu (*Executive van de Moslims van België și alții împotriva Belgiei*, 2024, pct. 107).

51. Atunci când apreciază dacă o ingerință este proporțională sau nu, Curtea recunoaște statelor părți la Convenție o anumită *marjă de apreciere* pentru a evalua existența și întinderea necesității acesteia. În acest sens, trebuie reamintit rolul în esență subsidiar al mecanismului Convenției. Autoritățile naționale beneficiază de o legitimitate democratică directă și sunt, în principiu, mai în măsură decât instanța internațională pentru a se pronunța cu privire la nevoile și contextele locale. În cazul în care sunt în joc probleme de politică generală, în privința cărora pot să existe, în mod rezonabil, divergențe profunde într-un stat democratic, este necesar să se acorde o importanță deosebită rolului factorului de decizie național, în special în cazul în care aceste chestiuni privesc relațiile dintre stat și religii. În ceea ce privește art. 9 din Convenție, este așadar oportun, în principiu, să se acorde statului o largă marjă de apreciere pentru a decide dacă și în ce măsură este „necesară” o restrângere a dreptului de a-și manifesta religia sau convingerile. Cu toate acestea, pentru a determina amploarea marjei de apreciere într-o anumită cauză, Curtea trebuie totodată să ia în considerare atât problema specifică din speța respectivă, cât și miza generală ridicată de art. 9, și anume necesitatea de a menține un pluralism religios veritabil, care este esențial pentru supraviețuirea unei societăți democratice. Această necesitate trebuie să aibă o pondere deosebită atunci când este nevoie să se stabilească, în conformitate cu art. 9 § 1, dacă ingerința îndeplinește o „nevoie socială imperioasă” și dacă este „proporțională cu scopul legitim urmărit”. Desigur, această marjă de apreciere merge mână în mână cu un control european privind atât legea, cât și deciziile de aplicare a acesteia, chiar și atunci când

acestea sunt emise de o instanță națională independentă. În acest sens, Curtea poate, după caz, să ia în considerare consensul și valorile comune care decurg din practica statelor părți la Convenție [*Baiatian împotriva Armeniei* (MC), 2011, pct. 121-122; *S.A.S. împotriva Franței* (MC), 2014, pct. 129].

52. În ceea ce privește amplexarea marjei de apreciere lăsată statelor, aceasta este variabilă și depinde de un anumit număr de factori, printre care natura dreptului în cauză garantat de Convenție, importanța acestuia pentru persoana în cauză, natura ingerinței și obiectul acesteia. Această marjă este cu atât mai restrânsă cu cât dreptul în litigiu este important pentru a garanta persoanei exercitarea efectivă a drepturilor fundamentale care îi sunt recunoscute. Prin urmare, în cazul în care în litigiu se află un aspect deosebit de important al existenței sau identității unei persoane, marja de apreciere lăsată statului este mai restrânsă. În schimb, marja este mai largă atunci când în rândul statelor membre ale Consiliului Europei nu există consens nici cu privire la importanța relativă a interesului aflat în joc, nici cu privire la cele mai bune mijloace de a-l proteja. În general, marja este la fel de largă atunci când statul trebuie să păstreze un echilibru între interesele private și cele publice concurente sau diferite drepturi protejate de Convenție (*Toncev și alții împotriva Bulgariei*, 2022, pct. 49).

53. În plus, calitatea controlului parlamentar și judecătoresc al necesității măsurii aplicate la nivel național este de o importanță deosebită, inclusiv în ceea ce privește aplicarea marjei de apreciere relevante. Atunci când se pune în discuție o normă generală, este important să se acorde o atenție deosebită calității controlului parlamentar, inclusiv, printre altele, amplexarea consultării cu grupurile vizate de măsura în litigiu și efortul depus de legiuitori pentru a evalua impactul acesteia asupra dreptului fundamental invocat și a pune în balanță drepturile și interesele implicate în cadrul unui proces bine gândit. În ceea ce privește controlul judecătoresc, atunci când instanțele naționale, în conformitate cu principiul subsidiarității care guvernează Convenția, au soluționat cauza cu care au fost sesizate, motivându-și în mod detaliat deciziile în lumina principiilor enunțate în jurisprudența sa, trebuie să existe motive serioase pentru Curte ca să înlocuiască cu aprecierea sa pe cea a instanțelor naționale (*Executief van de Moslims van België și alții și alții împotriva Belgiei*, 2024, pct. 108-111).

54. Pe de altă parte, când evaluează dacă o ingerință este proporțională sau nu și cât de întinsă este marja de apreciere de care dispune statul pârât, Curtea respectă întotdeauna particularitățile federalismului, în măsura în care acestea sunt compatibile cu dispozițiile Convenției (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, 2017, pct. 99).

55. În mod similar, atunci când examinează conformitatea unei măsuri naționale cu art. 9 § 2 din Convenție, Curtea trebuie să țină seama de contextul istoric și de caracteristicile specifice ale religiei respective, fie că sunt în plan dogmatic, ritual, organizațional sau de alt tip [pentru două exemple practice ale acestei abordări, a se vedea *Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), 2000, pct. 13-19, și *Mirojubovs și alții împotriva Letoniei*, 2009, pct. 8-16]. Într-adevăr, acest lucru rezultă în mod logic din principiile generale care stau la baza art. 9, și anume libertatea de a practica o religie în public sau privat, autonomia internă a comunităților religioase și respectarea pluralismului religios. Având în vedere caracterul subsidiar al mecanismului de protecție a drepturilor individuale stabilit de Convenție, aceeași obligație poate fi impusă autorităților naționale atunci când acestea iau decizii cu caracter obligatoriu în relațiile lor cu diferite religii (*Mirojubovs și alții împotriva Letoniei*, 2009, pct. 81). În această privință, Curtea face trimitere la jurisprudența sa elaborată în domeniul art. 14 din Convenție (interzicerea discriminării), din care rezultă că, în anumite circumstanțe, absența unui tratament diferențiat în privința unor persoane aflate în situații semnificativ diferite poate constitui o încălcare a acestei dispoziții [*Thlimmenos împotriva Greciei* (MC), 2000, pct. 44]. Totuși, amplexarea marjei de apreciere conferită de Curte autorităților naționale nu poate depinde în niciun caz de natura și conținutul convingerilor în cauză (*Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021, pct. 146).

56. În cazul în care exercitarea dreptului la libertatea de religie sau a unuia dintre aspectele sale este condiționat, în conformitate cu legislația internă, de un sistem de autorizare prealabilă, intervenția

unei autorități ecleziastice recunoscute în procedura de acordare a autorizației – în special când acea autoritate aparține unei alte confesiuni, ierarhii sau autorități – nu poate fi compatibilă cu cerințele de la art. 9 § 2 din Convenție (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 117; *Vergos împotriva Greciei*, 2004, pct. 34, *Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021, pct. 144, precum și, *mutatis mutandis*, *Pentidis și alții împotriva Greciei*, 1997).

57. În cele din urmă, în exercitarea competenței sale de control, Curtea trebuie să aibă întotdeauna în vedere ingerința în litigiu pe baza dosarului în ansamblu (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 119). Aceasta trebuie, după caz, să examineze situația de fapt și succesiunea evenimentelor în ansamblu, nu ca incidente separate și diferite (*Ivanova împotriva Bulgariei*, 2007, pct. 83). În plus, Curtea trebuie să se asigure întotdeauna că deciziile luate de autoritățile statului în domeniul libertății de religie se bazează pe o evaluare acceptabilă a faptelor relevante (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, 2007, pct. 138).

2. Obligații pozitive ale statelor contractante

58. În temeiul art. 1 din Convenție, statele contractante „recunosc oricărei persoane aflate sub jurisdicția lor drepturile și libertățile definite în titlul I al prezentei convenții”. Prin urmare, angajamentul mai degrabă negativ al unui stat de a se abține de la orice ingerință în exercitarea drepturilor garantate de art. 9 poate fi completat de *obligații pozitive inerente* acestor drepturi, inclusiv în cazul în care faptele denunțate au fost comise de particulari și, prin urmare, nu pot fi imputate în mod direct statului pârât. Prin urmare, în unele cazuri, aceste obligații pot necesita adoptarea unor măsuri care să asigure respectarea libertății de religie inclusiv în *relațiile dintre indivizi înșiși* (*Siebenhaar împotriva Germaniei*, 2011, pct. 38). Deși granița dintre obligațiile pozitive și obligațiile negative ale statului în raport cu Convenția nu se pretează la o definiție exactă, principiile aplicabile sunt totuși comparabile [*Izzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 96]. În ambele ipoteze, trebuie găsit un echilibru just între interesul general și interesul individual, deoarece în ambele statul beneficiază de o *marjă de apreciere*. Pe de altă parte, chiar și în contextul obligațiilor pozitive ale statului, scopurile legitime enumerate la art. 9 § 2 se pot dovedi relevante (*Jakóbski împotriva Poloniei*, 2010, pct. 47; *Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, pct. 84). Curtea se poate abține uneori de la a se pronunța în mod formal cu privire la faptul dacă situația cu care este sesizată se încadrează în obligațiile negative sau pozitive ale statului (*Comunitatea religioasă a Martorilor lui Iehova din districtul Ternivski din Krivoi Rog împotriva Ucrainei*, 2019, pct. 58).

59. Obligațiile pozitive în contextul art. 9 pot implica instituirea unei proceduri efective și accesibile pentru protejarea drepturilor garantate de această dispoziție, inclusiv crearea unui cadru de reglementare care să instituie un mecanism judiciar și executoriu pentru protejarea drepturilor persoanelor și punerea în aplicare, după caz, a măsurilor specifice corespunzătoare (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, 2017, pct. 86).

60. Art. 9 nu garantează, în sine, dreptul la *măsuri provizorii* în vederea protejării libertății de religie (*Hernandez Sanchez împotriva Spaniei*, 1996, decizia Comisiei).

E. Suprapunerea garanțiilor de la art. 9 cu alte dispoziții ale Convenției

61. Prin natura sa, conținutul material al art. 9 din Convenție poate să afecteze uneori conținutul altor dispoziții ale Convenției; cu alte cuvinte, un capăt de cerere introdus la Curte poate uneori să intre sub incidența mai multor articole. De obicei, într-un astfel de caz, Curtea alege să examineze capătul de cerere respectiv în lumina unui singur articol, cel pe care îl consideră cel mai relevant în raport cu circumstanțele specifice ale cauzei; totuși, în acest sens, Curtea are în vedere și cealaltă dispoziție și interpretează articolul pe care l-a reținut prin prisma acestei dispoziții. În orice caz, Convenția trebuie să fie citită ca un întreg și interpretată ținând seama de armonia și coerența internă a diferitelor sale

dispoziții (*Aygün împotriva Belgiei*, 2022, pct. 71). Articolele a căror aplicabilitate are cea mai mare probabilitate de a fi antrenată împreună cu art. 9 în privința aceluiași fapt și aceluiași capet de cerere sunt următoarele:

a) *art. 6 § 1 din Convenție* (dreptul la un proces echitabil, în special cel de acces la instanțe). Astfel, într-o cauză având ca obiect respingerea, de către Curtea de Casație a Greciei, a cererii pentru recunoașterea personalității juridice a catedralei din dioceza catolică din Creta, negându-i astfel capacitatea de a sta în justiție pentru a-și proteja bunurile, Curtea a decis să examineze plângerile reclamantei exclusiv în raport cu art. 6 § 1, nu și cu art. 9 din Convenție (*Biserica Catolică Chania împotriva Greciei*, 1997, pct. 33 și 50). În mod similar, Curtea s-a raportat exclusiv la art. 6 § 1 în legătură cu presupusa neexecutare a unei hotărâri cu autoritate de lucru judecat, prin care se recunoștea dreptul unei parohii și al membrilor săi de a înmormânta persoanele decedate în cimitirul local după riturile sale specifice [*Parohia Greco-Catolică Pesceana și alții împotriva României* (dec.), 2015, pct. 43];

b) *art. 8 din Convenție* (dreptul la respectarea vieții private și/sau de familie). Astfel, Curtea a examinat cererile:

- exclusiv în contextul art. 8, individual sau coroborat cu art. 14: de exemplu, cu privire la decizia instanțelor naționale de a stabili domiciliul unor minori la unul dintre părinți, în principal pentru că celălalt părinte era adeptul religiei Martorii lui Iehova (*Hoffmann împotriva Austriei*, 1993; *Palau-Martinez împotriva Franței*, 2003; *Ismailova împotriva Rusiei*, 2007). Curtea a precizat că modalitățile de exercitare a autorității părintești asupra copiilor, definite de instanțele naționale, nu pot, ca atare, să aducă atingere libertății unui reclamant de a-și manifesta religia [*Deschomets împotriva Franței* (dec.), 2006];
- în contextul art. 8 interpretat în lumina art. 9: cu privire la transferul unui funcționar din cauza convingerilor sale religioase, cunoscute de ceilalți dar considerate a fi exclusiv de domeniul vieții sale private, precum și a comportamentului religios al soției acestuia (*Sodan împotriva Turciei*, 2016, pct. 30), sau plasarea unor copii într-o familie substitutivă fără a ține seama în mod corespunzător de dorințele părinților biologici, în special în ceea ce privește păstrarea legăturilor copilului cu rădăcinile sale culturale și religioase [*Abdi Ibrahim împotriva Norvegiei* (MC), pct. 134-142, 2021; *Kilic împotriva Austriei*, 2023, pct. 106-107 și 145];
- în contextul art. 9 exclusiv: în ceea ce privește plasarea unui minor într-o familie substitutivă, fără a se asigura că aceasta din urmă îi respectă opiniile religioase și pe cele ale familiei sale de origine, atunci când capătul de cerere este formulat de copil însuși (*Loste împotriva Franței*, 2022, pct. 110);
- în contextul art. 8 și 9 examinate în comun: în ceea ce privește respingerea cererii reclamanților pentru aprobarea transportării trupurilor neînsuflețite ale fiilor lor în țara de origine pentru a fi îngropate acolo conform riturilor religiei lor (*Aygün împotriva Belgiei*, 2022, pct. 51, 60 și 91-92);
- în contextul art. 14 coroborat cu art. 8 citit în lumina art. 9: în ceea ce privește interdicția condiționată și revizibilă impusă unui tată cu privire la implicarea în mod activ a fiicei minore în practicile sale religioase, cu toate că nu fusese impusă nicio restricție cu privire la religia mamei (*T.C. împotriva Italiei*, 2022, pct. 30);
- în contextul art. 8, 9 și 14 combinate: în ceea ce privește lipsa de acțiune a poliției și a altor autorități naționale competente în fața insultelor și violențelor verbale, a blocării clădirilor și a altor fapte discriminatorii similare din partea populației locale împotriva membrilor unei minorități religioase (*Asociația pentru Relații între Musulmanii Georgieni și alții împotriva Georgiei*, 2023, pct. 79).

c) *art. 10* (libertatea de exprimare). Curtea a examinat cereri:

- exclusiv în contextul art. 10: de exemplu, cu privire la interzicerea, de către autoritatea de stat competentă, a difuzării de către o stație de radiodifuziune privată a unui anunț religios plătit (*Murphy împotriva Irlandei*, 2003) sau refuzul organismului competent de a acorda licență de radiodifuziune unei stații de radiodifuziune creștine (*Glas Nadejda EOOD și Anatoli Elenkov împotriva Bulgariei*, 2007). Într-adevăr, în măsura în care reclamantul se plânge de o ingerință în exprimarea convingerilor și opiniilor sale prin difuzarea de informații, art. 10 constituie o *lex specialis* în raport cu art. 9, astfel încât nu este necesară o examinare separată prin prisma acestuia din urmă [*Balsytė-Lideikienė împotriva Lituaniei* (dec.), 2005]. Același lucru este valabil și pentru colectarea și prelucrarea datelor cu caracter personal de către o organizație religioasă sau de către membrii acesteia în scopul activității misionare (*Martorii lui Iehova împotriva Finlandei*, 2023, pct. 62).
- în contextul art. 10 citit în lumina art. 9: de exemplu, cu privire la interdicția de a publica și distribui o carte cu caracter religios (*Ibraghim Ibraghimov și alții împotriva Rusiei*, pct. 78), revocarea unei licențe pentru distribuirea unor astfel de lucrări și începerea urmăririi penale ca urmare a unei astfel de distribuirii (*Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei*, 2022, pct. 218); sau clasificarea oficială ca „extremiste” a textelor publicate de o organizație religioasă sau de site-ul Internet al acesteia (*ibidem*, pct. 197, 207, 224-226 și 233).

d) *art. 11* (libertatea de întrunire și de asociere). Astfel, Curtea a examinat cererile:

- exclusiv în contextul art. 9: de exemplu, cu privire la plângerea unui obiector de conștiință care nu aparținea niciunei organizații religioase sau pacifiste și care, invocând art. 11, s-a plâns că respingerea cererii sale pentru scutirea de serviciul militar a constituit o încălcare a libertății sale negative de a nu fi adeptul unei religii sau membrul unei organizații oarecare (*Papavasilakis împotriva Greciei*, 2016, pct. 34-35), sau o amendă administrativă aplicată unui reclamant pentru organizarea de întruniri despre Biblie la domiciliul său, fără notificarea prealabilă a autorităților (*Ossewaarde împotriva Rusiei*, 2023, pct. 29);
- în contextul art. 9 interpretat în lumina art. 11: de exemplu, cu privire la ingerința statului în conflictul dintre două grupări rivale din cadrul aceleiași comunități religioase [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), 2000, pct. 65], dizolvarea unei organizații religioase (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010, pct. 102-103) sau refuzul prelungit de a acorda recunoașterea personalității juridice unei comunități religioase (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, 2008, pct. 60), ori măsuri pentru a împiedica o asociație religioasă să construiască un lăcaș de cult pe un teren în proprietatea acesteia (*Asociația Creștină a Martorilor lui Iehova din Bulgaria împotriva Bulgariei*, 2020, pct.80);
  - în contextul art. 9, interpretat în lumina art. 11 și art. 6 § 1: de exemplu, cu privire la refuzul autorităților naționale de a înregistra modificările aduse statutelor unei organizații religioase pentru a aproba trecerea organizației respective în subordinea ecleziastică a alteia (*Sviato-Mykhailivska Parafiya împotriva Ucrainei*, 2007, pct. 152);
  - în contextul art. 11 (libertatea de asociere), interpretat în lumina art. 9 – de exemplu, cu privire la respingerea cererii pentru înregistrarea unei organizații religioase [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2017, pct. 61] sau pentru reînnoirea înregistrării acesteia (*Filiala Moscova a Armatei Salvării împotriva Rusiei*, 2006, pct. 74-75; *Bektashi Community și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2018, pct. 46). A se vedea, cu toate acestea, hotărârile *Ghenov împotriva Bulgariei*, 2017, pct. 38, *Metodiev și alții împotriva Bulgariei*, 2017, pct. 26, *Organizația Religioasă Creștină a Martorilor lui Iehova din RNK împotriva Armeniei*, 2022, pct. 45, și *Iliin și alții împotriva Ucrainei*, 2022,

pct. 41, în care Curtea a decis să examineze respingerea cererii pentru înregistrarea unei organizații religioase în raport cu art. 9 interpretat în lumina art. 11;

- în contextul art. 11 (libertatea de întrunire), interpretat în lumina art. 9: de exemplu, cu privire la faptul că unui grup practicant al neo-druidismului i s-a respins accesul la situl istoric Stonehenge pentru a celebra solstițiul de vară (*Pendragon împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei); a se vedea, totuși, *Chappell împotriva Regatului Unit* (1987, decizia Comisiei), sau refuzul autorităților naționale de a lăsa adepții unei mișcări religioase minoritare să țină întruniri publice pentru a-și promova credința (*Centrul Asociațiilor pentru Conștiință Krishna din Rusia și Frolov împotriva Rusiei*, 2021, pct. 46);

e) *art. 1 din Protocolul nr. 1* (dreptul la respectarea bunurilor). Curtea a ales să examineze cauzele exclusiv în contextul art. 1 din Protocolul nr. 1: de exemplu, cu privire la obligația impusă unor proprietari să tolereze pe terenurile lor vânătoarea, deși personal se opuneau acesteia [*Chassagnou și alții împotriva Franței* (MC), 1999; *Herrmann împotriva Germaniei* (MC), 2012];

f) *art. 2 din Protocolul nr. 1* (dreptul părinților la respectarea convingerilor lor religioase și filozofice în cadrul educației copiilor lor). Curtea a ales să examineze cauzele:

- în contextul exclusiv al art. 2 din Protocolul nr. 1: de exemplu, în ceea ce privește modul în care se predă cursul obligatoriu de cultură religioasă și morală în școlile publice, precum și posibilitățile limitate de scutire de la aceste cursuri (*Mansur Yalçın și alții împotriva Turciei*, 2014) sau refuzul autorităților școlare de a acorda copiilor o scutire totală de la un curs obligatoriu axat pe creștinism [*Folgerø și alții împotriva Norvegiei* (MC), 2007];
- în contextul art. 2 din Protocolul nr. 1 și al art. 9 din Convenție examinate separat, cu constatarea neîncălcării primului printr-un raționament elaborat și a neîncălcării celui de-al doilea printr-o simplă trimitere la acest raționament (*Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen împotriva Danemarcei*, 1976);
- în contextul art. 2 din Protocolul nr. 1, interpretat în lumina art. 9: de exemplu, cu privire la prezența obligatorie a crucifixelor în sălile de clasă din școlile publice [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), 2011];
- în contextul art. 2 din Protocolul nr. 1 pentru părinți și al art. 9 din Convenție pentru copil, cu privire la pedeapsa aplicată de diriginte unei eleve pentru refuzul acesteia de a participa la o paradă școlară (*Valsamis împotriva Greciei*, 1996) sau participarea unui elev la o ceremonie religioasă în școală fără acordul părinților săi (*Perovi împotriva Rusiei*, 2020);
- exclusiv în contextul art. 9: de exemplu, cu privire la refuzul de a-i scuti pe copiii reclamanților de la orele de înot mixte (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, 2017, pct. 35 și 90) – în principal din cauză că statul pârât, Elveția, nu ratificase Protocolul nr. 1.

62. Într-adevăr, în domeniul educației și învățământului, art. 2 din Protocolul nr. 1 este în principiu *lex specialis* în raport cu art. 9 din Convenție. Acest lucru se aplică cel puțin în cazurile în care, la fel ca în prezenta cauză, litigiul vizează obligația statelor contractante – care este prevăzută la a doua teză a art. 2 – de a respecta, în exercitarea funcțiilor pe care și le asumă în acest domeniu, dreptul părinților de a asigura această educație și acest învățământ conform convingerilor lor religioase și filozofice [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), 2011, pct. 59; *Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, 2017, pct. 90]. În ceea ce îl privește pe minor însuși, acesta beneficiază de garanțiile libertății religioase și poate să invoce art. 9 cu titlu personal (*Perovi împotriva Rusiei*, 2020, pct. 49). În acest sens, prima teză a art. 2 din Protocolul nr. 1, citită în lumina celei de-a doua teze și a art. 9 din Convenție, garantează copiilor educație într-o formă care să respecte dreptul acestora de a crede sau de a nu crede (*Perovi împotriva Rusiei*, 2020, pct. 50).

63. În ceea ce privește art. 14, care interzice discriminarea în exercitarea drepturilor garantate de Convenție, Curtea poate considera că tratamentul inegal de care se plâng reclamanții care se pretind victime a fost luat în considerare în mod corespunzător în analiza care a condus-o la concluzia că a fost

încălcat art. 9 luat în considerare singur. În astfel de cazuri, nu este necesar să se procedeze la o examinare separată a aceluiași fapt în contextul art. 14 (*Biserica Scientologică din Moscova împotriva Rusiei*, 2007, pct. 101; *Centrul Asociațiilor pentru Conștiință Krishna din Rusia și Frolov împotriva Rusiei*, 2021, pct. 44). În alte situații, Curtea poate examina fondul capătului de cerere întemeiat pe art. 14 chiar și după ce a constatat o încălcare a art. 9 luat în considerare singur. Astfel, în cauza *Ossewaarde împotriva Rusiei*, 2023, s-a concluzionat că a fost încălcat art. 14 din cauza aplicării unei dispoziții de drept intern care pedepsește mai sever activitatea misionară ilegală atunci când vinovatul nu are naționalitatea statului pârât (*ibidem*, pct. 54-57).

II. Comportamente concrete protejate de art. 9

A. Aspectul negativ

1. Dreptul de a nu practica o religie și de a nu-și dezvălui convingerile

64. Libertatea de religie presupune totodată și drepturi negative, respectiv libertatea de a nu adopta o religie și libertatea de a nu o practica (*Alexandridis împotriva Greciei*, 2008, pct. 32). Prin urmare, statul nu poate obliga o persoană să adopte un comportament care poate fi înțeles, în mod justificat, ca apartenență la o anumită religie. Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9 din Convenție ca urmare a faptului că reclamanții erau obligați, prin lege, să depună jurământ pe Evangheliile pentru a-și putea exercita mandatul de parlamentari [*Buscarini și alții împotriva San Marino* (MC), 1999, pct. 34 și 39].

65. Pe de altă parte, niciun grup religios sau adeptul unei anumite religii nu poate pretinde, ca atare, dreptul de a nu fi expus la manifestări colective sau individuale ale altor credințe sau convingeri religioase sau nereligioase de către alte persoane (*Perovi împotriva Rusiei*, 2020, pct. 73).

66. Aspectul negativ al libertății de a-și manifesta convingerile religioase înseamnă totodată că persoana nu poate fi obligată să dezvăluie apartenența sa ori convingerile sale religioase; de asemenea, nu poate fi obligată să adopte un comportament din care s-ar putea deduce că are – sau nu are – astfel de convingeri. Autoritățile statului nu sunt libere să intervină în libertatea de conștiință a unei persoane solicitându-i informații despre convingerile sale religioase sau obligându-o să le manifeste (*Alexandridis împotriva Greciei*, 2008, pct. 38; *Dimitras și alții împotriva Greciei*, 2010, pct. 78; *Stavropoulos și alții împotriva Greciei*, 2020, pct. 44).

67. În plus, o astfel de ingerință poate avea o formă indirectă; de exemplu, dacă un document oficial emis în numele statului (carte de identitate, carnet de note etc.) conține o rubrică dedicată religiei, faptul de a o lăsa necompletată are, inevitabil, o conotație specifică. În cazul special al cărților de identitate, Curtea a hotărât că menționarea – obligatorie sau opțională – a religiei în acestea este în sine contrară art. 9 din Convenție (*Sinan Işık împotriva Turciei*, 2010, pct. 51-52 și 60). În plus, art. 9 nu garantează niciun drept de consemnare a apartenenței religioase în cartea de identitate, chiar și în mod facultativ [*Sofianopoulos și alții împotriva Greciei* (dec.), 2002]. De asemenea, Curtea a refuzat să recunoască necesitatea de a menționa religia în registrele de stare civilă sau în cărțile de identitate din motive legate de statisticile demografice, deoarece aceasta ar implica în mod necesar o legislație care impune declararea nevoluntară a convingerilor religioase (*Sinan Işık împotriva Turciei*, 2010, pct. 44). Pe de altă parte, necesitatea ca un angajat să își informeze angajatorul în prealabil cu privire la cerințele sale dictate de religia sa, pe care dorește să o invoce pentru a solicita un privilegiu – de exemplu, dreptul de a absenta de la locul de muncă în fiecare vineri la începutul după-amiezii pentru a merge la moschee – nu poate fi echivalată cu o „obligație de a-și dezvălui convingerile religioase” (*X. împotriva Regatului Unit*, 1981, decizia Comisiei).

68. Curtea a constatat *încălcarea* art. 9 din Convenție (fie interpretat singur, fie coroborat cu art. 14 privind interzicerea discriminării):

- ca urmare a modului în care s-a desfășurat o procedură pentru depunerea jurământului în fața unei instanțe ca o condiție prealabilă pentru exercitarea profesiei de avocat, pe baza presupunerii că persoana respectivă era de religie creștină ortodoxă și dorea să depună jurământul religios; pentru a putea face o declarație solemnă în locul unui jurământ religios, reclamantul a trebuit să dezvăluie că nu este creștin ortodox (*Alexandridis împotriva Greciei*, 2008, pct. 36-41);
- în legătură cu aceeași problemă ca în cauza *Alexandridis*, dar cu privire la persoane implicate într-un proces penal în calitate de martori, reclamanți ori suspecți [*Dimitras și alții împotriva Greciei*, 2010; *Dimitras și alții împotriva Greciei (nr. 2)*, 2011; *Dimitras și alții împotriva Greciei (nr. 3)*, 2013];
- ca urmare a lipsei unui curs de etică opțional pe care l-ar fi putut urma reclamantul, elev scutit de cursurile de religie, întrucât toate carnetele sale de note și diploma sa de absolvire a învățământului primar conțineau o liniuță simplă („–”) în rubrica „Religie/Etică”; chiar dacă mențiunea din această rubrică nu permitea să se stabilească dacă persoana în cauză a urmat un curs de religie sau de etică, absența oricărei mențiuni arăta în mod clar că nu a urmat nici unul, expunând-o riscului de stigmatizare [*Grzelak împotriva Poloniei*, 2010; a se compara cu cele două cauze în care organele Convenției au declarat capete de cerere similare inadmisibile ca fiind vădit nefondate: *C.J., J.J. și E.J. împotriva Poloniei*, 1996, decizia Comisiei, și *Saniewski împotriva Poloniei* (dec.), 2001.
- adăugarea, pe certificatul de naștere, a unei mențiuni olografe „alegerea prenumelui”, care implică faptul că purtătorul nu a fost botezat, dar că prenumele său a fost ales prin act civil, mențiune neprevăzută de lege dar rezultată din practica unor anumite servicii de stare civilă din Grecia (*Stavropoulos și alții împotriva Greciei*, 2020, pct. 44).

69. În schimb, Curtea nu a constatat o încălcare a art. 9 (ori a declarat vădit nefondate capetele de cerere întemeiate pe acest articol) în următoarele cazuri:

- mențiunea „–” (două liniuțe) în caseta corespunzătoare din declarația privind impozitul pe venit a persoanei în cauză, din care rezulta că reclamantul nu aparținea niciuneia dintre bisericile ori societățile religioase pentru care statul percepea impozit bisericesc. Curtea a constatat că documentul în discuție, rezervat angajatorului și administrației fiscale, nu era conceput pentru a fi utilizat în public și că ingerința denunțată avea doar întindere limitată (*Wasmuth împotriva Germaniei*, 2011, pct. 58-59);
- refuzul administrației penitenciarului de a rectifica presupusa eroare administrativă din dosarul unui deținut, referitoare la menționarea apartenenței sale religioase, chiar dacă această presupusă eroare nu avusese absolut niciun impact real și practic asupra posibilității de a-și manifesta religia, oricare ar fi fost aceasta – cu atât mai mult cu cât dosarul în cauză nu era destinat consultării publice sau utilizării în viața de zi cu zi, ci era accesibil doar administrației penitenciarului [*Mariș împotriva României* (dec.), 2020, pct. 28].

2. Obiecția pe motive de conștiință: dreptul de a nu acționa împotriva conștiinței și convingerilor sale

70. Art. 9 nu menționează în mod expres dreptul la obiecție pe motive de conștiință, nici în sectorul militar, nici în cel civil. Curtea a considerat totuși că garanțiile prevăzute de acest articol se aplicau, în principiu, opoziției față de serviciul *militar*, atunci când aceasta era motivată de un conflict grav și insurmontabil între obligația de a face armata și conștiința unei persoane sau convingerile sincere și profunde ale acesteia, de natură religioasă sau de altă natură. Chestiunea dacă și în ce măsură obiecția față de serviciul militar intră sub incidența acestei dispoziții se soluționează în funcție de

circumstanțele fiecărei cauze în parte [*Baiatian împotriva Armeniei* (MC), 2011, pct. 92-92-111; *Enver Aydemir împotriva Turciei*, 2016, pct. 75]. Astfel, orice sistem de serviciu militar obligatoriu impune o sarcină grea cetățenilor; aceasta poate fi acceptată dacă este partajată echitabil între toate părțile și dacă orice scutire de la obligația de a efectua serviciul se bazează pe motive întemeiate și convingătoare [*Baiatian împotriva Armeniei* (MC), 2011, pct. 125]. Prin urmare, este legitim ca autoritățile naționale să efectueze, în prealabil, examinarea unei cereri depuse în vederea recunoașterii calității de obiector de conștiință, cu atât mai mult cu cât statele contractante dispun de o anumită marjă de apreciere la definirea circumstanțelor în care recunosc dreptul la obiecție pe motive de conștiință și la instituirea de mecanisme pentru examinarea unei cereri de obiecție pe motive de conștiință în sectorul militar (*Enver Aydemir împotriva Turciei*, 2016, pct. 81). În general, în cazul în care o persoană solicită o scutire specială în baza credințelor sau convingerilor lor religioase, nu este nerezonabil sau fundamental contrar art. 9 să se solicite dovada seriozității acestor convingeri și, în absența unei astfel de justificări, să se ajungă la o concluzie negativă (*Diaghilev împotriva Rusiei*, 2020, pct. 62).

71. Deși nu există o definiție fixă și precisă a obiecției pe motive de conștiință, Curtea a considerat prudent să urmeze avizul Comitetului pentru Drepturile Omului al ONU, conform căruia obiecția pe motive de conștiință se bazează pe dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie atunci când aceasta este incompatibilă cu obligația de a folosi forța cu prețul vieții unor oameni. În aplicarea art. 9 din Convenție, Curtea a limitat obiecția pe motive de conștiință la convingeri, religioase ori de altă natură, inclusiv o obiecție fermă, permanentă și sinceră față de orice participare la război sau la portul de arme (*Enver Aydemir împotriva Turciei*, 2016, pct. 81).

72. Un stat care (încă) nu a instituit forme de serviciu militar alternativ pentru a oferi o soluție în caz de conflict între conștiința individuală și obligațiile militare, dispune doar de o marjă limitată de apreciere și trebuie să prezinte motive convingătoare și imperioase pentru a justifica orice fel de ingerință. În special, trebuie să demonstreze că ingerința îndeplinește o „nevoie socială imperioasă” [*Baiatian împotriva Armeniei* (MC), 2011, pct. 123]. În special, un sistem alternativ limitat ca domeniu de aplicare la doar membrii clerului care dețin funcții ecleziastice și la elevii din instituțiile religioase nu poate fi considerat adecvat în sensul aplicării art. 9 din Convenție (*Muşfig Mammadov și alții împotriva Azerbaidjanului*, 2019, pct. 96-97). În mod similar, o simplă referire la „necesitatea de a apăra integritatea teritorială a statului” nu constituie în sine un motiv de natură să justifice absența unui serviciu alternativ corespunzător (*Muşfig Mammadov și alții împotriva Azerbaidjanului*, 2019, pct. 97).

73. Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9 ca urmare a condamnării reclamantului, martor al lui Iehova (ale cărui credințe includ convingerea că trebuie să se opună serviciului militar indiferent de necesitatea portului de arme), pentru sustragere de la efectuarea serviciului militar obligatoriu, deși legea nu prevedea un serviciu militar alternativ [*Baiatian împotriva Armeniei* (MC), 2011, pct. 110]. Prin urmare, Curtea a constatat încălcarea art. 9 într-o serie de cauze foarte asemănătoare cu cauza *Baiatian* îndreptate împotriva Armeniei (*Buharatian împotriva Armeniei*, 2012; *Țaturian împotriva Armeniei*, 2012), Turciei (*Erçep împotriva Turciei*, 2011; *Feti Demirtaş împotriva Turciei*, 2012; *Buldu și alții împotriva Turciei*, 2014) și Azerbaidjanului (*Muşfig Mammadov și alții împotriva și alții împotriva Azerbaidjanului*, 2019). În special, în cauza *Avanesian împotriva Armeniei*, 2021, pct. 36-37, s-a constatat o încălcare a art. 9 în cazul unui cetățean armean care era martor al lui Iehova și care a fost condamnat pentru refuzarea serviciului militar obligatoriu de către instanțele din „Republica Nagorno-Karabah” („RNK”, o entitate nerecunoscută ca stat de comunitatea internațională). Chiar dacă, în sensul jurisprudenței Curții, Armenia exercita un control efectiv asupra Nagorno-Karabah, care se afla, prin urmare, sub jurisdicția sa, reclamantul nu a putut beneficia de un serviciu civil alternativ, deși acesta era deja prevăzut de legislația armeană (*ibidem*, pct. 57-59).

74. În cauza *Feti Demirtaş împotriva Turciei* 2012, Curtea a hotărât că faptul că reclamantul, condamnat de mai multe ori la rând, a fost în cele din urmă demobilizat pe baza raportului medical conform căruia prezenta o tulburare de adaptare, nu schimba deloc și nu înlătura statutul de

„victimă”; dimpotrivă, faptul că tulburarea psihologică a apărut în timpul serviciului militar agrava și mai mult răspunderea statului pârât (pct. 73-77 și 113-114).

75. Toate cauzele citate anterior priveau obiectori de conștiință care erau adepții religiei Martorii lui Iehova. Cu toate acestea, Curtea a constatat, de asemenea, o încălcare a art. 9 în cazul a doi pacifiști, care nu au invocat convingeri religioase. În aceste cauze, Curtea s-a axat mai degrabă pe obligațiile pozitive ale statului, constatând o încălcare ca urmare a lipsei, din ordinea juridică turcă, a unei proceduri efective și accesibile care le-ar fi permis reclamantilor să se stabilească dacă aveau sau nu dreptul de a beneficia de statutul de obiector de conștiință (*Savda împotriva Turciei*, 2012; *Tarhan împotriva Turciei*, 2012). Anterior, într-o cauză îndreptată împotriva României, reclamantul s-a plâns că a fost victima unei discriminări ca urmare a refuzului autorităților naționale de a-l înregistra ca obiector de conștiință, legea nerecunoscând această posibilitate decât din motive religioase, deși el era doar un simplu pacifist. Totuși, întrucât reclamantul nu a fost niciodată condamnat sau urmărit penal, iar serviciul militar obligatoriu pe timp de pace în România s-a suspendat între timp, Curtea a hotărât că reclamantul nu se mai putea considera „victimă” pretinsei încălcări [*T.N.B. împotriva României* (dec.), 2010]. Într-o altă cauză, Curtea a presupus în mod tacit că cererea unui bărbat care s-a descris pacifist pentru a fi înrolat în serviciul civil în locul serviciului militar obligatoriu intra sub incidența art. 9 din Convenție, dar a constatat în cele din urmă că nu a fost încălcat acest articol (*Diaghilev împotriva Rusiei*, 2020). În general, o persoană nu trebuie neapărat să se identifice cu o religie concretă ori să fie membră a unei organizații pacifiste pentru a fi recunoscută ca obiector de conștiință (*Papavasilakis împotriva Greciei*, 2016).

76. Curtea a refuzat să recunoască aplicabilitatea art. 9 în cauza unui resortisant turc arestat și condamnat penal pentru refuzul de a efectua serviciul militar obligatoriu cu motivarea că acesta nu putea efectua serviciul militar pentru Republica laică a Turciei, dar că eventual ar putea face acest lucru în cadrul unui sistem bazat pe Coran și Șaria. Cu alte cuvinte, nu a invocat nici o convingere religioasă care să includă convingerea că serviciului militar trebuie să i se opună din principiu, nici o filozofie pașnică și antimilitaristă. Astfel, capătul de cerere al reclamantului nu se raporta la nicio formă de manifestare a unei religii sau convingeri „prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor” în sensul art. 9 § 1 (*Enver Aydemir împotriva Turciei*, 2016, pct. 79-84).

77. Chiar dacă statul prevede posibilitatea scutirii de serviciul militar obligatoriu și creează un serviciu militar alternativ, acest lucru nu este în sine suficient pentru respectarea dreptului la obiecție pe motive de conștiință, garantat de art. 9 din Convenție. În primul rând, obligațiile pozitive ale statului presupun instituirea unei proceduri efective și accesibile pentru protejarea acestui drept, inclusiv crearea unui cadru de reglementare care să instituie un mecanism judiciar și executoriu pentru protejarea drepturilor persoanelor și punerea în aplicare, după caz, a măsurilor specifice corespunzătoare. Prin urmare, autorităților naționale le revine obligația pozitivă de a oferi persoanelor în discuție o procedură efectivă și accesibilă care să le permită să se stabilească dacă au sau nu dreptul de a beneficia de statutul de obiector de conștiință (*Papavasilakis împotriva Greciei*, 2016, pct. 51-52). Este perfect legitim ca organul național responsabil cu punerea în aplicare a acestei proceduri să organizeze întrevederi cu persoana în cauză pentru a evalua seriozitatea convingerilor sale și pentru a înlătura orice încercare a persoanelor apte pentru serviciul militar de a abuza de posibilitatea de scutire (*Papavasilakis împotriva Greciei*, 2016, pct. 54). Cu toate acestea, ancheta realizată de acest organ trebuie să îndeplinească condițiile de accesibilitate și eficacitate, ceea ce implică în mod necesar independența persoanelor care se ocupă de aceasta (*Papavasilakis împotriva Greciei*, 2016, pct. 60).

78. Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9 în cazul unui bărbat grec care s-a declarat obiector de conștiință fără ca totuși să invoce o religie concretă sau apartenența oficială la o organizație pacifistă. Acesta s-a prezentat în fața unei comisii speciale a armatei pentru a explica motivele cererii sale de scutire. Comisia trebuia să fie alcătuită din cinci membri (doi militari și trei civili), dar, în ziua respectivă, doi dintre membrii civili (profesori universitari) au fost absenți și nu au fost înlocuiți. Cu toate acestea, cvorumul legal fiind întrunit, comisia, pronunțându-se cu majoritate de cadre militare, a respins cererea reclamantului. Întrucât apelul său a fost respins de Consiliul de Stat, a fost obligat să plătească

o amendă considerabilă pentru insubordonare. Curtea a hotărât că autoritățile elene nu și-au îndeplinit obligația de a se asigura că întrevederea obiecțiilor de conștiință cu comisia specială se desfășoară în condiții conforme cu eficiența procedurală și cu paritatea prevăzute de legislația națională (*Papavasilakis împotriva Greciei*, 2016, pct. 60).

79. În schimb, Curtea nu a constatat nicio încălcare a art. 9 în cererea unui rus care se declara pacifist și a cărui cerere de înlocuire a serviciului militar obligatoriu cu serviciu în folosul comunității fusese respinsă. Curtea a observat că comisia militară care a soluționat cererea reclamantului era compusă din șapte funcționari publici, dintre care patru, inclusiv președintele, erau independenți din punct de vedere structural de Ministerul Apărării: nimic nu sugerează că acești membri ai comisiei ar fi primit bani sau stimulente din partea autorităților militare sau ar fi primit instrucțiuni din partea Ministerului Apărării. Componenta comisiei i-a oferit așadar reclamantului garanțiile de independență necesare. În plus, orice viciu de procedură la nivelul comisiei putea fi remediat în cadrul unei proceduri judiciare, ținând seama de competențele extinse de care beneficiază instanțele pentru a reexamina astfel de cauze (*Diaghilev împotriva Rusiei*, 2020, pct. 65-84).

80. În al doilea rând, chiar dacă statul și-a îndeplinit obligația pozitivă de a institui un mecanism accesibil și eficient pentru a stabili dacă o persoană are dreptul la statutul de obiector de conștiință, rămâne obligația negativă de a se abține în fiecare cauză de la orice ingerință nejustificată și disproporționată. Are loc o ingerință atunci când autoritățile naționale resping cererea unei persoane, bazată pe credințe sau convingeri religioase, pentru a fi recrutată în serviciul militar alternativ (*Diaghilev împotriva Rusiei*, 2020, pct. 60, 64 și 85; *Papavasilakis împotriva Greciei*, 2016, pct. 50). Deși Curtea își păstrează rolul de supraveghere, aceasta se bazează pe concluziile la care a ajuns un mecanism național eficient în urma examinării unei cereri, cu excepția cazurilor în care decizia este viciată de arbitrarie sau de iraționalitate vădită (*Diaghilev împotriva Rusiei*, 2020, pct. 87).

81. De exemplu, Curtea a constatat neîncălcarea obligației negative în cazul unui bărbat care susținea că a devenit brusc conștient de adeziunea sa la filozofia pacifistă în timp ce participa la un simpozion pentru a găsi „o cale legală pentru a evita serviciul militar”, la scurt timp după ce a devenit încorporabil. Curtea a acceptat constatările autorităților naționale potrivit cărora reclamantul nu a reușit să demonstreze existența unui conflict grav și insurmontabil între obligația sa de a face armata și convingerile sale (*Diaghilev împotriva Rusiei*, 2020, pct. 88-94).

82. În plus, în principiu, respingerea unei cereri pentru efectuarea serviciului militar alternativ în locul serviciului militar constituie o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9, chiar dacă nu este urmată de o condamnare (*Teliatnikov împotriva Lituaniei*, 2022, pct. 91). Posibilitatea amânării de la încorporare pur și simplu nu este o soluție la problemă (*ibidem*, pct. 100).

83. În al treilea rând, modul în care se desfășoară serviciul militar alternativ trebuie, de asemenea, să îndeplinească anumite condiții; cu alte cuvinte, regimul prevăzut de stat trebuie să fie adecvat în raport cu cerințele conștiinței și convingerilor persoanei în cauză. Chiar dacă statele contractante dispun de o anumită marjă de apreciere în ceea ce privește modul de organizare și de punere în aplicare a sistemelor de serviciu militar alternativ, statul este obligat să facă acest lucru, fie în drept, fie în practică, astfel încât serviciul să aibă un caracter cu adevărat civil și să nu fie nici disuasiv, nici punitiv. Pentru a decide dacă acest serviciu are un caracter cu adevărat civil, Curtea ia în considerare o serie de factori, și anume natura activității care urmează să fie realizată, exercitarea autorității, regimul controlului, normele aplicabile și înfățișarea exterioară (*Adian și alții împotriva Armeniei*, 2017, pct. 67-68; *Teliatnikov împotriva Lituaniei*, 2022, pct. 106).

84. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în cauza celor patru adepți ai religiei Martorii lui Iehova din Armenia, condamnați pentru că au refuzat, pe motivul convingerii religioase, efectuarea serviciului militar sau a celui militar alternativ. Chiar dacă recruții puteau opta pentru acesta din urmă și chiar dacă aceștia puteau fi repartizați unor structuri civile precum cămine de copii, cămine de bătrâni și spitale, sistemul propus reclamanților nu era de natură pur civilă deoarece avea două defecte majore. În primul rând, sistemul nu era suficient de diferit de armată: cadrele militare luau

parte la supravegherea și organizarea serviciului militar alternativ, în cadrul exercitării autorității, al controalelor sau al normelor aplicabile, și interveneau în special la efectuarea de controale la fața locului, luarea de măsuri în caz de absențe nemotivate și luarea de decizii cu privire la transferuri, detașări și aplicarea regulamentelor militare. Cu privire la înfățișarea exterioară, recruții din serviciul alternativ erau obligați să poarte uniformă. În al doilea rând, programul era mult mai lung decât serviciul militar (42 de luni în loc de 24), ceea ce avea automat un efect de descurajare sau chiar de sancționare (*Adian și alții împotriva Armeniei*, 2017, pct. 69-72).

85. În mod similar, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în cazul unui ministru din cultul religios Martorii lui Iehova căruia i s-a refuzat posibilitatea de a fi scutit atât de serviciul militar obligatoriu, cât și de serviciul alternativ controlat de armată, și de a efectua un serviciu alternativ pur civil, pentru motivul că, printre altele, acesta din urmă nu era prevăzut de legislația lituaniană. Inițial, în Lituania, doar personalul clerical al celor nouă religii tradiționale au fost scutiți integral de serviciul militar; Martorii lui Iehova nu se număra printre aceste religii. Totuși, în 2017, Curtea Constituțională a Lituaniei a invalidat acest privilegiu, declarând următoarele:

„[...] nici convingerile, nici religia practică, nici credințele nu pot scuza [...] o încălcare a legii [...] [O]rice persoană trebuie să respecte Constituția și legile [...] Rezultă, în special, că nimeni nu poate invoca convingerile sale, religia pe care o practică sau credințele sale pentru a refuza să îndeplinească îndatoririle care îi revin în temeiul Constituției - [cum ar fi] obligația impusă cetățenilor de a efectua serviciul militar sau un alt serviciu civil de apărare națională - sau pentru a pretinde scutirea de aceste îndatoriri.”

Cu toate acestea, prin abolirea unui privilegiu discriminatoriu *a priori*, hotărârea Curții Constituționale a creat o situație și mai puțin favorabilă reclamantului. Curtea a statuat că sistemul de recrutare din Lituania nu asigură un echilibru just între nevoile societății în ansamblu și cele ale obiectoarelor de conștiință care doreau să aducă o contribuție la societate altfel decât prin efectuarea serviciului militar. În speță, în loc să examineze dacă refuzul de a-l scuti pe reclamant de serviciul militar se baza într-adevăr pe motive întemeiate, instanța administrativă a acordat în mod sistematic prioritate obligațiilor constituționale ale cetățenilor față de stat, mai degrabă decât dreptului la libertatea de religie. Serviciul militar alternativ existent în Lituania nu constituia o soluție alternativă reală, deoarece era integrat în instituția militară, regulamentele relevante referindu-se la cei încorporați ca fiind „recruți” (*Teliatnikov împotriva Lituaniei*, 2022).

86. Curtea a constatat încălcarea art. 14 (interzicerea discriminării) coroborat cu art. 9 în trei cauze în care clerici din cadrul religiei Martorii lui Iehova din Austria s-au plâns de faptul că nu au reușit să obțină o scutire totală de la serviciul militar și serviciul militar alternativ, această scutire fiind rezervată doar clericilor din „cultele religioase recunoscute”, dar nu și cultele religioase „înregistrate”, cum erau Martorii lui Iehova la momentul respectiv, – în pofida naturii similare a funcțiilor exercitate și de unii, și de ceilalți (*Löffelmann împotriva Austriei*, 2009; *Gütl împotriva Austriei*, 2009; *Lang împotriva Austriei*, 2009). Pe de altă parte, Curtea a constatat că nu a fost încălcat art. 14 coroborat cu art. 9 în cazul unui predicator evanghelic căruia nu i s-a acordat o scutire totală de serviciul militar, nici de cel alternativ. În speță, Curtea a constatat că aceasta din urmă nu a solicitat niciodată statutul de „cult religios recunoscut”; reclamantul nu se afla așadar într-o situație similară cu cea a clericilor din cadrul unor astfel de culte (*Koppi împotriva Austriei*, 2009).

87. În ceea ce privește despăgubirile pentru persoanele care au fost victimele unei încălcări a dreptului la obiecție pe motive de conștiință în trecut, Curtea a declarat vădit nefondată cererea unui adventist de Ziua a Șaptea din România, care a fost încorporat în armată în perioada comunistă, a fost condamnat la închisoare pentru „insubordonare” ca urmare a refuzului de a depune jurământul și a primit în mod simbolic arma de foc într-o zi de sâmbătă. După căderea comunismului și instaurarea unui regim democratic, acestuia i s-a refuzat o pensie mai mare, precum și alte beneficii garantate prin lege victimelor persecuțiilor politice în timpul fostului regim, refuzul bazându-se pe o jurisprudență internă potrivit căreia insubordonarea militară – indiferent de motivul ei – nu intra în categoria „persecuție politică”. În contextul art. 14 coroborat cu art. 9, reclamantul s-a plâns de refuzul instanțelor naționale de a lua în considerare faptul că a fost condamnat pe motivul convingerilor sale

religioase. Curtea a hotărât că, deși obligațiile pozitive care decurg din art. 14 ar putea constrânge statul să înlăture, pentru obiectorii de conștiință, consecințele negative ale condamnării lor pentru insubordonare militară, acestea nu presupuneau nicidecum valorizarea respectivei condamnări a obiectorului de conștiință prin acordarea de avantaje pecuniare rezervate altor categorii de persoane. În speță, jurisprudența în litigiu conținea o justificare obiectivă și rezonabilă care se circumscria marjei de apreciere a statului [*Baciu împotriva României* (dec.), 2013].

88. În fine, în cazul în care legea prevede un serviciu militar alternativ, unui credincios nu i se poate imputa faptul că a inițiat o conversație cu recruții încurajându-i, fără presiune sau hărțuire, ci prin argumente de natură religioasă, să aleagă această opțiune în locul serviciului militar obligatoriu. Protejată de art. 9, o astfel de conversație nu ar putea fi caracterizată ca „incitare la abandonarea îndatoririlor civice” și nu ar putea atrage consecințe negative pentru comunitatea religioasă a credinciosului respectiv (*Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei*, 2022, pct. 169-170).

89. Cu privire la *mediul școlar*, Curtea a constatat că nu a fost încălcat art. 9 în cazul celor două adolescente adepte ale religiei Martorii lui Iehova, eleve în licee publice din Grecia, care au fost pedepsite cu una sau două zile de „suspendare” pentru că au refuzat să participe la o paradă școlară pentru comemorarea datei la care Italia fascistă a declarat război Greciei. Acestea i-au informat pe directorii liceelor lor că, din cauza convingerilor lor religioase, le era interzis să se alăture comemorării războiului, participând în fața autorităților civile, clericale și militare, la o paradă școlară care ar urma unei slujbe oficiale și ar urma să aibă loc în aceeași zi cu o defilare militară. După ce a constatat absența unei încălcări, în cazul părinților, a dreptului de a asigura educația și învățământul fiicelor lor în conformitate cu convingerile lor filozofice (art. 2 din Protocolul nr. 1), Curtea a ajuns la aceeași concluzie în ceea ce privește dreptul la libertatea de religie a fetelor. Curtea a constatat că fetele au fost scutite de la cursul de religie și de la slujba ortodoxă, așa cum au solicitat. În ceea ce privește obligația de a participa la parada școlară, nici scopul, nici modalitățile de manifestare a evenimentului în discuție nu erau de natură să aducă atingere convingerilor pacifiste ale celor două fete; comemorările unor evenimente naționale serveau, în felul lor, obiectivelor pacifiste și interesului public (*Valsamis împotriva Greciei*, 1996; *Efstratiou împotriva Greciei*, 1996). Cu toate acestea, în principiu, statul nu poate să impună obligația de a participa la sărbătorile publice, fie ele civile (laice) sau religioase, iar refuzul adeptilor unei anumite religii de a participa nu poate să justifice măsuri represive împotriva comunității religioase în cauză (*Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei*, 2022, pct. 182).

90. În materie *civilă*, interesul persoanei în cauză de a nu acționa împotriva conștiinței sale poate fi serios limitat de interesul public de a asigura tuturor egalitatea de tratament, în special în ceea ce privește tratamentul acordat cuplurilor de același sex (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, pct. 105). Comisia a admis, de asemenea, faptul că convingerile exprimate în contextul exercitării clauzei de conștiință într-un context profesional – de exemplu, clauza de conștiință a unui avocat – pot, în principiu, să intre în domeniul de aplicare al art. 9. Într-adevăr, indiferent de natura sa profesională, ținând seama de natura sa specială, o astfel de clauză se poate confunda cu convingerile personale ale avocatului, nu ca agent al justiției, ci ca persoană particulară (*Mignot împotriva Franței*, 1998, decizia Comisiei).

91. Curtea a concluzionat că nu a fost încălcat art. 9 (interpretat singur sau coroborat cu art. 14 din Convenție privind interzicerea discriminării) în următoarele situații:

- o procedură disciplinară declanșată de o autoritate locală împotriva unei salariate creștine pentru refuzul acesteia de a accepta repartizarea sa la înregistrarea stării civile a uniunilor civile de același sex, precum și concedierea sa în urma acestei proceduri (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, pct. 102-106);
- o procedură disciplinară declanșată de o societate privată împotriva unui salariat pentru refuzul acestuia de a oferi consiliere psiho-sexuală cuplurilor de același sex, precum și concedierea sa în urma acestei proceduri (*ibidem*, pct. 107-110).

92. Organele Convenției au refuzat, de asemenea, recunoașterea dreptului la obiecție pe motive de conștiință și, prin urmare, a oricărei aparente încălcări a art. 9 din Convenție în următoarele situații:

- dorința unui quaker pacifist de a nu plăti o anumită cotă din impozit fără a avea siguranța că aceasta nu va fi alocată pentru finanțarea sectorului militar (*C. împotriva Regatului Unit*, 1983, decizia Comisiei; soluție confirmată în *H. și B. împotriva Regatului Unit*, 1986, decizia Comisiei), precum și dorința unui contribuabil francez opozant al avortului de a nu plăti o anumită cotă din impozit care servea la finanțarea avorturilor (*Bouessel du Bourg împotriva Franței*, 1993, decizia Comisiei). În toate aceste cauze, Curtea a considerat că obligația generală de plată a impozitelor nu avea, în sine, un impact precis asupra conștiinței, neutralitatea acesteia fiind ilustrată de faptul că niciun contribuabil nu putea să influențeze alocarea impozitelor, nici să decidă în privința lor după ce au fost percepute;
- o sancțiune disciplinară aplicată unui avocat pentru refuzul oficial de a participa la activități în care ar fi desemnat din oficiu, în conformitate cu legea, să reprezinte persoane arestate preventiv, și asta pe motivul opoziției sale de principiu față de această lege. Deși a admis că clauza de conștiință profesională a avocatului ar putea intra în domeniul de aplicare al art. 9, Comisia a constatat că reclamantul se limita la contestarea sistemului juridic în discuție; pe de altă parte, reclamantul nu s-a plâns niciodată de obligația de a trebui să intervină într-o cauză concretă care îi cauza probleme de conștiință, ceea ce i-ar fi permis să invoce această clauză (*Mignot împotriva Franței*, 1998, decizia Comisiei).
- condamnarea reclamantilor, proprietarii asociați ai unei farmacii, pentru refuzul de a vinde în sediul lor pilula contraceptivă, refuz motivat de convingerile lor religioase [*Pichon și Sajous împotriva Franței* (dec.), 2001].

93. De asemenea, Curtea a respins următoarele cereri:

- o cerere formulată de un șomer – care nu s-a declarat adeptul niciunei religii –, al cărui drept la indemnizația de șomaj a fost temporar suspendat după ce acesta a refuzat să lucreze ca recepționar într-un centru de conferințe și seminarii deținut de biserica protestantă locală. Curtea a constatat că activitatea în discuție se limita la primirea clienților, ceea ce, prin natura ei, nu avea o legătură strânsă cu convingerile religioase ale nimănui, precum și că nu s-a demonstrat că această activitate ar fi adus atingere libertății reclamantului de a nu aparține unei religii [*Dautaj împotriva Elveției* (dec.), 2007];
- o cerere din partea unui medic angajat în sistemul public de sănătate și concediat în urma refuzului de a efectua examinarea medicală a unui stagiar, invocând riscul unei „prejudecări” care ar putea compromite cooperarea sa cu respectivul stagiar în viitor. Curtea a constatat că atitudinea reclamantului nu a implicat exprimarea unei opinii coerente privind o problemă fundamentală și că nu a explicat în ce consta dilema morală pe care intenționa să o evite. Prin urmare, nu a existat nicio „manifestare a convingerilor personale” în sensul art. 9 [*Blumberg împotriva Germaniei* (dec.), 2008];
- o cerere din partea unor resortisanți ruși care s-au plâns cu privire la legea prin care fiecărui contribuabil i s-a alocat un „număr personal de contribuabil”, pe care l-au considerat precursorul semnelor Anticristului. Curtea a observat că era vorba de o măsură cu aplicare generală și neutră în spațiul public; că reclamantii nu erau obligați nici să solicite, nici să utilizeze numărul în litigiu, legea autorizând în mod explicit majoritatea contribuabililor să nu îl utilizeze în documentele oficiale. În plus, Curtea a reamintit că conținutul documentelor sau bazelor de date oficiale nu poate fi determinat de dorințele individuale ale persoanelor incluse în acestea. Prin urmare, nu a existat nicio ingerință în drepturile garantate de art. 9 [*Skugar și alții împotriva Rusiei* (dec.), 2009].

B. Aspectul pozitiv

1. Principii generale

94. Deși libertatea de religie ține în primul rând de forul interior, aceasta o include de asemenea, printre altele, pe cea de „a-și manifesta religia” în mod individual și în privat, sau în colectiv, în public și în cercul celor cu care se împărtășește credința. Art. 9 enumeră diferitele forme pe care le poate lua manifestarea unei religii sau convingeri, și anume cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 114).

95. Doar în cazuri cât se poate de excepționale, dreptul la libertatea de religie, astfel cum este definit în Convenție, exclude orice apreciere de către stat a legitimității convingerilor religioase sau a modurilor de exprimare a acestora [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), 2000, pct. 76; *Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), 2005, pct. 107]. Într-adevăr, convingerile religioase și filozofice se referă la atitudinea persoanelor față de divinitate, în care chiar și percepțiile subiective pot fi importante, având în vedere faptul că religiile sunt un agregat dogmatic și moral foarte vast care are sau poate avea răspunsuri la orice întrebare de ordin filozofic, cosmologic sau etic [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 107]. Prin urmare, în ceea ce privește deciziile motivate religios pe care le iau persoanele în cadrul autonomiei lor personale, statul are doar o marjă de apreciere foarte limitată când este vorba de ingerințe în alegerile acestora. O ingerință ar putea fi justificată în sensul art. 9 § 2 în cazul unei incompatibilități clare și radicale cu principiile și valorile fundamentale care stau la baza Convenției: de exemplu, în cazul unei căsătorii poligame sau al unei căsătorii cu un minor, în cazul încălcării grave a egalității de gen sau în cazul unei decizii luate sub constrângere (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010).

96. Art. 9 nu protejează orice faptă motivată sau inspirată de o religie sau convingere și nu garantează întotdeauna dreptul de a se comporta, în public, într-un mod dictat sau inspirat de religie sau de convingeri (*Kalaç împotriva Turciei*, 1997). În mod similar, ca regulă generală, acesta nu conferă dreptul de a se sustrage, sub pretextul unor convingeri religioase, de la aplicarea unei legi neutre și generale care este în conformitate cu Convenția [*Fränklin-Beentjes și CEFLU-Luz da Floresta împotriva Țărilor de Jos* (dec.), 2014]. Un act inspirat, motivat sau influențat de o religie sau de convingeri constituie o „manifestare” a acestora, în sensul art. 9 din Convenție, doar dacă este strâns legat de religia sau convingerile în discuție. Acest lucru este valabil, de exemplu, pentru actele de cult sau devoțiune care fac parte din practica unei religii sau a unor convingeri într-o formă general recunoscută. Cu toate acestea, „manifestarea” unei religii sau a unei convingeri nu se limitează la acte de acest tip: existența unei legături suficient de strânse și directe între un act și convingerea din care rezultă trebuie să se stabilească în funcție de circumstanțele specifice fiecărei cauze în parte. În special, nu există o obligație pentru persoana care susține că un act se încadrează în dreptul său la libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile să demonstreze că a acționat în conformitate cu o cerință a religiei în cauză [*S.A.S. împotriva Franței* (MC), 2014, pct. 55]. De exemplu, Curtea s-a bazat pe un aviz oficial din partea comunității islamice din statul pârât pentru a recunoaște faptul că dorința unui bărbat musulman de a purta un acoperământ de cap, care nu corespundea unei îndatoriri strict religioase, dar care avea totuși rădăcini tradiționale suficient de puternice încât mulți dintre adepții religiei o considerau o îndatorire religioasă veritabilă, era protejată de art. 9 (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, 2017, pct. 30).

97. În anumite situații, atunci când își exercită libertatea de a-și manifesta religia, este posibil ca o persoană să trebuiască să țină seama de circumstanțele sale speciale, de natură profesională sau contractuală [*X. împotriva Regatului Unit*, 1981, decizia Comisiei; *Kalaç împotriva Turciei*, 1997, pct. 27; *C.R. împotriva Elveției* (dec.), 1999].

98. Jurisprudența Curții prezentată în cele ce urmează se va referi la diferitele manifestări ale libertății de religie, de la cele personale și intime (probleme de sănătate) la cele colective și publice (libertatea de cult colectiv și posibilitatea de a deschide lăcașuri de cult).

2. Libertatea religioasă și problemele de sănătate fizică și mintală

99. Cu privire la refuzarea *transfuziilor sanguine* liber consimțite de către Martorii lui Iehova, Curtea a hotărât că aceasta intra, în principiu, sub incidența autonomiei personale a fiecăruia și, ca atare, era protejată de art. 8 și 9 din Convenție. În această privință, Curtea a constatat, în primul rând, că refuzarea unei transfuzii nu poate fi echivalată cu suicidul deoarece Martorii lui Iehova nu refuză tratamentul medical în general; este vorba doar de această procedură specifică, pe care o refuză din motive religioase. Chiar dacă pacientul refuză o transfuzie care, potrivit raționamentului medical informat al medicilor, ar fi absolut necesară pentru salvarea vieții sale sau pentru evitarea deteriorării ireparabile a sănătății sale, Curtea a considerat că posibilitatea ca persoana să își trăiască viața conform liberei sale alegeri include posibilitatea de a adopta comportamente percepute de alții ca fiind periculoase pentru sine din punct de vedere fizic. Chiar dacă refuzul de a primi un anumit tratament medical poate duce la deces, administrarea acestui tratament fără consimțământul unui adult apt mintal să îl exprime ar constitui o încălcare a drepturilor sale în temeiul art. 8. Or, pentru ca această libertate să fie efectivă, pacienții trebuie să poată face alegeri conforme propriilor opinii și valori, chiar dacă alte persoane consideră aceste alegeri iraționale, neinspirate sau imprudente. În urma examinării legislației interne în materie, Curtea a constatat că aceasta proteja într-un mod suficient atât libertatea de alegere a pacienților adulți, cât și interesele obiective ale minorilor (instanțelor li se acorda competența de a respinge opoziția părinților față de un tratament medical care ar putea salva viața minorului). Prin urmare, faptul că doctrina Martorilor lui Iehova interzice transfuziile sanguine nu poate servi, ca atare, ca fundament pentru dizolvarea organizației și interzicerea activităților sale (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010, pct. 131-144; *Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei*, 2022, pct. 162-165).

100. În ceea ce privește libertatea de religie a pacienților internați în spitale psihiatrice, situația de inferioritate și neputință care îi caracterizează necesită o vigilență sporită în cadrul controlului privind respectarea Convenției, inclusiv a art. 9 (*Mockutė împotriva Lituaniei*, 2018, pct. 122). Este adevărat că tratamentul psihiatric poate impune ca medicul să discute cu pacientul orice fel de chestiuni, inclusiv religia. Cu toate acestea, este în principiu inadmisibil ca medicul să intervină în convingerile pacientului și să încerce să le „corecteze”, deși nu există un risc real și iminent ca aceste convingeri să se manifeste în acte specifice periculoase pentru pacient sau pentru ceilalți (*Mockutė împotriva Lituaniei*, 2018, pct. 129). Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în cazul unei femei care practica meditația în cadrul mișcării religioase Osho, internată nevoluntar într-un spital de psihiatrie, diagnosticată cu psihoză acută și ținută în spital timp de 52 de zile, timp în care medicii au încercat să îi „corecteze” convingerile adresându-i-se într-un limbaj peiorativ și îndemnând-o să „adopte o atitudine critică” față de meditația și mișcarea Osho. Având în vedere, în special, faptul că internarea reclamantei după cea de a doua zi a fost ilegală și nejustificată în sensul dreptului intern, precum și că reclamanta se afla într-o stare de dependență, vulnerabilitate și neputință deosebite în fața medicilor, Curtea a constatat o ingerință în exercitarea libertății religioase a acesteia și că această ingerință nu era „prevăzută de lege” (*Mockutė împotriva Lituaniei*, 2018, pct. 107-131).

101. Curtea a constatat o încălcare a art. 9 (precum și a art. 8 din Convenție privind respectarea vieții private și de familie) într-un caz în care funcționarii spitalului au efectuat o autopsie și au prelevat organe de la un copil prematur care suferea de o boală rară, în pofida obiecțiilor mamei și a dorinței sale specifice de a avea o înmormântare rituală, în conformitate cu cerințele religiei musulmane ca trupul decedatului să fie intact. În opinia Curții, autoritățile nu au reușit să facă o examinare echilibrată a drepturilor și intereselor concurente în cauză, și anume cerințele de sănătate publică și dorința mamei de a-și îngropa copilul în conformitate cu preceptele religiei sale (*Polat împotriva Austriei*, 2021, pct. 89-91).

3. Respectarea unor precepte alimentare și sacrificarea rituală

102. Respectarea unor precepte alimentare (dietetice) dictate de o religie sau de un sistem filozofic constituie o „practică” protejată de art. 9 § 1 din Convenție [*Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), 2000, pct. 73-74; *Jakóbski împotriva Poloniei*, 2010; *Executief van de Moslims van België și alții împotriva Belgiei*, 2024, pct. 65]. Astfel, în două cauze, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 ca urmare a refuzului administrației penitenciarului de a pune la dispoziția reclamanților, deținuți de religie budistă, hrană fără carne, deși un astfel de aranjament nu ar fi creat o sarcină exorbitantă pentru penitenciarele respective [*Jakóbski împotriva Poloniei*, 2010; *Vartic împotriva României (nr. 2)*, 2013]. În special, în a doua cauză, reclamantul a reușit doar să obțină un regim alimentar pentru deținuții bolnavi, care conținea carne. Curtea a observat că reclamantul avea doar o posibilitate foarte limitată de a primi hrană conformă cu religia sa, mai ales după ce ministrul Justiției a interzis primirea, prin poștă, de produse alimentare pentru deținuți (*ibidem*, pct. 47-50).

103. Pe de altă parte, Comisia a declarat inadmisibilă o cerere în care reclamantul, evreu ortodox aflat în executarea pedepsei închisorii, s-a plâns că nu a beneficiat periodic de hrană cușer. Comisia a constatat că reclamantului i s-a oferit un regim alimentar vegetarian cușer, că marele rabin a fost consultat în acest sens și că acesta a aprobat măsurile luate de autorități pentru a garanta drepturile religioase ale reclamantului (*X. împotriva Regatului Unit*, 1976, decizia Comisiei).

104. Curtea a constatat, de asemenea, că nu a fost încălcat art. 9, interpretat singur sau coroborat cu art. 14 din Convenție (interzicerea discriminării) într-o cauză în care reclamanta, o asociație religioasă evreiască ultraortodoxă din Franța, ai cărei membri au solicitat posibilitatea de a consuma carne „glatt”, provenită de la animale sacrificate în conformitate cu cerințe mai stricte decât kașrut obișnuit, s-a plâns de refuzul autorităților naționale de a-i acorda autorizația necesară pentru ca propriii măcelari să aibă dreptul de practică a sacrificării rituale, deși a acordat o astfel de autorizație Asociației Consistoriale Israelite din Paris, care reunea marea majoritate a evreilor din Franța. Constatând că asociația reclamantă putea cu ușurință să se aprovizioneze cu carne „glatt” din Belgia și că o serie de măcelării care își desfășurau activitatea sub controlul Asociației Consistoriale puneau la dispoziția credincioșilor carne certificată corespunzător „glatt”, Curtea a considerat că neacordarea autorizației în discuție nu constituia o ingerință în exercitarea dreptului reclamantei de a-și manifesta religia. Aceasta a precizat că, întrucât reclamanta și membrii săi puteau să obțină carnea în discuție, dreptul la libertatea de religie în sensul art. 9 din Convenție nu poate merge până acolo încât să includă dreptul la a desfășura personal sacrificarea rituală și la certificarea aferentă [*Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), 2000, pct. 82].

105. De asemenea, Curtea a constatat că nu a fost încălcat art. 9, interpretat singur sau coroborat cu art. 14, în cazul cerinței de asomare înainte de sacrificarea rituală, impusă de legiuitorii regionali belgieni. În speță, Regiunea Flamandă și Regiunea Valonă au pus capăt excepției religioase de la această obligație, înlocuind-o cu obligația de a utiliza un proces reversibil de asomare care să nu provoace moartea animalului dacă sacrificarea de natură rituală. În schimb, excepția religioasă a continuat să se aplice în Regiunea Bruxelles-Capitală, al cărei Parlament examinase o propunere de abrogare a acestei excepții, dar o respinsese. Curtea Constituțională a Belgiei a confirmat constituționalitatea decretelor în litigiu, bazându-și decizia, printre altele, pe o hotărâre a Curții de Justiție a Uniunii Europene (CJUE), care concluzionase că dispozițiile relevante ale dreptului UE (în special Carta drepturilor fundamentale) nu se opun reglementării unui stat membru care impune, în cadrul sacrificării religioase, un procedeu de asomare reversibilă și care nu poate conduce la moartea animalului. Curtea a recunoscut că, în speță, a existat o ingerință în libertatea de religie a reclamanților (mai multe organizații musulmane și un număr de credincioși musulmani sau evrei), dar că această ingerință urmărea scopul legitim de protecție a „moralei publice”, inclusiv, printre altele, a bunăstării animalelor. Având în vedere marja de apreciere recunoscută statului în acest domeniu, calitatea și coerența controlului parlamentar și a dublului control judecătoresc ulterior (de către CJUE și Curtea Constituțională), precum și faptul că reclamanții puteau totuși să obțină carne sacrificială în

conformitate cu riturile evreiești sau musulmane și fără asomare, din Regiunea Bruxelles-Capitală sau din străinătate, Curtea a considerat că ingerința în litigiu nu era disproporționată. În fine, Curtea a constatat că nu există o discriminare interzisă de art. 14, nici între evreii sau musulmanii practicanți și vânători sau pescari (condițiile sacrificării animalului fiind considerabil diferite), nici între evreii sau musulmanii practicanți și restul populației, nici între evreii și musulmanii practicanți (*Excutief van de Moslims van België și alții împotriva Belgiei*, 2024, pct. 65).

4. Purtarea veșmintelor și simbolurilor religioase

106. O societate democratică sănătoasă trebuie să tolereze și să sprijine pluralismul și diversitatea în domeniul religios. În plus, orice persoană care face din religie un principiu esențial al vieții sale trebuie să aibă, în principiu, posibilitatea de a comunica altora această convingere, inclusiv prin purtarea de veșminte și simboluri religioase (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, pct. 94). Purtarea unui anumit articol vestimentar sau a unui anumit simbol, motivată de credința persoanei în cauză și de dorința de a mărturisi această credință, constituie o manifestare a convingerilor sale religioase, sub forma unui „cult”, a unei „practici” și a unui „ritual”; prin urmare, acest comportament este protejat de art. 9 § 1 (*ibidem*, pct. 89). Astfel, de exemplu, Curtea a admis în mod expres faptul că dorința unui bărbat musulman de a purta un acoperământ de cap, care nu corespundea unei îndatoriri strict religioase, dar care avea totuși rădăcini tradiționale suficient de puternice încât mulți dintre adepții religiei o considerau o îndatorire religioasă, era protejată de art. 9 (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, 2017, pct. 30).

107. Cu toate acestea, dreptul de a purta veșminte și simboluri religioase nu este absolut și trebuie să fie pus în balanță cu interesele legitime ale altor persoane fizice și juridice. Jurisprudența actuală a Curții în acest domeniu se situează în patru contexte diferite: a) spațiul public; b) școli și universități; c) funcții publice și servicii publice; d) locul de muncă.

108. În primul rând, în ceea ce privește prima ipoteză, și anume purtarea de veșminte și simboluri religioase în spațiul public, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 ca urmare a condamnării penale a reclamantilor, membri ai unui grup religios denumit „*Aczimendi tarikati*”, în baza unei legi din Turcia care interzice purtarea anumitor ținute religioase în locuri publice deschise tuturor persoanelor când nu au loc ceremonii religioase. În speță, ținuta în discuție era alcătuită din turban, șalvari și tunică, toate de culoare neagră, fiind completată cu un baston. Având în vedere circumstanțele cauzei și textul deciziilor instanțelor interne și, în special, ținând seama de importanța principiului laicității pentru sistemul democratic din Turcia, Curtea a admis că respectiva ingerință, în măsura în care viza respectarea principiilor laice și democratice, urmărea mai multe dintre scopurile legitime enumerate la art. 9 § 2: siguranța publică, protecția ordinii și protejarea drepturilor și libertăților altora. Totuși, Curtea a considerat că necesitatea acesteia în raport cu acele scopuri nu a fost stabilită. Într-adevăr, Curtea a constatat că interdicția nu se aplica funcționarilor care erau obligați la o anumită discreție în exercitarea atribuțiilor lor, ci mai degrabă cetățenilor obișnuiți, și că aceasta viza nu instituții publice specifice, ci întregul spațiu public. În plus, din dosar nu reieșea că modul în care reclamantii – întruniți în fața unei moschei în ținuta respectivă, cu unicul scop de a participa la o ceremonie religioasă – și-au manifestat convingerile printr-o anumită ținută constituia sau risca să constituie o amenințare la adresa ordinii publice sau o presiune asupra altor persoane. În fine, ca răspuns la argumentul Guvernului turc cu privire la posibilul prozelitism din partea reclamantilor, Curtea a constatat că în dosar nu exista niciun element care să demonstreze că aceștia au încercat să exercite presiuni nepermise asupra trecătorilor de pe stradă și din piețele publice cu intenția de a promova convingerile lor religioase (*Ahmet Arslan și alții împotriva Turciei*, 2010).

109. Pe de altă parte, Curtea nu a constatat încălcarea art. 9 într-o cauză care era îndreptată împotriva Franței și avea ca obiect adoptarea unei legi care pedepsea fapta de a purta, în spațiul public, ținute menite să ascundă fața (deci inclusiv burqa și niqab); încălcarea legii se pedepsea cu amendă sau putea fi înlocuită cu un curs de cetățenie obligatoriu. Curtea a considerat că respectiva cauză era semnificativ diferită de cauza *Ahmet Arslan și alții împotriva Turciei*, 2010, deoarece vălul islamic integral este o

vestimentație specială în sensul că ascunde complet fața, cu posibila excepție a ochilor. În mod similar, în acea cauză interdicția nu s-a bazat în mod explicit pe conotația religioasă a articolelor vestimentare vizate. Curtea a recunoscut legitimitatea argumentului prezentat de guvernul pârât, potrivit căruia fața joacă un rol important în interacțiunea socială, iar persoanele din spațiile deschise tuturor doresc ca acolo să nu se dezvolte practici sau atitudini care subminează în mod fundamental posibilitatea unor relații interpersonale deschise care, pe baza unui consens stabilit, reprezintă un element indispensabil al vieții colective în cadrul societății respective. Prin urmare, Curtea a admis că bariera pe care vâlul care acoperă fața ar putea să o ridice pentru ceilalți putea fi percepută de statul pârât ca aducând atingere dreptului altora de a evolua într-un spațiu de sociabilitate care face mai ușoară viața împreună; cu alte cuvinte, statul putea considera că este esențial să se acorde o importanță deosebită interacțiunii dintre indivizi și să considere că aceasta este afectată de faptul că unii își ascund fața în spațiul public. Deși și-a exprimat anumite îndoieli cu privire la necesitatea de a aborda problema respectivă printr-o lege de interzicere generală (dat fiind faptul că numărul de femei vizate era mic) și, în același timp, și-a exprimat îngrijorarea privind riscul unui impact negativ asupra situației sociale a femeilor respective care ar putea fi izolate, Curtea a concluzionat că statul pârât nu și-a depășit marja de apreciere, având în vedere în special indulgența sancțiunilor aplicabile [*S.A.S. împotriva Franței* (MC), 2014]. Pentru motive identice, Curtea a ajuns la aceeași concluzie în două cauze care erau îndreptate împotriva Belgiei și aveau ca obiect o normă locală și o lege foarte similare cu legislația franceză, cu deosebirea că sancțiunile aplicate de legislația belgiană erau mult mai aspre (*Dakir împotriva Belgiei; Belcacemi și Oussar împotriva Belgiei*, 2017).

110. Organele Convenției au refuzat întotdeauna să recunoască temeinicia capetelor de cerere îndreptate împotriva obligației de a da la o parte temporar un articol vestimentar cu conotație religioasă atunci când această obligație era motivată de *considerente de siguranță*. Astfel, au fost respinse cererile având ca obiect:

- condamnarea unui sikh practicant la amenzi pentru încălcarea obligației impuse conducătorilor de motociclete de a purta o cască de protecție; reclamantul a susținut că religia sa îl obliga să poarte turban în permanență, ceea ce făcea imposibilă purtarea căștii (*X. împotriva Regatului Unit*, 1978, decizia Comisiei);
- obligația impusă unui sikh practicant de a-și da jos turbanul la trecerea prin poarta de securitate pentru a intra în zona de îmbarcare din aeroport [*Phull împotriva Franței* (dec.), 2005];
- obligația impusă reclamantei, venite la un consulat general al Franței în Maroc pentru a solicita viză, de a da la o parte vâlul pentru a se supune controlului de identitate; în urma refuzului acesteia, nu i s-a permis accesul în incinta consulatului și nu a putut să obțină viza. Printre altele, Curtea a respins argumentul reclamantei potrivit căruia aceasta ar fi fost dispusă să dea la o parte vâlul doar în prezența unei femei, considerând că faptul că autoritățile consulare franceze nu au desemnat un agent de sex feminin să procedeze la identificarea reclamantei nu a depășit marja de apreciere a statului în această privință [*El Morsli împotriva Franței* (dec.), 2008];
- obligarea la a apărea cu capul descoperit în fotografiile de identitate pentru documente oficiale și, mai precis, obligarea unei studente musulmane la a prezenta o fotografie în care avea capul descoperit în vederea obținerii diplomei sale universitare [*Karaduman împotriva Turciei*, 1993, decizia Comisiei; *Araç împotriva Turciei* (dec.), 2006];
- obligarea la a apărea cu capul descoperit în fotografiile de identitate pentru documente oficiale și, mai precis, refuzul autorităților de a accepta fotografia în care reclamantul, sikh, apărea purtând turban [*Mann Singh împotriva Franței* (dec.), 2008].

111. În ceea ce privește a doua ipoteză, cea a purtării de veșminte și simboluri religioase în *instituțiile de învățământ public*, Curtea a insistat întotdeauna asupra marjei foarte largi de apreciere de care dispun statele în acest domeniu. Într-adevăr, nu este posibil să se identifice în întreaga Europă o

concepție uniformă privind semnificația religiei în societate, iar sensul sau impactul actelor care corespund expresiei publice a unei convingeri religioase nu sunt aceleași de la o perioadă și o situație la alta. În consecință, reglementările relevante pot varia de la o țară la alta, în funcție de tradițiile naționale și de cerințele impuse de protecția drepturilor și libertăților celorlalți, precum și de menținerea ordinii publice. Prin urmare, alegerea referitoare la întinderea și formele unei astfel de reglementări trebuie, inevitabil, să fie într-o anumită măsură lăsată la latitudinea statului în cauză, aceasta depinzând de contextul național [*Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), 2005, pct. 109]. Toate cauzele examinate de Curte în această privință pot fi împărțite în două categorii, în funcție de faptul dacă persoana care pretindea dreptul de a purta veșminte religioase era cadru didactic sau student (ori elev).

112. Cu privire la *cadrele didactice*, Curtea a pus în balanță, pe de o parte, dreptul cadrului didactic de a-și manifesta religia și, pe de altă parte, respectarea neutralității educației publice și protejarea intereselor legitime ale elevilor sau studenților, prin salvagardarea păcii religioase. Într-adevăr, deși pare legitim ca statul să supună funcționarii din serviciile publice, în virtutea statutului lor, unei obligații de discreție în exprimarea în public a convingerilor lor religioase, este totuși vorba de persoane care, ca atare, beneficiază de protecția prevăzută la art. 9 din Convenție. Prin urmare, Curții îi revine sarcina, ținând seama de circumstanțele fiecărei cauze, să cerceteze dacă a fost respectat un just echilibru între dreptul fundamental al persoanei la libertatea de religie și interesul legitim al unui stat democratic de a veghea ca funcția publică să se conformeze scopurilor enunțate la art. 9 § 2 [*Kurtuluş împotriva Turciei* (dec.), 2006]. În acest sens, este necesar să se țină seama de însăși natura profesiei de cadru didactic în școala publică, deținător al autorității școlare și reprezentant al statului în fața elevilor, precum și de eventualul efect de prozelitism pe care l-ar putea avea asupra lor purtarea veșmintelor sau simbolurilor în litigiu. Pe de altă parte, vârsta elevilor este un alt factor important care trebuie luat în considerare, având în vedere faptul că cei de vârste mici își pun numeroase întrebări, fiind în același timp mai ușor de influențat decât elevii de o vârstă mai înaintată [*Dahlab împotriva Elveției* (dec.), 2001].

113. Conform acestei logici, Curtea a recunoscut statului o marjă largă de apreciere și a declarat vădit nefondate cereri având ca obiect:

- interdicția de a purta baticul islamic în timpul activității de predare, impusă unei învățătoare la o școală publică primară, care preda la o clasă de copii de vârste mici (între 4 și 8 ani). Curtea a acordat o pondere deosebită faptului că purtarea baticului islamic, un „semn extern puternic”, era greu de conciliat cu mesajul de toleranță, respect pentru alții și, mai ales, de egalitate a sexelor și nediscriminare pe care, într-o democrație, orice cadru didactic trebuie să îl transmită elevilor săi. În plus, Curtea a respins afirmația reclamantei, potrivit căreia măsura contestată constituia o discriminare pe motive de sex (art. 14 din Convenție) și că măsura în litigiu putea fi aplicată și unui bărbat care purta, în mod vizibil, în aceleași circumstanțe, veșminte specifice unei alte religii [*Dahlab împotriva Elveției* (dec.), 2001];
- o sancțiune disciplinară aplicată reclamantei, profesor asociat la o universitate publică din Turcia, pentru motivul că a purtat batic islamic în cadrul activității sale de predare, fapt care era contrar reglementărilor privind ținuta vestimentară a funcționarilor. În acest sens, Curtea a reamintit că un stat democratic are dreptul de a solicita funcționarilor săi să fie loiali principiilor constituționale aflate la baza lui; principiul laicității este unul dintre principiile fondatoare ale statului turc; astfel, era de așteptat ca reclamanta, titulară a autorității universitare și reprezentantă a statului care a aderat în mod liber la statutul de funcționar, să respecte normele care o obligau să dea dovadă de discreție în exprimarea în public a convingerilor sale religioase. Curtea a respins și afirmația reclamantei potrivit căreia măsura în litigiu echivala cu o discriminare bazată pe criterii de religie și de sex (art. 14 din Convenție), norme similare existând și în privința bărbaților, pentru a garanta discreția în exprimarea convingerilor lor religioase [*Kurtuluş împotriva Turciei* (dec.), 2006; a se vedea,

de asemenea, pentru o cauză similară având ca obiect concedierea unei profesoare la un liceu „*İmam-Hatip*”, *Karaduman împotriva Turciei* (dec.), 2007].

114. Cu privire la *elevi sau studenți*, Curtea a concluzionat că nu a fost încălcat art. 9 sau că sunt vădit neîntemeiate capetele de cerere formulate în următoarele cazuri:

- interdicția de a purta baticul islamic la cursuri, aplicată unei studente la medicină la o universitate publică din Turcia. Având în vedere particularitățile istoriei și sistemului constituțional din Turcia, Curtea a recunoscut legitimitatea eforturilor făcute de autoritățile naționale pentru menținerea principiului laicității, unul dintre principiile fondatoare ale statului turc, astfel cum a fost interpretat de Curtea Constituțională a acestei țări. Curtea însăși a ajuns la concluzia că o astfel de concepție despre laicitate respectă valorile care stau la baza Convenției, sunt în concordanță cu preeminența dreptului și cu respectarea drepturilor omului și a democrației. Pentru a ajunge la concluzia că nu a fost încălcat art. 9, Curtea a ținut seama, în special, de următoarele considerente: faptul că sistemul constituțional turc s-a axat pe egalitatea sexelor, unul dintre principiile esențiale care stau la baza Convenției și un obiectiv al statelor membre ale Consiliului European; faptul că problema baticului islamic în contextul turc nu putea fi examinată fără a ține cont de impactul pe care l-ar putea avea purtarea acestui simbol, prezentat sau perceput ca o îndatorire religioasă obligatorie, asupra celor care nu îl purtau; faptul că, potrivit instanțelor din Turcia, purtarea baticului căpătase o semnificație politică în această țară; faptul că, în Turcia, existau mișcări extremiste care încercau să impună întregii societăți simbolurile lor religioase și concepția lor despre societate, pe baza unor norme religioase. Într-un astfel de context, dispoziția în litigiu constituia o măsură menită să atingă scopurile legitime enunțate mai sus și, astfel, să protejeze pluralismul în cadrul unei instituții universitare [*Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), 2005];
- interdicția de a purta baticul islamic, aplicată elevelor din liceele „*İmam-Hatip*” (școli publice de învățământ secundar cu profil religios din Turcia), excepție făcând orele de învățături coranice, precum și faptul de a interzice accesul la cursuri elevelor care poartă vâl. Printre altele, Curtea a constatat că reglementarea turcă relevantă impunea tuturor elevelor din unitățile de învățământ secundar să poarte uniformă și obligația de a se prezenta cu capul descoperit la școală; în școlile „*İmam-Hatip*” exista o excepție, potrivit căreia fetele puteau să își acopere părul în timpul orelor de învățături coranice. Prin urmare, reglementarea în litigiu conținea dispoziții generale care se aplicau tuturor elevelor, indiferent de convingerile lor religioase și, în special, serveau scopului legitim de a menține neutralitatea învățământului secundar, care se adresa unui public alcătuit din adolescenți care puteau fi expuși riscului unor presiuni [*Köse și alții împotriva Turciei* (dec.), 2006];
- refuzul unor colegii publice franceze de a permite participarea, la orele de educație fizică și sport, a elevelor care purtau vâl, precum și exmatricularea lor ulterioară ca urmare a nerespectării obligației de prezență obligatorie. Deși a recunoscut compatibilitatea modelului laic francez cu valorile care stau la baza Convenției, Curtea a luat în considerare jurisprudența internă, din care reieșea că purtarea de simboluri religioase nu era în sine incompatibilă cu principiul laicității în unitățile școlare, dar că devenea astfel în funcție de condițiile în care acestea erau purtate și de consecințele pe care le-ar putea avea purtarea unui simbol. În speță, Curtea a recunoscut că nu era nerezonabil să se considere că purtarea unui vâl, precum baticul islamic, era incompatibilă cu practicarea sportului din motive de siguranță sau igienă. Curtea a reținut, în special, că procedurile disciplinare îndreptate împotriva reclamantelor au respectat pe deplin exercițiul de punere în balanță a diferitelor interese aflate în joc. Astfel, statul pârât nu și-a depășit marja de apreciere (*Dogru împotriva Franței*, 2008; *Kervanci împotriva Franței*, 2008);
- interdicția de a purta „însemne sau ținute prin care se manifestă în mod evident apartenența la o religie”, interdicție care era aplicabilă elevilor din școli, colegii și licee publice din Franța,

care avea caracter general și nu se limita la orele de educație fizică și sport, precum și exmatricularea ulterioară a unor elevi și eleve pentru purtarea baticului islamic, a turbanului sau a „keski” (mini-turban) sikh în incinta unității de învățământ. Curtea a considerat că protejarea principiului constituțional al laicității, în conformitate cu valorile care stau la baza Convenției, era suficientă pentru a justifica măsura în litigiu. În plus, Curtea a hotărât că atitudinea administrației școlare, de a nu le permite elevilor de religie musulmană să poarte vâl până la intrarea în sălile de curs unde trebuiau să îl dea jos, ori să îl înlocuiască cu o bonetă sau bandană fără conotații religioase, sau de a nu le permite elevilor sikh să înlocuiască turbanele cu keski, nu contravine art. 9 din Convenție pentru că se încadrează în întregime în marja de apreciere a statului [*Gamaleddyn împotriva Franței* (dec.), 2009; *Aktas împotriva Franței* (dec.), 2009; *Ranjit Singh împotriva Franței* (dec.), 2009; *Jasvir Singh împotriva Franței* (dec.), 2009].

115. A treia ipoteză o reprezintă purtarea de veșminte și însemne religioase în incinta unor instituții publice, altele decât instituțiile de învățământ (ministere, instanțe, autorități locale, spitale publice etc.). Și în acest caz, cauzele examinate de Curte pot fi împărțite în două categorii, în funcție de persoanele vizate: funcționari din serviciile publice sau utilizatori ai serviciilor publice.

116. În primul rând, în cazul *utilizatorilor* de servicii publice, este necesar să se înțeleagă acest termen în sensul său cel mai larg, respectiv orice persoană care are legătură cu serviciile publice în nume propriu (fie în mod voluntar, fie din necesitate sau prin constrângere). Spre deosebire de persoanele cu funcții publice, utilizatorii nu sunt în niciun fel reprezentanți ai statului în exercitarea unei funcții publice; prin urmare, aceștia nu sunt supuși unei obligații de discreție în cadrul exprimării în public a convingerilor lor religioase (*Ebrahimian împotriva Franței*, 2015, pct. 64; *Lachiri împotriva Belgiei*, 2018, pct. 44). Prin urmare, regula generală este că utilizatorul este liber să își exprime convingerile religioase în incinta unei clădiri publice sau în contact cu autoritățile publice.

117. Însă această libertate nu este absolută. De exemplu, deși o *instanță* poate face parte din „spațiul public”, spre deosebire de locul de muncă, nu se poate considera că aceasta este un loc public similar cu o stradă sau piață publică. O instanță este, într-adevăr, un sediu „public”, în care respectarea neutralității în privința credințelor poate avea prioritate în fața exercitării libere a dreptului de a-și manifesta religia (*Lachiri împotriva Belgiei*, 2018, pct. 45). Astfel, Curtea a admis – cel puțin în mod general și ipotetic – că, în unele cazuri, o instanță poate impune unui martor să renunțe la purtarea unui simbol religios în sala de ședință (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, 2017, pct. 41). Cu toate acestea, Curtea a concluzionat că a fost încălcat art. 9 din Convenție în cauza unui bărbat bosniac, care era membru al unui grup de adepți ai mișcării wahhabite (salafiste) din cadrul Islamului și fusese condamnat la amendă pentru ultraj contra unui magistrat pentru că a refuzat să dea jos acoperământul de cap atunci când a fost chemat să depună mărturie în cadrul unui proces pentru fapte de terorism. Curtea a considerat că statul pârât și-a depășit ampla marjă de apreciere de care dispunea, pentru următoarele motive: reclamantul era persoană fizică, nu funcționar public; avea obligația să depună mărturie, altminteri risca să fie sancționat; atitudinea sa a fost în mod clar inspirată de convingerile sale religioase sincere, potrivit cărora era obligatoriu să poarte acoperământ de cap în permanență; nu a avut nicio intenție ascunsă de a ridiculiza procesul sau de a tulbura ordinea; în fine, spre deosebire de inculpați, tot salafiști, reclamantul s-a prezentat în instanță și s-a ridicat în picioare atunci când i s-a cerut acest lucru, supunându-se astfel în mod evident legilor și instanțelor statului (*Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei*, 2017). În mod similar, Curtea a constatat încălcarea art. 9 în cazul unei femei musulmane, parte civilă într-un proces penal, care a fost dată afară din sala de ședință a unei instanțe pe motiv că a refuzat să dea jos baticul. Ca și în cauza precedentă, Curtea a constatat că reclamanta a avut un comportament care nu a fost în niciun fel lipsit de respect și nici nu a constituit o amenințare pentru desfășurarea corespunzătoare a ședinței (*Lachiri împotriva Belgiei*, 2018).

118. Libertatea utilizatorilor de servicii publice de a-și manifesta religia poate face, de asemenea, în principiu, obiectul unor restrângeri în cadrul unui spital public. Într-adevăr, chiar dacă pacienții și alți

utilizatori sunt liberi să își exprime convingerile religioase, li se poate solicita să contribuie la aplicarea principiului laicității abținându-se de la orice prozelitism și respectând organizarea serviciului spitalicesc și, în special, cerințele în materie de sănătate și de igienă. Cu alte cuvinte, reglementările statului în cauză pot acorda prioritate drepturilor altora, tratamentului egal al pacienților și funcționării serviciului față de manifestarea convingerilor religioase (*Ebrahimian împotriva Franței*, 2015, pct. 71).

119. În ceea ce privește *personalul* din serviciile publice (funcționari publici sau personal contractual), situația acestora este fundamental diferită. Astfel, statele pot invoca principiile laicității și neutralității statului pentru a justifica restrângerile aplicate purtării de simboluri religioase la locul de muncă sau de serviciu. Curtea a admis ca „scop legitim” voința statului de a garanta o neutralitate religioasă strictă pentru a proteja drepturile și interesele utilizatorilor de servicii publice, în special în cazurile în care aceștia din urmă sunt vulnerabili. Obiectivul este de a menține respectul pentru toate credințele religioase și orientările spirituale ale utilizatorilor, aceștia fiind destinatarii cerinței de neutralitate impuse funcționarilor; statul se asigură așadar că acești utilizatori beneficiază de tratament egal, fără deosebire de religie. În consecință, interzicerea, impusă funcționarilor, a manifestării convingerilor religioase prin ținuta vestimentară urmărește un obiectiv legitim, cel de a proteja „drepturile și libertățile altora” în sensul art. 9 § 2 din Convenție (*Ebrahimian împotriva Franței*, 2015, pct. 53). În special, deși ordinea constituțională a statului subordonează relațiile dintre stat și culte condiției de a respecta principiul laicității-neutralității, faptul de a acorda o pondere mai mare acestui principiu și interesului statului decât interesului funcționarului de a nu limita exprimarea convingerilor sale religioase nu ridică, în sine, nicio problemă în raport cu Convenția (*Ebrahimian împotriva Franței*, 2015, pct. 67).

120. Aceste argumente sunt deosebit de relevante în contextul unui spital public, în special atunci când un funcționar al spitalului este în contact cu pacienții. Este legitimă cerința ca funcționarul spitalului să nu își manifeste convingerile religioase în îndeplinirea atribuțiilor sale pentru a garanta tratamentul egal al bolnavilor. În acest sens, neutralitatea serviciului public spitalicesc poate fi privită ca fiind legată de atitudinea funcționarilor săi și ca impunând ca pacienții să nu aibă motive să se îndoiască de imparțialitatea lor (*Ebrahimian împotriva Franței*, 2015, pct. 64).

121. Astfel, Curtea a constatat că nu s-a încălcat art. 9 în cazul nereînnoirii contractului de muncă al unei femei musulmane angajate ca asistent social în secția de psihiatrie a unui spital public francez, măsură motivată de refuzul acesteia, în urma unui avertisment, de a nu purta vâl la locul de muncă. Curtea a constatat că măsura contestată a fost motivată de necesitatea de a da un efect concret obligației reclamantei de neutralitate în spital pentru a garanta respectarea convingerilor religioase ale pacienților cu care era în contact și de a le da asigurări acestora, în calitate de utilizatori ai unui serviciu public, că vor fi tratați în mod egal de stat, indiferent de convingerile lor religioase. În această privință, Curtea a subliniat că nu era sarcina sa să evalueze modelul francez de laicitate al serviciilor publice ca atare și că imposibilitatea de a adapta disputata cerință de neutralitate la funcțiile specifice exercitate de reclamantă nu era deloc problematică în sine. A concluzionat că ingerința în litigiu era proporțională, constatând că, în primul rând, autoritățile spitalicești au examinat cu atenție refuzul reclamantei de a se conforma deciziei care îi impunea să dea jos vâlul și a evaluat răspunsul acestora la obiecțiile constante formulate de reclamantă cu privire la necesitatea de a respecta principiul neutralității; în al doilea rând, reclamanta a avut posibilitatea de a contesta sancțiunea în fața instanțelor naționale și de a se prevala efectiv de dreptul său la libertatea de religie (*Ebrahimian împotriva Franței*, 2015).

122. Mai rămâne a patra situație ipotetică – *mediul profesional*. Curtea a hotărât că o unitate spitalicească dispune de o largă marjă de apreciere la stabilirea regulilor vestimentare pentru protejarea sănătății și siguranței pacienților și a personalului medical (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, pct. 99; *Ebrahimian împotriva Franței*, 2015). În special, deși a doua reclamantă din cauza *Eweida* era salariată a unui spital public, raționamentul Curții pare să se aplice oricărui unități spitalicești, indiferent de forma ei juridică. Curtea nu a constatat nicio încălcare a art. 9 în cazul

concedierii unei infirmiere care lucra în secția de geriatrie, pentru refuzul acesteia de a nu purta pandantivul în formă de cruciuliță sau de a-l purta măcar ca broșă ori pe după un guler înalt; în fața instanței naționale, superiorii reclamantei au explicat că exista riscul ca un pacient tulburat să pună mâna pe pandantiv, să tragă de el și să se rănească ori să o rănească pe reclamantă, sau riscul ca cruciulița să intre în contact, de exemplu, cu o plagă deschisă (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, pct. 98-100).

123. În afara mediului spitalicesc, o societate comercială privată poate în mod legitim să impună salariaților săi un cod vestimentar pentru a proiecta o anumită imagine comercială; aplicarea acestui cod poate duce uneori la restrângeri privind purtarea simbolurilor religioase (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, pct. 94). Cu toate acestea, oricât de legitime ar fi, aceste interese ale angajatorului nu sunt absolute și trebuie să fie întotdeauna puse în balanță cu dreptul persoanei în cauză de a-și manifesta religia. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în cazul concedierii temporare a unei salariate a unei societăți private, pentru refuzul de a ascunde crucea creștină pe care o purta, deși erau permise anumite simboluri ale altor religii (turban sau hijab) (*Eweida și alții împotriva Regatului Unit*, 2013, 94-95).

5. Libertatea de religie, familia și educația copiilor

124. Art. 9 nu reglementează condițiile pentru căsătoria religioasă, în sensul că acestea se încadrează în totalitate în domeniul de competență al fiecărei comunități religioase. În special, este de competența fiecărei comunități religioase să decidă dacă și în ce măsură permite uniuni între persoane de același sex [*Parry împotriva Regatului Unit* (dec.), 2006]. În mod similar, Comisia a refuzat să acorde protecția art. 9 unui bărbat condamnat la închisoare pentru întreținerea de raporturi sexuale cu o minoră cu vârsta mai mică de 16 ani (vârsta legală a consimțământului sexual), deși era căsătorit cu ea în rit islamic; pe de altă parte, Comisia a mai concluzionat că nu există nicio aparentă încălcare a art. 12 din Convenție (dreptul la căsătorie) (*Khan împotriva Regatului Unit*, 1986, decizia Comisiei). De asemenea, Comisia a respins o cerere din partea unui bărbat care nu dorea să se căsătorească cu partenera lui conform formelor prevăzute de dreptul civil, dar solicita totodată statului să recunoască această relație – oficializată, potrivit acestuia, prin citirea cu voce tare a unui pasaj din Vechiul Testament înainte de primul raport sexual – ca fiind o căsătorie valabilă din punct de vedere juridic (*X. împotriva Germaniei*, 1974, decizia Comisiei).

125. Ceremoniile de binecuvântare colectivă a căsătoriilor, practicate de Biserica Unificării a lui Sun Myung Moon nu pot servi ca temei pentru refuzul de a înregistra o comunitate de credincioși ai acestei religii în absența unor dovezi concrete de constrângere a persoanelor în decizia lor de a se căsători sau în alegerea soțului (*Iliin și alții împotriva Ucrainei*, 2022, pct. 12 și 71).

126. Art. 9 nu garantează niciun drept la *divorț* (*Johnston și alții împotriva Irlandei*, 1986, pct. 63). În mod similar, Comisia a declarat inadmisibil capătul de cerere formulat în temeiul art. 9 de un evreu practicant, obligat de o instanță civilă la plata de despăgubiri către fosta sa soție careia refuzase să îi acorde *guett* (scrisoare de repudiere) ulterior divorțului civil, care i-ar permite fostei soții să se recăsătorească religios. În speță, reclamantul a explicat că astfel dorea să păstreze posibilitatea de a se recăsători cu ea, ca urmare a apartenenței sale la grupul *Cohen* și a faptului că legea mozaică îi interzicea să se căsătorească cu o femeie divorțată, chiar și fosta sa soție. Comisia a reținut că refuzul de a acorda *guett* nu constituie o „manifestare a religiei” în sensul art. 9, cu atât mai mult cu cât, fiind judecat de un tribunal rabinic pentru acel refuz, reclamantul părea să se opună dogmelor religioase pe care le invoca (*D. împotriva Franței*, 1983, decizia Comisiei);

127. Este bine cunoscut faptul că stilul de viață religios impune adeptilor să respecte preceptele religioase, dar și să se dedice activităților religioase care pot ocupa o parte semnificativă a timpului lor și, uneori, pot lua forme radicale, cum ar fi *viața monahală* în mai multe culte creștine, precum și la budiști și hinduși. În măsura în care alegerea unui astfel de stil de viață se face printr-o decizie liberă și independentă a unei persoane majore, aceasta beneficiază integral de garanțiile prevăzute la art. 9

din Convenție, deși poate duce la conflicte cu membrii familiei care nu sunt de acord cu această alegere (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010, pct. 111).

128. Pentru un părinte, creșterea copilului său în conformitate cu propriile convingeri religioase sau filozofice poate fi considerată o modalitate de „a-și manifesta religia sau convingerile [...] prin [...] învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor” [*Abdi Ibrahim împotriva Norvegiei* (MC), 2021, pct. 140]. În plus, art. 2 din Protocolul nr. 1 obligă statul să respecte dreptul părinților de a asigura educație copiilor lor conform convingerilor lor religioase și filozofice. Atât timp cât nu există dovezi de abuz, violență sau constrângere ilegală, decizia de a asigura sau nu copilului o educație religioasă, de a-l implica sau nu în sport, știință, artă sau muzică, de a-i oferi sau nu timp liber nestructurat sau de a-l supune unei rutine zilnice stricte, de a-i limita sau nu asocierea cu persoane care împărtășesc aceleași idei trebuie să fie luată exclusiv de către părinții copilului sau, după caz, de către părintele care exercită autoritatea părintească. Astfel de decizii intră în sfera vieții private și de familie, care este protejată de orice ingerință nejustificată din partea statului. De altfel, nu există un mod unic și normativ de creștere a copiilor sau o judecată generală și universală cu privire la elementele exacte care asigură dezvoltarea lor armonioasă. În consecință, orice dezacord între autoritățile naționale și părinți cu privire la acest aspect trebuie, în mod normal, să fie susținut de un consens științific, juridic sau social și să se bazeze pe cazuri specifice și individuale; autoritățile nu pot să invoce pur și simplu ipoteze generale ori să ia decizii fără audierea copiilor înșiși (*Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei*, 2022, pct. 174-175).

129. Este clar că, atunci când un copil locuiește cu părintele său biologic, acesta din urmă își poate exercita drepturile prevăzute la art. 9 în viața sa de zi cu zi în același mod în care își exercită drepturile prevăzute la art. 8. Într-o anumită măsură, acesta poate continua să facă acest lucru și atunci când copilul a fost luat în grija autorității publice, de exemplu prin preluarea autorității părintești sau prin exercitarea drepturilor de vizită menite să faciliteze reîntregirea familiei. Instituirea, din oficiu, a tutelei unui copil implică în mod inevitabil restrângeri ale libertății părintelui biologic de a-și manifesta religia sau alte convingeri filozofice în educația pe care o oferă copilului [*Abdi Ibrahim împotriva Norvegiei* (MC), 2021, pct. 140; *Kilic împotriva Austriei*, 2023, pct. 145]. În plus, în contextul art. 2 din Protocolul nr. 1, Comisia a decis că dreptul părinților de a asigura educația copiilor lor conform convingerilor lor religioase și filozofice este unul dintre atribuțiile autorității părintești, aceasta neputând fi exercitată de părinții decăzuți din acest drept (*X. împotriva Suediei*, 1977, decizia Comisiei).

130. În conformitate cu aceste principii, Comisia a declarat inadmisibile:

- cererea unui cetățean polonez cu reședința în Germania, a cărei soție locuia în Suedia împreună cu fiul lor minor. În plus față de refuzul instanțelor suedeze de a-i se acorda dreptul de vizitare a minorului, reclamantul s-a plâns de faptul că minorul era educat în religia luterană și deci contrar învățăturilor religiei catolice în care fusese botezat; astfel, fosta sa soție nu respectase angajamentul solemn luat în momentul căsătoriei de a-l educa pe copil în religia catolică, în conformitate cu canoanele Bisericii Catolice. Comisia a respins acest capăt de cerere ca fiind incompatibil *ratione personae* cu Convenția, faptele în litigiu fiind imputabile exclusiv fostei soții a reclamantului, care exercita autoritatea părintească exclusivă și avea îndatorirea de a supraveghea educația acestuia, nefiind imputabile deci statului pârât [*X. împotriva Suediei*, decizia Comisiei din 20 decembrie 1957; a se vedea, de asemenea, cererile aceluiași reclamant (*X. împotriva Suediei*, 1959, decizia Comisiei și *X. împotriva Suediei*, 1961, decizia Comisiei, în care capete de cerere similare au fost respinse ca fiind în esență aceleași cu cele din prima cauză);
- cererea unui refugiat politic originar din Asia Centrală sovietică, în care acesta s-a plâns de faptul că nepoata sa și nepotul au fost îndepărtați de religia lor musulmană prin faptul că au fost educați într-o instituție catolică. Lăsând la o parte chestiunea dacă reclamantul putea să acționeze în numele lor ori să pretindă că era o „victimă” indirectă a pretensei încălcări,

Comisia a reținut absența oricărei încălcări a libertății de religie, în special deoarece, la momentul pronunțării deciziei, nepoata și nepotul aveau 20 și 21 de ani (*X. împotriva Germaniei*, 1968, decizia Comisiei);

- capătul de cerere formulat de doi părinți evrei, care s-au plâns de decizia autorităților sociale suedeze de a le plasa pe fetele lor minore într-o familie substitutivă de religie protestantă, nu iudaică, ceea ce era contrar dreptului lor de a-și crește copiii conform convingerilor lor religioase. În contextul art. 9 din Convenție și al art. 2 din Protocolul nr. 1, Comisia a constatat că, în realitate, autoritățile au depus eforturi semnificative, căutând în mod activ o familie substitutivă evreiască cu ajutorul rabinului din zonă, informându-i totodată pe părinți despre aceste demersuri și invitându-i să își exprime opinia; cu toate acestea, nu au reușit să găsească o familie substitutivă evreiască în zonă (*Tennenbaum împotriva Suediei*, 1993, decizia Comisiei; în același sens, dar în contextul art. 8, a se vedea hotărârea Curții în cauza *Kilic împotriva Austriei*, 2023, pct. 147);
- cererea unui bărbat musulman divorțat, care a fost condamnat la închisoare pentru că a refuzat să plătească pensie de întreținere fiicei sale minore pe motiv că aceasta și-a schimbat religia, mama botezând-o în religia catolică. Potrivit reclamantului, un copil care renunță oficial la Islam (chiar și sub influența mamei) trebuie să fie considerat „inexistent”; prin urmare, constrângerea tatălui său musulman la plata pensiei de întreținere ar fi contrară libertății de religie. Comisia a concluzionat că nu a existat nicio ingerință în exercitarea libertății de religie a reclamantului, obligația de a plăti pensie de întreținere a minorului care a fost încredințat celuilalt părinte având aplicare generală și, ca atare, neavând nicio consecință directă în domeniul religiei sau conștiinței (*Karakuzey împotriva Germaniei*, 1996, decizia Comisiei).

131. Curtea

- a declarat inadmisibilă o cerere întemeiată pe art. 8 (dreptul la respectarea vieții private și de familie) și pe alte articole din Convenție, introdusă de un grup de părinți ai căror copii majori au intrat în ordinul monastic al Bisericii Ortodoxe Macedonene. Reclamantii s-au plâns că, prin faptul că a înființat un ordin monastic și i-a primit pe copiii lor în acesta, Biserica a adus atingere drepturilor lor, în special cel de a menține legătura cu copiii lor, cel de a fi ajutați de aceștia la bătrânețe sau în caz de boală, precum și cel de a avea nepoți; statul ar fi trebuit așadar să intervină împotriva Bisericii pentru a le proteja aceste drepturi. Curtea a constatat că alegerea modului de viață al copiilor reclamantilor s-a făcut în mod liber; că legăturile, respectul și afecțiunea reciprocă între părinți și copiii lor, deveniți majori, se încadrau strict în sfera privată și nu puteau crea pentru stat nicio obligație pozitivă; în fine, Convenția nu garantează dreptul de a deveni bunici [*Šijakova și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei* (dec.), 2003];
- a declarat inadmisibil ca vădit nefondat capătul de cerere formulat de o mamă, membră a mișcării raëlien, care era separată de partenerul său, dar care exercita autoritatea părintească în comun cu acesta, și care s-a plâns de faptul că instanțele i-au interzis să își pună copiii în legătură cu raëlienii (în afară de ea și de noul său partener) și să îi lase să participe la întrunirile raëlienilor. Curtea a considerat că o astfel de ingerință, care era prevăzută de lege și urmarea un scop legitim (protecția drepturilor minorilor și ale tatălui lor), era totodată „necesară într-o societate democratică”. Într-adevăr, reclamanta putea, fără restricții, să își practice religia în continuare într-un mod personal, această practică putând fi exercitată chiar și în prezența copiilor, deoarece aceștia nu erau în contact cu alți membri ai mișcării raëlien. Curtea a subliniat, de asemenea, că scopul principal era acela de a ține seama de interesul superior al copiilor, scop care presupunea concilierea opțiunilor educaționale preferate de fiecare părinte și care permitea asigurarea unui echilibru satisfăcător între concepțiile fiecărui părinte, dincolo de orice judecată de valoare și, după caz, într-un cadru minim de practici religioase personale. Pentru motive în esență identice,

Curtea nu a constatat nicio aparentă discriminare interzisă de art. 14 [*F.L. împotriva Franței* (dec.), 2005];

- constatând o încălcare a art. 9, a declarat neconvingător motivul reținut de instanțele ruse pentru a dizolva filiala locală a Martorilor lui Iehova și a interzice activitățile acesteia, motiv potrivit căruia această comunitate religioasă exercita „presiune psihologică” în vederea îndepărtării adeptilor lor de propriile familii și a distrugerii acestora din urmă. Curtea a hotărât, în primul rând, că decizia Martorilor lui Iehova de a se dedica pe deplin vieții religioase a fost luată în mod liber, fără constrângeri și într-un mod foarte similar cu ceea ce se întâmplă în marile religii „tradiționale” din lume și, în al doilea rând, că datele statistice furnizate nu erau credibile; într-adevăr, acestea au raportat doar șase cazuri de conflicte familiale în rândul membrilor Martorilor lui Iehova, abordarea corectă constând în a compara frecvența destrămărilor de familii în rândul necredincioșilor, al adeptilor religiei majoritare din țară și cel al Martorilor lui Iehova (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010, pct. 109-104);
- a declarat inadmisibil pe motive de incompatibilitate *ratione materiae* cu Convenția capătul de cerere formulat de un tată care se opunea botezării fiicei sale în religia catolică (fiica având vârsta cuprinsă între 10 și 14 de ani pe durata evenimentelor și fiind încredințată mamei), precum și frecventării de către aceasta a cursurilor de catehism catolic; acesta s-a plâns și de refuzul instanțelor spaniole de a dispune ca orice decizie privind formarea religioasă a fiicei sale să fie amânată până la împlinirea vârstei majoratului fiicei sale și ca, între timp, să se ocupe el în exclusivitate de educația fiicei sale în această privință. Instanțele au constatat că mama, care exercita autoritate părintească exclusivă, nu a făcut decât să respecte dorința minorei, garantând astfel în mod corespunzător interesul acesteia [*Rupprecht împotriva Spaniei* (dec.), 2013; a se vedea, de asemenea, un caz destul de asemănător examinat în raport cu art. 2 din Protocolul nr. 1, *X. împotriva Țărilor de Jos*, 1968, decizia Comisiei].
- a constatat o încălcare a art. 9 în cazul unei minore născute într-o familie musulmană, încredințate serviciului de protecție a copilului la vârsta de 5 ani și plasate într-o familie substitutivă care profesa religia Martorilor lui Iehova. În contact cu practicile religioase ale Martorilor lui Iehova cât timp a stat în căminul familial respectiv, reclamanta a devenit membră a acestei congregații. În speță, autoritățile naționale nu au luat măsurile necesare care le erau impuse pentru a se asigura că familia substitutivă respectă clauza de neutralitate religioasă, în temeiul căreia familia se angaja să respecte opiniile religioase ale copilului, precum și pe cele ale familiei sale de origine (*Lošte împotriva Franței*, 2022, pct. 110-117).

132. În ceea ce privește *mediul școlar*, art. 9 acordă protecție împotriva îndoctrinării religioase de către stat [*Angeleni împotriva Suediei*, 1986, decizia Comisiei; *C.J., J.J. și E.J. împotriva Poloniei*, 1996, decizia Comisiei]. Într-adevăr, principiul conform căruia statele membre dispun de o largă marjă de apreciere în chestiunile referitoare la raporturile care există între stat și religii, precum și la semnificația care trebuie acordată religiei în societate, cu atât mai mult atunci când astfel de chestiuni apar în domeniul educației și instruirii publice. Deși statele trebuie să difuzeze informațiile și cunoștințele din programa școlară în mod obiectiv, critic și pluralist, abținându-se de la urmărirea oricăror scopuri de îndoctrinare, ele sunt totuși libere să adapteze aceste programe în funcție de nevoile și tradițiile lor (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, 2017, pct. 95). Curtea acordă un nivel deosebit de ridicat de protecție copiilor de vârstă mică în ceea ce privește educația parentală; astfel, aceasta trebuie să efectueze o examinare atentă și aprofundată în fiecare caz în parte, pentru a verifica dacă s-a respectat întinderea dreptului părintesc în materie de educație a copilului. Pe de altă parte, art. 9 nu acordă adeptului unei anumite religii sau filozofii dreptul de a refuza participarea copilului său la o formă de învățământ public care ar putea fi contrară ideilor sale, ci se limitează la a interzice statului să îndoctrineze copiii prin intermediul acestei educații [*A.R. și L.R. împotriva Elveției* (dec.), 2017, pct. 40 și 49]. Cu toate acestea, chiar dacă este în principal responsabilitatea părinților să asigure

educația propriilor copii, aceștia nu pot, în baza Convenției, să solicite statului să ofere un anumit învățământ ori să organizeze cursurile într-un anumit mod (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, 2017, pct. 95).

133. În cazul unei ceremonii religioase organizate într-o școală publică, Curtea a constatat că nu a fost încălcat art. 9 în privința unui elev în vârstă de 7 ani care a participat la o scurtă ceremonie religioasă – în speță, o binecuvântare de către un preot ortodox rus cu ocazia începerii anului școlar – fără informarea prealabilă a părinților săi, membri ai unei alte confesiuni religioase. Curtea a constatat că a fost vorba de un incident izolat, fără scop prozelitist; că participarea copilului la ceremonie a fost pur pasivă, în calitate de simplu spectator; că acesta nu a fost obligat să facă niciun gest de adorație (și anume să facă semnul crucii și să sărute crucifixul); autoritățile naționale au reacționat prompt la plângerile părinților, aplicând o sancțiune disciplinară directorului școlii și luând măsuri pentru a preveni repetarea unui astfel de incident (*Perovi împotriva Rusiei*, 2020, pct. 70-77).

134. Pot exista cazuri în care *frecvența școlară obligatorie* este în contradicție cu convingerile religioase ale familiei. Astfel, organele Convenției au respins:

- cererea având ca obiect refuzul administrației școlare suedeze de a o scuti de la orele de religie pe reclamantă, care era elevă la o școală publică și se considera atee; potrivit reclamantei, acele cursuri o obligau să adopte un mod de gândire creștină. Reclamanta a invocat totodată o discriminare contrară art. 14, în măsura în care legislația suedeză în vigoare la momentul faptelor prevedea posibilitatea scutirii unui elev de la astfel de cursuri cu condiția apartenenței la o comunitate religioasă și a obținerii unei instruiri religioase în cadrul comunității respective; însă aceste condiții nu erau aplicabile ateorilor. Comisia a constatat că fata fusese deja scutită, în mare măsură, de cursurile în litigiu, mai ales când acestea conțineau elemente de cult (cântări etc.). În ceea ce privește celelalte capete de cerere, Curtea a fost de acord cu guvernul suedez, în opinia căruia predarea *se referea la religii*, nu *la o anumită religie*, deși era într-adevăr axată pe creștinism. Prin urmare, reclamanta nu era supusă unei îndoctrinări religioase și nici obligată să participe la vreun cult [*Angeleni împotriva Suediei*, 1986, decizia Comisiei; a se vedea, pe de altă parte, *Folgerø și alții împotriva Norvegiei* (MC), 2007];
- cererea unor părinți, care au invocat o discriminare ca urmare a faptului că, potrivit legislației luxemburgeze, doar o credință religioasă putea servi ca motiv pentru ca un elev să fie scutit de la orele de educație religioasă și morală sau de morală și educație socială, aceștia dorind de fapt să obțină pentru copiii lor o scutire bazată pe convingeri filozofice. Comisia a considerat că, în absența oricărei afirmații privind îndoctrinarea cu convingeri religioase sau de altă natură, obligarea copiilor la participarea la un curs de formare morală și socială nu constituia o ingerință în exercitarea libertății de gândire sau de conștiință. În ceea ce privește diferența de tratament denunțată în speță, aceasta a urmărit un scop legitim (de a reduce numărul elevilor care absentează, cu scopul de a oferi tuturor tinerilor o instruire morală) și a fost proporțională cu acest scop întrucât, potrivit legii, orele în litigiu trebuiau să vizeze în special studiul drepturilor omului și să fie organizate astfel încât să garanteze pluralismul opiniilor (*Bernard și alții împotriva Luxemburgului*, 1993, decizia Comisiei);
- cererea formulată de un cuplu de adventiști de Ziua a Șaptea, care s-a plâns de refuzul autorităților locale din Luxemburg de a acorda fiului lor o scutire generală de la obligația de a frecventa cursurile în zilele de sâmbătă, zi de odihnă absolută pentru comunitatea religioasă respectivă. Curtea a hotărât că ingerința în litigiu era justificată de necesitatea de a-i asigura copilului exercitarea dreptului său la instruire, care trebuia să aibă prioritate față de convingerile religioase ale părinților, precum și că, în speță, s-a păstrat un raport rezonabil de proporționalitate [*Martins Casimiro și Cerveira Ferreira împotriva Luxemburgului* (dec.), 1999].

135. Curtea a respins, de asemenea, capătul de cerere formulat de părinți în temeiul art. 9, în următoarele cazuri:

- refuzul unor părinți turco-elvețieni de religie musulmană de a-și lăsa fiicele (neajunse încă la vârsta pubertății) la ore de înot mixte obligatorii în cadrul școlarizării, precum și refuzul autorităților competente de a le acorda o scutire. Curtea a hotărât că în acest caz a existat o ingerință în exercitarea dreptului părinților la libertatea de religie. Această ingerință urmărea un scop legitim, și anume protecția elevilor străini împotriva oricărui fenomen de excludere socială. Cu privire la proporționalitate, Curtea a subliniat locul special pe care școala îl ocupă în procesul de integrare socială, în special pentru copiii de origine străină, precizând pe de o parte că interesul copiilor pentru o școlarizare completă, care permite o integrare socială reușită în conformitate cu obiceiurile și tradițiile locale, are precădere față de dorința părinților de a beneficia de scutire pentru fiicele lor de la orele de înot mixte, iar pe de altă parte – că interesul pentru învățarea înotului nu se limita la a învăța să înoate, ci consta în primul rând în faptul de a practica această activitate în comun cu toți ceilalți elevi. În plus, reclamațiilor le-au fost oferite adaptări semnificative pentru a reduce impactul contestat al ingerinței în cauză, în special posibilitatea de a purta burkini. Autoritățile interne au acționat așadar în limitele marjei lor de apreciere (*Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției*, 2017);
- respingerea de către o școală primară publică din Elveția a cererii unei mame pentru scutirea fiicei sale, în vârstă de 7 ani, de la orele de educație sexuală. Pe de o parte, mama nu și-a justificat capătul de cerere explicând ce valori etice și morale fundamentale ar fi afectate de participarea fiicei sale la orele de educație sexuală; pe de altă parte, educația sexuală cu predare la grădiniță și în primul ciclu școlar avea caracter complementar, nu sistematic, cadrele didactice din domeniu limitându-se să reacționeze la întrebările și acțiunile copiilor [*A.R. și L.R. împotriva Elveției* (dec), 2017].

6. Activități profesionale

136. În două ocazii, Curtea a trebuit să examineze o situație în care apartenența religioasă sau activitățile religioase ale unei persoane au constituit un obstacol în calea capacității acesteia de a lucra ca agent de securitate privat. În prima cauză, Curtea a declarat vădit nefondat capătul de cerere formulat de un reclamant căruia i-a fost retrasă autorizația de funcționare a unei agenții de securitate private, cu motivarea că, întrucât a depus jurământ față de cultul aum din Mandarom, acesta nu mai îndeplinea condiția de „onorabilitate” impusă de legislația elvețiană pentru a beneficia de o astfel de autorizație. În acest sens, instanțele interne au constatat că șeful cultului respectiv era o persoană periculoasă; că doctrina sa era centrată pe iminența apocalipsei; că acesta îi putea determina pe adeptii săi să se sinucidă ori să comită violențe; în cele din urmă, că, dacă s-ar lăsa posibilitățile inerente funcționării unei agenții de securitate în mâinile unui adept al unei astfel de organizații, ar putea exista un pericol pentru siguranța și ordinea publică. În esență, susținând motivele reținute de instanțele naționale, Curtea a concluzionat că ingerința în litigiu era în conformitate cu art. 9 § 2 din Convenție [*C.R. împotriva Elveției* (dec.), 1999].

137. În a doua cauză, Curtea a emis un aviz consultativ cu privire la chestiunea dacă simpla apropiere sau apartenență a unei persoane la o mișcare religioasă considerată de autoritatea națională competentă ca reprezentând o amenințare pe termen mediu sau lung la adresa țării constituie un motiv suficient, în temeiul art. 9 § 2, pentru a lua o măsură defavorabilă în privința acesteia, ca de exemplu interdicția de a lucra ca agent de pază. Cererea de aviz consultativ a fost formulat în temeiul art. 1 din Protocolul nr. 16 de către Consiliul de Stat belgian în cadrul unei proceduri judiciare pendinte având ca obiect o decizie a Ministerului de Interne de a retrage unui resortisant belgian un ecuson de identificare care îi permitea să lucreze în calitate de agent de securitate la căile ferate și de a-i refuza al doilea ecuson de identificare în calitate de agent de pază. Decizia era motivată de faptul că, potrivit informațiilor deținute de serviciile de informații, persoana în cauză era un susținător al ideologiei „salafismului științific”, menținea contacte cu persoane de aceeași orientare și practica prozelitismul

în rândul apropiaților săi prin mijloace de comunicare electronice. Întrucât salafismul era incompatibil cu modelul belgian de societate, submina valorile democratice esențiale ale statului de drept și constituia o amenințare pe termen mediu și lung pentru țară, persoana în cauză nu mai îndeplinea condițiile prevăzute de lege pentru exercitarea profesiei în cauză, în special respectarea drepturilor fundamentale și a valorilor democratice, integritate, loialitate și absența riscurilor pentru securitatea statului sau ordinea publică. Este important de remarcat faptul că persoanei în cauză nu i s-a imputat niciun fapt concret și precis care să demonstreze, de exemplu, că ar acorda prioritate imperativelor religioase față de respectarea cu strictețe a legalității sau că ar discrimina anumite categorii de persoane pentru motive bazate pe religie. Curtea a recunoscut că apartenența dovedită a unei persoane care îndeplinește funcții sensibile la o mișcare religioasă considerată, având în vedere caracteristicile acesteia, ca prezentând un risc pe termen mediu sau lung pentru o societate democratică și valorile acesteia, ar putea justifica, în principiu, luarea unei măsuri preventive împotriva persoanei în cauză. Însă această măsură trebuie să îndeplinească o serie de condiții pentru a fi compatibilă cu art. 9 din Convenție. În primul rând, trebuie să aibă o bază legală accesibilă și previzibilă, în sensul jurisprudenței Curții. În al doilea rând, trebuie să fie adoptată ținând seama de comportamentul sau faptele persoanei în cauză. În al treilea rând, trebuie să fie luată în vedere prevenirea concretizării unui risc real și grav pentru societatea democratică și să servească unuia sau mai multor scopuri legitime în sensul art. 9 § 2. În al patrulea rând, evaluarea realității și a amplitudinii riscului, precum și a probabilității de apariție a acestuia este de competența autorităților naționale competente; aceasta trebuie făcută, pe de o parte, ținând seama de natura obligațiilor profesionale ale persoanei în cauză și, pe de altă parte, în lumina conținutului convingerilor sau ideologiei în discuție, precum și a personalității persoanei în cauză, a antecedentelor sale, a acțiunilor sale, a rolului său și a gradului său de apartenență la mișcarea religioasă în discuție. În această privință, Curtea a precizat că absența abaterilor profesionale sau a plângerilor împotriva persoanei în cauză, precum și absența măsurilor represive (dizolvare sau interdicere) împotriva mișcării constituie factori de luat în considerare, dar nu sunt neapărat decisivi. În al cincilea rând, măsura trebuie să fie proporțională cu riscul pe care intenționează să îl prevină și cu scopul legitime sau scopurile legitime pe care este concepută să le urmărească, ceea ce înseamnă să se asigure faptul că acestea nu pot fi atinse prin măsuri mai puțin intruzive sau radicale. În al șaselea rând, măsura trebuie să facă obiectul unui control judecătoresc independent și eficient, cu garanții procedurale adecvate pentru a asigura respectarea condițiilor enumerate mai sus. În fine, autoritățile trebuie să evite orice formă de discriminare interzisă de art. 14 din Convenție, în special cea bazată pe religie, sub pretextul protejării valorilor unei societăți democratice [*Aviz consultativ privind posibilitatea ca unei persoane să i se refuze autorizația de a lucra ca agent de securitate sau de pază din cauza apropierii sau apartenenței sale la o mișcare religioasă (MC), cererea nr. P16-2023-001, Consiliul de Stat al Belgiei, 2023, pct. 80-118*].

7. Predicare și prozelitism

138. Libertatea unei persoane de a-și manifesta religia include, în principiu, *dreptul de a încerca să îl convingă și să îl convertească pe aproapele său*, de exemplu prin intermediul „învățămintului”; în caz contrar, „libertatea de a-și schimba religia sau convingerea”, consacrată de art. 9 din Convenție, ar risca să rămână literă moartă (*Kokkinakis împotriva Greciei*, 1993, pct. 31; *Nasirov și alții împotriva Azerbaidjanului*, 2020, pct. 60). Într-adevăr, activitățile misionare constituie o dimensiune importantă a unei religii, constând nu doar în afirmarea propriilor convingeri, ci și în invitarea altora la contemplarea acestora, în încercarea, în cele din urmă, de a-i converti pe aceștia la propria religie sau cauză (*Ossewaarde împotriva Rusiei*, 2023, pct. 39). În special, statul nu poate nici să elimine posibilitatea dezbaterilor religioase spontane între membrii și nemembrii unei anumite religii, nici să supună exprimarea ideilor religioase unor restricții mai mari decât cele aplicabile altor tipuri de mijloace de exprimare. De asemenea, nu poate face ilegală o activitate misionară desfășurată de un credincios individual, de exemplu, prin pedepsirea unor astfel de activități desfășurate în spații rezidențiale care nu sunt deținute sau închiriate de o asociație religioasă sau prin supunerea unor astfel de activități unei autorizații prealabile emise de o asociație religioasă (*ibidem*, pct. 44)

139. Pe de altă parte, art. 9 nu protejează prozelitismul rău intenționat, ca de exemplu o activitate care oferă avantaje materiale sau sociale, ori exercitarea unei presiuni abuzive pentru a obține adeziuni la o comunitate religioasă (*Larissis și alții împotriva Greciei*, 1998, pct. 45). Cu toate acestea, autoritățile naționale nu se pot baza pe prezumția că actele inspirate de o altă religie decât religia dominantă a țării constituie în mod necesar prozelitism rău intenționat sau „vânătoare de suflete” (*Organizația Religioasă Creștină a Martorilor lui Iehova din RNK împotriva Armeniei*, 2022, pct. 74).

140. În lumina condițiilor de viață actuale, activitățile pe Internet și rețelele sociale pot constitui o „manifestare” a unei religii sau convingeri protejate de art. 9 din Convenție (*Aviz consultativ privind posibilitatea ca unei persoane să i se refuze autorizația de a lucra ca agent de securitate sau de pază din cauza apropierii sau apartenenței sale la o mișcare religioasă* (MC), cererea nr. P16-2023-001, Consiliul de Stat al Belgiei, 2023, pct. 74).

141. Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9:

– într-o cauză în care reclamantul, martor al lui Iehova, a fost arestat și condamnat penal pentru că s-a dus la domiciliul soției cântărețului bisericii ortodoxe locale și pentru că s-a angajat cu aceasta într-o discuție de natură religioasă (*Kokkinakis împotriva Greciei*, 1993; a se vedea, de asemenea, *Hamzaian împotriva Armeniei*, 2024, cauză având ca obiect fapte similare, în care constatarea unei încălcări a rezultat din absența unei baze legale corespunzătoare în sensul art. 9 § 2);

– într-o cauză în care reclamantului, baptist american cu reședința în Rusia, i s-a aplicat o amendă administrativă pentru că organiza periodic la domiciliul său adunări pentru rugăciuni și citirea Bibliei, după ce a invitat personal participanții, a lăsat invitații în cutiile poștale ale acestora sau a afișat invitații la serviciul său religios pe panouri publicitare. A fost inculpat și condamnat pentru desfășurarea unei activități misionare fără să fi notificat crearea unui grup religios, chiar dacă acțiunea individuală și nu dorea să creeze vreun grup formal (*Ossewaarde împotriva Rusiei*, 2023, pct. 42-46).

142. În schimb, Curtea:

- a adoptat o abordare nuanțată într-o altă cauză îndreptată împotriva Greciei, în care reclamanții, cadre militare în forțele aeriene la momentul faptelor, au fost condamnați de instanțele militare pentru prozelitism atât față de soldați din subordinea lor, cât și față de civili. Cu privire la încercările de convertire a soldaților, Curtea a considerat că pedeapsa în litigiu nu a încălcat art. 9. Aceasta a constatat că structura ierarhică, fiind o caracteristică a statutului militar, putea conferi o anumită nuanță oricărui aspect al relațiilor dintre membrii forțelor armate, astfel încât un subordonat ar fi întâmpinat dificultăți în a evita un superior ierarhic care îl aborda sau în a se sustrage unei conversații inițiate de acesta. Într-adevăr, ceea ce, în mediul civil, ar putea fi considerat un schimb de idei inofensiv pe care destinatarul este liber să îl accepte ori să îl respingă, în cadrul vieții militare ar putea fi perceput ca o formă de hărțuire sau exercitarea de presiuni rău intenționate sub forma unui abuz de putere. Chiar dacă toate discuțiile dintre persoane cu grade inegale cu privire la religie sau la alte chestiuni sensibile nu intră în mod necesar în această categorie, în anumite împrejurări statele membre pot avea dreptul de a lua măsuri specifice pentru a proteja drepturile și libertățile subordonaților din cadrul forțelor armate. Pe de altă parte, Curtea a constatat că respectiva condamnare a reclamanților pentru prozelitism în rândul *civililor* asupra cărora aceștia nu au exercitat nicio presiune sau constrângere nu era necesară într-o societate democratică și că, astfel, s-a încălcat art. 9 din Convenție (*Larissis și alții împotriva Greciei*, 1998);
- a constatat o încălcare a art. 9 coroborată cu art. 11 într-o cauză în care o asociație rusă a Martorilor lui Iehova a fost dizolvată de instanțe care i-au imputat, printre altele, „incitarea la abandonarea obligațiilor civice”; într-adevăr tineri care fuseseră chemați pentru îndeplinirea serviciului militar obligatoriu și care profesau această religie i-au convins pe alți recruți să aleagă serviciul militar alternativ în locul serviciului militar. Curtea a observat că discuția în cauză a avut loc între persoane de același rang între care nu exista nicio ierarhie

formală, nu între superiori și subordonați. Nu s-au exercitat presiuni necuvenite sau hărțuiri în cazul recruților care nu erau Martori ai lui Iehova; aceștia au rămas liberi să se retragă din conversație. Întrucât serviciul alternativ în locul serviciului militar era o opțiune legitimă prevăzută în legislația rusă, un îndemn motivat religios de a face o astfel de alegere nu putea fi imputat Martorilor lui Iehova (*Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei*, 2022, pct. 166-170).

143. În ceea ce privește predicarea și prozelitismul, faptul că un predicator sau un autor proclamă că este mai bine pentru cineva să fie adeptul religiei sale decât să nu fie, nu poate ca atare să fie reținut împotriva sa (a se vedea, în contextul art. 10 interpretat prin prisma art. 9, *Ibraghim Ibraghimov și alții împotriva Rusiei*, 2018, pct. 117). Mai mult, preferința pentru propria religie, perceperea acesteia ca fiind unică și singura adevărată sau ca o „explicație superioară a universului” este piatra de temelie a aproape oricărui sistem religios, la fel ca și aprecierea altor confesiuni religioase ca fiind „false”, „eronate” sau „neîndeplinind condițiile mântuirii”. Proclamarea superiorității unei anumite dogme religioase sau a unei anumite concepții despre viață este un aspect esențial al exercitării legitime a dreptului de a încerca convertirea altor persoane prin persuasiune necoercitivă, care beneficiază de protecția art. 9 din Convenție. În absența unor expresii menite să incite ori să justifice violența sau ura bazate pe intoleranță religioasă, fiecare entitate religioasă și fiecare credincios în parte au dreptul de a proclama și a apăra – chiar și în termeni duri – doctrina sa ca fiind singura adevărată și superioară celorlalte, precum și de a se angaja în dispute și critici religioase menite să dovedească adevărul propriei doctrine și falsitatea dogmelor sau credințelor altora. Desigur, credincioșii din alte religii pot fi cu adevărat jigniți de afirmațiile potrivit cărora o anumită religie este superioară propriei lor religii. Cu toate acestea, doar pentru că o remarcă poate fi percepută ca ofensatoare sau insultătoare de anumite persoane sau grupuri nu înseamnă că aceasta constituie „discurs de incitare la ură”. Deși astfel de sentimente sunt de înțeles, ele nu pot în sine să limiteze libertatea de exprimare și cu atât mai puțin să îi împiedice pe alții să beneficieze de libertatea de religie. Într-adevăr, într-o societate pluralistă și democratică, cei care își exercită dreptul la libertatea de religie, fie în calitate de membri ai unei majorități sau ai unei minorități religioase, nu se pot aștepta în mod rezonabil să nu fie expuși unor idei susceptibile de a ofensa, șoca sau deranja. Ei trebuie să tolereze și să accepte negarea de către alții a convingerilor lor religioase și chiar propagarea de către alții a unor doctrine ostile credinței lor (*Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei*, 2022, pct. 153-154).

144. Același lucru este valabil și pentru utilizarea de termeni și alegorii militare de către o organizație religioasă, care, de sine stătătoare, nu este suficientă pentru a justifica ingerința (*Ibraghim Ibraghimov și alții împotriva Rusiei*, 2018, pct. 120; a se vedea și *Filiala Moscova a Armatei Salvării împotriva Rusiei*, 2006, pct. 92).

145. Curtea a constatat că nu a fost încălcat art. 9 în cazul comunității religioase Martorii lui Iehova din Finlanda, căreia autoritatea națională pentru protecția datelor îi interzisesse să colecteze și să prelucreze date cu caracter personal obținute în cursul activităților sale de predicare din ușă în ușă fără îndeplinirea condițiilor juridice generale impuse de lege, mai precis fără consimțământul neechivoc al persoanelor vizate (fără a aplica însă vreă sancțiune). Hotărârea definitivă de confirmare a acestei măsuri s-a bazat pe răspunsul dat de Curtea de Justiție a Uniunii Europene („CJUE”) la o întrebare preliminară, potrivit căruia comunitatea reclamantă putea fi calificată ca „operator” în sensul Directivei 95/46/CE privind protecția persoanelor fizice în ceea ce privește prelucrarea datelor cu caracter personal și libera circulație a acestor date. Curtea a constatat că instanțele naționale nu și-au depășit marja de apreciere, realizând un echilibru just între interesele concurente aflate în joc, și anume dreptul comunității reclamante de a-și manifesta religia (art. 9) și dreptul persoanelor în cauză la respectarea vieții lor private (art. 8). În special, în opinia Curții, simplul fapt de a solicita și de a obține consimțământul persoanelor în cauză nu aducea atingere esenței libertății de religie a reclamantei și nici nu avea un „efect descurajator” asupra exercitării acestei libertăți (*Martorii lui Iehova împotriva Finlandei*, 2023, pct. 72-99).

8. Libertatea cultului religios

146. Libertatea de religie atrage după sine libertatea de a-și manifesta religia atât în mod individual și în privat, cât și în *colectiv*, în public și în cercul celor cu care se împărtășește credința. Cu alte cuvinte, în mod individual sau în colectiv, în public, dar și în privat, orice persoană poate să își manifeste convingerile. Art. 9 din Convenție enumeră diferite forme pe care le poate lua manifestarea unei religii sau convingeri, și anume cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor (*Güler și Uğur împotriva Turciei*, 2014, pct. 35). Prin urmare, această dispoziție protejează dreptul credincioșilor de a se întruni în mod pașnic pentru a celebra riturile proprii religii (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit*, 2014; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, 2014, pct. 41). Pe de altă parte, art. 9 – interpretat singur sau coroborat cu art. 11 din Convenție (libertatea de întrunire) – nu garantează obligatoriu dreptul de a se întruni și de a-și manifesta religia oriunde ar vrea persoana sau persoanele [*Pavliides și Georgakis împotriva Turciei* (dec.), 2013, pct. 29].

147. Deși statul poate să aplice restricții privind manifestarea unei religii prin cult și predicare în conformitate cu art. 9 § 2 din Convenție, o sancțiune penală aplicată exclusiv din cauza unei caracteristici personale a persoanei care celebrează (ca de exemplu locul de formare religioasă a acesteia), fără a pune în discuție conținutul expresiei religioase în cauză (ca de exemplu incitarea la ură sau alte expresii incompatibile cu valorile unei societăți democratice), nu este în concordanță cu cerințele acestei dispoziții (*Sardar Babaiev împotriva Azerbaidjanului*, 2024, pct. 75-78).

148. Astfel, Curtea a constatat încălcarea libertății de religie în următoarele cazuri:

- măsurile pentru reglementarea vieții religioase a ciprioților greco-ortodocși în „Republica Turcă a Ciprului de Nord”, prin care aceștia nu erau lăsați să plece din satele lor pentru a participa la ceremonii religioase în lăcașuri de cult din altă parte, nici să meargă la mănăstire [*Cipru împotriva Turciei* (MC), 2001, pct. 243-246];
- dispersarea de către poliția rusă a unei adunări duminicale a Martorilor lui Iehova, desfășurate în sala de ședință a unui liceu profesional public, sală pe care organizația națională a Martorilor lui Iehova o închiriasse în baza unui contract de închiriere încheiat conform legii. Măsura a fost în mod clar ilegală și arbitrară, chiar și în raport cu legislația națională (*Kuznețov și alții împotriva Rusiei*, 2007). Într-o cauză similară, Curtea a constatat o încălcare, ca urmare a dispersării participanților la sărbătoarea anuală a Martorilor lui Iehova, care a avut loc în sala de ședințe a unei instituții publice de învățământ superior, de asemenea închiriată în conformitate cu legislația națională. Operațiunea respectivă s-a realizat cu un număr mare de efective de poliție desfășurate cu această ocazie, incluzând o echipă de intervenție armată; reclamantii au fost arestați și reținuți timp de mai multe ore. Lăsând la o parte problema legalității ingerinței, Curtea a considerat că, în mod evident, măsura nu era „necesară într-o societate democratică” (*Krupko și alții împotriva Rusiei*, 2014);
- dispersarea de către poliția Republicii Moldova a unei întruniri de rugăciune organizate de un grup de musulmani într-o casă privată, precum și condamnarea reclamantului la amendă administrativă pentru „practicarea unei religii nerecunoscute de stat” (*Masaev împotriva Moldovei*, 2009);
- condamnarea la amendă administrativă a unui misionar baptist american cu reședința în Rusia pentru că a organizat periodic, la domiciliul său, adunări pentru rugăciuni și citirea Bibliei, fără să informeze autoritățile în acest sens; acționând în calitate individuală, nu în numele unei asociații religioase, acesta nu putea îndeplini cerințele legii, astfel cum fusese modificată de legiuitor (*Ossewaarde împotriva Rusiei*, 2023);
- suspendarea, de către poliția bulgară, a unei adunări a adeptilor Bisericii Unificării a reverendului Moon, desfășurată la domiciliul unuia dintre aceștia; apoi percheziția efectuată în apartament cu aprobarea procurorului; în cele din urmă, ridicarea de cărți, înregistrări și alte obiecte, sub pretextul că era vorba de o comunitate religioasă care nu era înregistrată

de stat. Măsurile în litigiu au fost în mod evident lipsite de orice temei juridic în legislația națională. În plus, legislația națională nu era clară cu privire la posibilitatea de a desfășura o adunare religioasă în absența înregistrării organizației în cauză; la momentul respectiv, exista o practică administrativă, susținută de o parte din jurisprudență, în sensul că astfel de adunări erau declarate ilegale (*Boicev și alții împotriva Bulgariei*, 2011);

- convocarea reclamantei la inspectoratul de poliție local și interogarea sa cu privire la convingerile sale religioase; ulterior, percheziția efectuată la domiciliul său, cu ridicarea de cărți și înregistrări; în cele din urmă, avertismentul dat de poliție reclamantei pentru a înceta să mai găzduiască acasă la ea întruniri ale comunității evanghelice protestante din care făcea parte. Curtea a constatat că nu exista niciun temei juridic pentru ingerință, măsurile în discuție fiind luate în afara oricărei acțiuni penale, ceea ce constituia o încălcare flagrantă a legislației naționale (*Dimitrova împotriva Bulgariei*, 2015);
- condamnarea reclamantilor la pedeapsa închisorii pentru participarea la o ceremonie religioasă musulmană (*mevlût*), organizată la sediul unui partid politic în memoria a trei persoane care făcuseră parte dintr-o organizație declarată ilegală și care fuseseră ucise de forțele de ordine. În opinia Curții, simplul fapt că ceremonia în discuție a fost organizată la sediul unui partid politic unde au fost prezente simboluri ale unei organizații teroriste nu îi priva pe participanți de protecția garantată de art. 9. În speță, sancțiunea în litigiu nu a îndeplinit cerințele de precizie și previzibilitate, deoarece nu a fost posibil să se prevadă că simpla participare la o ceremonie religioasă ar putea intra sub incidența legii privind combaterea terorismului (*Güler și Uğur împotriva Turciei*, 2014);
- arestarea și condamnarea la pedeapsa închisorii cu executare a unui mullah (membru al clerului) pentru că a spus rugăciuni și a ținut predicile de vineri într-o moschee, pentru simplul motiv că era resortisant al statului pârât și că beneficiase de educație religioasă în străinătate. Curtea a considerat că o astfel de măsură, care vizează mai mult locul de educație al persoanei în cauză decât conținutul sau forma expresiei religioase în cauză, nu poate fi considerată „necesară într-o societate democratică” pentru a proteja ordinea democratică, a combate extremismul religios și a contracara influența negativă a ideologiilor venite din exterior (*Sardar Babaiev împotriva Azerbaidjanului*, 2024).

149. În schimb, organele Convenției nu au constatat o încălcare a art. 9 ori au declarat vădit nefondate capetele de cerere respective în următoarele cazuri:

- decizia autorităților britanice de a închide situl istoric Stonehenge în momentul solstițiului de vară și de a nu acorda unui grup de adepti ai druidismului aprobare pentru a celebra acolo ceremonia lor solstițială. Comisia a considerat că, chiar dacă ar fi existat o ingerință în exercitarea drepturilor în temeiul art. 9, aceasta avea scopul de a proteja siguranța publică și era justificată în sensul paragrafului 2 al aceluiași articol, în special având în vedere faptul că autoritățile au depus anterior un efort real pentru a satisface interesele persoanelor și organizațiilor preocupate de Stonehenge (*Chappell împotriva Regatului Unit*, 1987, decizia Comisiei; a se vedea de asemenea *Pendragon împotriva Regatului Unit*, 1998, decizia Comisiei);
- condamnarea, cu suspendare, la plata unei amenzi pentru „tulburarea liniștii publice”, a mai multor persoane care erau împotriva avortului și care au intrat în incinta unei clinici de avorturi și au ținut o rugăciune colectivă, în genunchi, pe coridorul clinicii. Comisia a recunoscut că manifestarea în litigiu se încadra în domeniul de aplicare al art. 9, dar că ingerința denunțată era justificată în mod evident în raport cu paragraful 2 al aceluiași articol (*Van Schijndel și alții împotriva Țărilor de Jos*, 1997, decizia Comisiei);
- imposibilitatea reclamantului, care era resortisant cipriot și locuise dintotdeauna în partea de sud a insulei, de a călători până la biserici și mănăstiri situate în nord, pe teritoriul „Republicii Turce a Ciprului de Nord”. Curtea a constatat că singura legătură a reclamantului

cu nordul insulei era constituită din terenuri arabile pe care le moștenise de la părinții săi și că nimic nu îl împiedica să își exercite drepturile prevăzute la art. 9 în sudul Ciprului [*Josephides împotriva Turciei* (dec.), 1999];

- întreruperea, de către poliție, a unei liturghii ortodoxe, desfășurate fără autorizație prealabilă, într-o mănăstire aflată pe teritoriul „Republicii Turce a Ciprului de Nord” și transformată în muzeu. Curtea a recunoscut că, în speță, a existat o eroare întrucât reclamanții au crezut cu bună-credință că au primit autorizația, deși autoritățile responsabile cu protecția patrimoniului cultural au considerat că întrunirea în discuție era neautorizată și ilegală. Cu toate acestea, în lumina tuturor circumstanțelor relevante – lipsa folosirii disproporționate a forței, necesitatea de a evita conflictele în contextul politic specific al Ciprului de Nord etc. –, Curtea a concluzionat că ingerința în litigiu nu era disproporționată [*Pavlidis și Georgakis împotriva Turciei* (dec.), 2013].

150. Curtea a declarat inadmisibile următoarele cereri, în care interesele legitime menționate la art. 9 § 2 prevalau în mod clar față de interesul reclamanților de a desfășura anumite ritualuri ale religiei lor:

- interdicția de a trage clopotele bisericii înaintea de ora 7:30 peste un anumit volum, impusă unei biserici catolice de către administrația municipală. Curtea a decis că ingerința urmărea scopul legitim al protejării drepturilor celorlalți – în speță, liniștea pe timp de noapte a riveranilor – și era proporțională cu acest scop. De fapt, între orele 23 și 7:30, clopotul putea fi tras în continuare, cu condiția ca volumul sonor să fie redus; în restul zilei volumul sonor nu era limitat [*Schilder împotriva Țărilor de Jos* (dec.), 2012];
- ridicarea și confiscarea de *ayahuasca*, o substanță halucinogenă consumată în cadrul ritualurilor așa-zisei religii „Santo Daime”. Curtea a decis că măsura în litigiu, care intra sub incidența legislației privind substanțele stupefiante, era „necesară într-o societate democratică” pentru protecția sănătății. În măsura în care reclamanții s-au declarat victime ale unei discriminări în raport cu bisericile creștine care folosesc alcool (vin sfințit) în ritualurile lor, Curtea a considerat că cele două situații nu sunt comparabile: în primul rând, vinul nu face obiectul regimului juridic al substanțelor stupefiante, iar în al doilea rând, ritualurile bisericilor creștine nu includ folosirea de substanțe psihoactive în scopul intoxicației cu substanțe [*Fränklin-Beentjes și CEFLU-Luz da Floresta împotriva Țărilor de Jos* (dec.), 2014].

151. Curtea a mai declarat inadmisibilă o cerere din partea unei mănăstiri ortodoxe din Grecia, care s-a plâns că instalarea de antene de telecomunicații, radio și televiziune în spațiul vital al mănăstirii aducea atingere libertății sale de cult. Curtea nu a constatat nicio ingerință în drepturile prevăzute la art. 9 pe motiv că mănăstirea funcționa de mult timp, în pofida prezenței antenelor, și că însăși conducerea acesteia reînnoise contractul de închiriere pentru terenurile pe care erau instalate antenele [*Jera Moni Profitou Iliou Thiras împotriva Greciei*, (dec.), 2002].

152. Libertatea cultului se aplică, de asemenea, *modului de înmormântare a morților*, în măsura în care acesta reprezintă o parte esențială a practicilor religioase [*Johannische Kirche și Peters împotriva Germaniei* (dec.), 2001; *Polat împotriva Austriei*, 2021, pct. 51 și 54; *Aygün împotriva Belgiei*, 2022, pct. 50]. Cu toate acestea, într-o cauză în care reclamanții s-au plâns de întârzierea cu care autoritățile le-au înapoiat trupul fiului lor, decedat în spital, din cauza căreia nu au putut, timp de mai multe luni, să îl înmormânteze religios și să se roage la mormântul lui, Curtea a decis să examineze capătul de cerere exclusiv în raport cu art. 8 din Convenție (respectarea vieții private și de familie), pe motiv că fapta denunțată nu era cauzată de o ingerință directă a autorităților în exercitarea drepturilor garantate de art. 9, ci era doar o consecință a întârzierii, care putea face obiectul unei examinări în raport cu art. 8 [*Pannulo și Forte împotriva Franței* (dec.), 1999].

153. Pe de altă parte, Curtea a constatat încălcarea a două articole – 8 și 9 – în următoarele circumstanțe:

- efectuarea unei autopsii și prelevarea de organe de la un copil prematur care suferea de o boală rară, în pofida obiecțiilor mamei și a dorinței sale specifice de a avea o înmormântare rituală, în conformitate cu cerințele religiei musulmane ca trupul decedatului să fie intact. Potrivit Curții, autoritățile nu au reușit să facă o examinare echilibrată a drepturilor și intereselor concurente în cauză, și anume cerințele de sănătate publică și dorința mamei de a-și îngropa copilul în conformitate cu preceptele religiei sale (*Polat împotriva Austriei*, 2021, pct. 89-91);
- refuzul judecătorului de instrucție de a permite reclamanților să transporte în țara de origine (Turcia) trupurile celor doi fii ai lor, care fuseseră împușcați mortal, pentru a fi înmormântate în mormântul familiei, în conformitate cu riturile și tradițiile musulmane și cu dorința defuncților, pe durata urmăririi penale, de aproximativ 2 ani și 6 luni. Deși decizia inițială a judecătorului de instrucție nu a părut în niciun fel nerezonabilă sau disproporționată în raport cu cerințele de la art. 9, reclamanții nu au avut la dispoziție nicio cale de atac efectivă pentru a solicita o reexaminare a necesității măsurii în timp (*Aygün împotriva Belgiei*, 2022, pct. 50).

9. Lăcașuri și clădiri de cult

154. Art. 9 din Convenție protejează, în principiu, dreptul de a înființa, a deschide și a administra lăcașuri sau clădiri consacrate cultului religios. Prin urmare, aspectele legate de funcționarea clădirilor religioase pot, în anumite circumstanțe, să aibă repercusiuni semnificative asupra exercitării dreptului membrilor grupurilor religioase la manifestarea convingerilor religioase (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit*, 2014, pct. 30; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, 2014, pct. 41). Mai mult, Curtea a recunoscut că, în cazul în care o comunitate religioasă nu poate avea un lăcaș pentru practicarea cultului, dreptul său de a-și manifesta religia este golit de orice fond (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, 2016, pct. 90). În unele cazuri, faptul că întrunirile religioase din anumite locuri sunt permise sau pur și simplu tolerate *de facto* de autoritățile naționale ar putea să nu fie suficient pentru a evita orice risc de ingerință (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, 2016, pct. 107).

155. Aceleași principii generale sunt necesare cu privire la organizarea *cimitirelor*, deoarece aceasta reprezintă o parte esențială a practicilor religioase [*Johannische Kirche și Peters împotriva Germaniei* (dec.), 2001].

156. Art. 9 nu garantează unei comunități religioase un drept de a obține un lăcaș de cult de la autoritățile publice [*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. împotriva Germaniei* (dec.), 2007; *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, 2016, pct. 97]. Faptul că autoritățile naționale tolerează – chiar și timp de mai mulți ani – utilizarea, în scopuri religioase, a unei clădiri a statului, de către persoane care nu dețin un titlu legal în acest sens nu dă naștere niciunei obligații pozitive în sarcina acestor autorități [*Juma Mosque Congregation și alții împotriva Azerbaidjanului* (dec.), 2013, pct. 60]. Pe de altă parte, imposibilitatea de a obține un contract de închiriere pe termen lung a unui teren pe care comunitatea religioasă deține deja un imobil în calitate de proprietar, în vederea construirii unui nou edificiu religios care să răspundă nevoilor de spațiu, poate să ridice o problemă în contextul art. 9 (*Comunitatea religioasă a Martorilor lui Iehova din districtul Ternivski din Krivoi Rog împotriva Ucrainei*, 2019, pct. 53).

157. Astfel, art. 9 nu garantează unei comunități religioase un drept la restabilirea dreptului de proprietate asupra unui lăcaș de cult confiscat în urmă cu mult timp (în speță, în anii 1930) de către autoritățile regimului politic de atunci [*Rimsko-Katolička Gromada Sviatogo Klimentia v Misti Sevastopoli împotriva Ucrainei* (dec.), 2016, pct. 59-63]. În mod similar, art. 9, în principiu, nu

împiedică autoritățile naționale să impună utilizarea alternativă a unui lăcaș de cult de către două comunități religioase, în cazul în care acest lucru este justificat de circumstanțe istorice deosebite [*Gromada Ukraiinskoj Greko-Katoličkoj Ţerkovi Sela Korşiv împotriva Ucrainei* (dec.), 2016, pct. 33-38].

158. De asemenea, din dispozițiile Convenției nu decurge nicio obligație a statelor de a acorda statut special lăcașurilor de cult. Cu toate acestea, dacă statul însuși oferă un statut special și privilegiat lăcașurilor de cult – depășind astfel obligațiile care îi revin în temeiul Convenției –, acesta nu poate refuza să acorde acest privilegiu unor grupuri religioase într-un mod discriminatoriu, contrar art. 14 (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, 2014, pct. 48-49).

159. Ca regulă generală, statele contractante beneficiază de o marjă largă de apreciere-un domeniu atât de complex și dificil cum este amenajarea teritoriului pentru aplicarea propriei politici de urbanism, având în vedere necesitatea, într-o societate modernă, de a adopta legi în acest domeniu pentru a preveni anarhia în dezvoltare (*ISKCON și alții împotriva Regatului Unit*, 1994, decizia Comisiei; *Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, 2016, pct. 103; *Comunitatea religioasă a Martorilor lui Iehova din districtul Ternivski din Krivoi Rog împotriva Ucrainei*, 2019, pct. 51). Prin urmare, în principiu, aplicarea normelor locale de urbanism corespunde scopului legitim de „protecție a ordinii”, în sensul art. 9 § 2 din Convenție (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, 2016, pct. 95). Ca atare, Curtea nu poate să renunțe la puterea sa de control și trebuie să verifice în continuare că echilibrul corect s-a păstrat într-un mod compatibil cu dreptul reclamantilor de a-și manifesta religia (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, 2016, pct. 103). Într-adevăr, chiar și punerea în aplicare a regulilor de urbanism neutre și general aplicabile poate, în anumite circumstanțe specifice, să constituie o ingerință în exercitarea libertății de religie (*Asociația Creștină a Martorilor lui Iehova din Bulgaria împotriva Bulgariei*, 2020, pct. 100-101). Totuși, ca regulă generală, dacă autoritățile naționale au acordat o pondere suficientă libertății de religie atunci când au pus în balanță diferitele considerente de urbanism, o organizație religioasă nu se poate prevala de drepturile prevăzute la art. 9 pentru a se sustrage normelor de urbanism obișnuite (*ISKCON și alții împotriva Regatului Unit*, 1994, decizia Comisiei). În unele cazuri, în cadrul acestei puneri în balanță, autoritățile trebuie să țină seama de nevoile specifice ale micilor comunități de credincioși (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, 2016, pct. 105).

160. Astfel, Curtea a constatat încălcarea libertății de religie în următoarele cazuri:

- condamnarea reclamantilor la pedeapsa închisorii și la amendă pentru utilizarea unei săli private pe care au închiriat-o cu rol de casă de rugăciuni a Martorilor lui Iehova, fără să fi obținut autorizație prealabilă de la „autoritatea ecleziastică recunoscută” (și anume episcopul local al Bisericii Ortodoxe Grecești) și de la Ministerul Educației Naționale și al Cultelor. Curtea a constatat că dispozițiile relevante din legislația națională confereau autorităților o putere discreționară excesivă în acest domeniu, putere de care, în practică, acestea se foloseau pentru a limita activitățile altor confesiuni decât Biserica ortodoxă dominantă (*Manoussakis și alții împotriva Greciei*, 1996; a se vedea și avizul Comisiei în cauza *Pentidis și alții împotriva Greciei*, 1997, în urma căruia cauza a fost scoasă de pe rol);
- închiderea spațiilor private utilizate până atunci de două congregații ale Martorilor lui Iehova din Turcia, în baza unei legi care interzicea deschiderea de lăcașuri de cult în locuri care nu aveau această destinație, și respingerea ulterioară a cererilor lor de a utiliza acele spații ca lăcașuri de cult. În speță, congregațiile au fost totodată informate că planurile urbanistice zonale nu prevedeau niciun loc care ar putea servi ca lăcaș de cult. Curtea a constatat că autoritățile interne nu au luat în considerare nevoile specifice ale unei mici comunități de credincioși, cu toate că, având în vedere numărul limitat al adepților acestora, congregațiile în discuție aveau nevoie nu de o construcție cu arhitectură specifică, ci de o simplă sală de întrunire care să le permită să își practice cultul, să se întrunească și să predice convingerile lor (*Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei*, 2016);

- imposibilitatea ca o comunitate de Martorii lui Iehova să obțină un contract de închiriere pe termen lung a unui teren aparținând municipalității, în vederea construirii unei noi „Sală a Regatului” (lăcaș de rugăciune), cu toate că această comunitate era deja proprietara unui imobil situat pe acest teren pe care îl folosea ca lăcaș de rugăciune și în ciuda faptului că toate condițiile formale pentru alocarea terenului fuseseră îndeplinite. Ingerința a fost considerată „neprevăzută de lege” în sensul art. 9 § 2 (*Comunitatea religioasă a Martorilor lui Iehova din districtul Ternivski din Krivoi Rog împotriva Ucrainei*, 2019, pct. 52-59);
- o serie de măsuri pe care le-au luat autoritățile locale și care împiedicau o asociație a Martorilor lui Iehova să construiască un lăcaș de cult pe terenul pe care îl avea în proprietate, în special anularea hotărârii municipale prin care se autoriza construirea pe terenul respectiv și suspendarea prelungită a lucrărilor de construcție pentru nerespectarea reglementărilor în vigoare, urmată de refuzul primarului de a autoriza reluarea lucrărilor de construcție pe șantier: chiar dacă niciuna dintre măsurile sale nu a fost motivată în mod formal de afilierea religioasă a asociației reclamante, contextul cauzei – în special declarațiile primarului care și-a exprimat public sprijinul pentru protestele împotriva Martorilor lui Iehova – a permis constatarea unei ingerințe disproporționate în exercitarea libertății de religie (*Asociația Creștină a Martorilor lui Iehova din Bulgaria împotriva Bulgariei*, 2020).

161. Pe de altă parte, nu s-a constatat nicio încălcare a art. 9 (ori s-a constatat o vădită lipsă de fundament) în următoarele cazuri:

- decizia autorităților elene de obligare a unui greco-ortodox să mute mormântul tatălui său pentru a permite extinderea unui drum. Comisia a constatat că alte persoane de religie ortodoxă aflate în aceeași situație au mutat de bunăvoie mormintele familiei și că autoritățile bisericești greco-ortodoxe pe care le-a sesizat reclamantul au refuzat să intervină în favoarea sa. De altfel, reclamantul nu a demonstrat în ce mod mutarea mormântului l-ar împiedica să își îndeplinească îndatoririle prevăzute de convingerile sale sau în ce mod îndeplinirea acestor îndatoriri ar fi condiționată de menținerea mormântului în locul inițial (*Daratsakis împotriva Greciei*, 1987, decizia Comisiei);
- scrisoarea de punere în întârziere adresată Societății Internaționale pentru Conștiință Krishna de către autoritatea locală de urbanism, scrisoare care privea utilizarea unui conac cumpărat de societate și prin care i se dispunea să limiteze utilizarea spațiului la cea autorizată la momentul achiziției (institut de teologie, internat și lăcaș de cult cu o capacitate de cel mult 1 000 de vizitatori pe zi); în speță, utilizarea efectivă a conacului în scopuri religioase se extinsese foarte mult între timp, atrăgând un număr mare de persoane și generând numeroase plângeri din partea vecinilor. Curtea a recunoscut că a existat o ingerință în exercitarea libertății de religie a reclamantei, dar că aceasta a fost justificată în temeiul art. 9 § 2; s-a constatat, în special, că autoritățile locale au depus în mod constant eforturi pentru a soluționa problema pe cale amiabilă și că interesele religioase specifice ale reclamantei au fost luate suficient în considerare în procesul decizional desfășurat în plan intern (*ISKCON și alții împotriva Regatului Unit*, 1994, decizia Comisiei);
- comportamentul curatorului care fusese desemnat de instanțele austriece pentru a gestiona proprietățile unei comunități ortodoxe sârbe a cărei capacitate de acțiune în dreptul laic fusese suspendată conform legii din cauza situației sale schismatice față de Patriarhia Belgrad: curatorul respectiv a încheiat contracte de închiriere cu doi preoți numiți de Patriarhul sârb și de episcopul competent. Chiar și în ipoteza existenței unei ingerințe în exercitarea, de către reclamantă, a drepturilor prevăzute la art. 9, aceasta ar fi fost necesară pentru protejarea drepturilor altor persoane și proporțională cu acest scop, în special din cauza faptului că măsura contestată avea doar un domeniu de aplicare limitat, iar contractele de închiriere rămâneau valabile doar până la încetarea situației schismatice (*Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien împotriva Austriei*, 1994, decizia Comisiei);

- refuzul autorităților germane de a acorda unei organizații religioase autorizație de construire a unui cimitir într-un loc aflat sub protecție specială. Curtea a considerat că ingerința denunțată, motivată de dispoziții privind planificarea urbanistică, protecția mediului și dezvoltarea de servicii, și în special faptul că nu exista nicio altă construcție în zona respectivă, a fost în conformitate cu art. 9 § 2 [*Johannische Kirche și Peters împotriva Germaniei* (dec.), 2001];
- respingerea, de către autoritățile locale elene, a cererii reclamantului pentru modificarea planului urbanistic pentru a-i permite să construiască o casă de rugăciune pentru „adevărații creștini ortodocși” (adepti ai calendarului iulian sau „*paleoimerologites*”) pe terenul proprietate personală; refuzul a fost motivat de faptul că nu exista o „nevoie socială” de a modifica planul urbanistic deoarece în localitate nu existau suficienți membri ai comunității religioase în discuție. Curtea a constatat faptul că, spre deosebire de cauza *Manoussakis și alții împotriva Greciei*, 1996, aici era în litigiu aplicarea unei legi generale și *prima facie* neutre în materie de urbanism. În speță, criteriul cantitativ adoptat de Curtea Supremă a Greciei nu poate fi considerat arbitrar; într-adevăr, autorizația de modificare a planului urbanistic zonal putea fi acordată numai pentru construirea unei clădiri de „utilitate publică”. Într-un astfel de caz, era rezonabil să se ia în considerare nevoile obiective ale comunității religioase, interesul public pentru un plan urbanistic zonal rațional neputând fi înlocuit de nevoile de cult ale unei singure persoane, cât timp într-un oraș învecinat exista o casă de rugăciune care acoperea nevoile „adevăraților creștini ortodocși” din regiune. Prin urmare, statul a acționat în limitele marjei sale de apreciere (*Vergos împotriva Greciei*, 2004);
- condamnarea la amendă a reclamantilor, membri ai unei biserici protestante turce, pentru folosirea, ca lăcaș de cult, a unui apartament privat pe care l-au cumpărat, fără îndeplinirea formalităților necesare în legislația turcă, inclusiv obținerea aprobării prealabile de la toți coproprietarii imobilului. Curtea a constatat că, spre deosebire de cauza *Manoussakis și alții împotriva Greciei*, 1996, aceste formalități nu aveau în niciun fel legătură cu recunoașterea sau exercitarea unui cult și, prin urmare, nu puteau fi tratate ca o autorizație prealabilă; acestea aveau unicul scop de a proteja drepturile și libertățile altora, precum și ordinea publică. Curtea a observat, de asemenea, că autoritățile naționale au asigurat un echilibru între conformitatea formalităților în litigiu și cerințele libertății de religie, reclamantii fiind mai întâi invitați să îndeplinească formalitățile necesare. În aceste condiții, ingerința denunțată putea fi interpretată ca o măsură justificată și proporțională. În cele din urmă, Curtea nu a identificat nimic care să dea de înțeles că aplicarea legislației relevante în cazul reclamantilor s-a făcut într-un mod discriminatoriu, contrar art. 14 din Convenție [*Tanyar și alții împotriva Turciei* (dec.), 2005];
- expulzarea unei congregații musulmane dintr-o fostă clădire a unei moschei, clasată ca monument istoric, în temeiul unei hotărâri investite cu autoritate de lucru judecat; într-adevăr, deși congregația reclamantă utilizase clădirea de peste de 10 ani, aceasta nu era nici proprietară, nici locatară (o diferență notabilă față de cauza *Manoussakis și alții împotriva Greciei*, 1996). În special, reclamanta nu a susținut că nu avea posibilitatea să găsească în mod liber un loc de rugăciune în altă parte [*Juma Mosque Congregation și alții împotriva Azerbaidjanului* (dec.), 2013].

162. De asemenea, Curtea a trebuit să examineze o cerere care a fost formulată de o persoană fizică în raport cu art. 14 și art. 9 din Convenție și avea ca obiect interzicerea construirii de minarete, introdusă în Constituția federală a Elveției în urma unui referendum. Curtea a decis că, întrucât nu era afectat în mod direct de măsura în litigiu și nu a declarat niciodată că dorea să construiască el însuși o moschee cu minaret, reclamantul nu putea să pretindă că este „victimă” pretinsei încălcări [*Ouardiri împotriva Elveției* (dec.), 2011].

163. Comisia a declarat admisibil un capăt de cerere formulat în temeiul art. 9, conform căruia anularea titlului de proprietate al *Institut de prêtres français*, o instituție catolică de drept canonic

situată în Turcia și protejată prin Tratatul de la Lausanne din 1923, precum și înregistrarea domeniului în litigiu pe numele Trezoreriei Statului a avut ca efect privarea institutului de resurse vitale și punerea acestuia în imposibilitatea de a oferi serviciul religios și a asigura supraviețuirea bisericii (*Institut de prêtres français și alții împotriva Turciei*, 2000, decizia Comisiei). În fața Curții, această cauză a dus la o soluționare amiabilă [*Institut de prêtres français și alții împotriva Turciei* (soluționare amiabilă), 2000].

C. Libertatea de religie și imigrația

1. Șederea și angajarea străinilor pe teritoriul național și libertatea de religie

164. Convenția nu garantează, în sine, dreptul unei persoane de intrare sau de ședere într-un stat a cărui cetățenie nu o deține. Într-adevăr, în temeiul unui principiu de drept internațional consacrat, statele contractante au dreptul de a controla intrarea, șederea și expulzarea resortisanților străini (*Perry împotriva Letoniei*, 2007, pct. 51). Prin urmare, art. 9 din Convenție *nu garantează, ca atare, dreptul unui străin de a rămâne într-o anumită țară*. Expulzarea nu constituie așadar o astfel de ingerință în exercitarea drepturilor garantate de această dispoziție, cu excepția cazului în care se stabilește că măsura contestată avea scopul de a restrânge exercitarea acestor drepturi și de a împiedica răspândirea religiei sau filozofiei persoanei în cauză și a adepților săi (*Omkananda și Divine Light Zentrum împotriva Elveției*, 1981, decizia Comisiei).

165. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în următoarele cazuri:

- refuzul inițial al autorității naționale competente de a prelungi permisul de ședere al reclamantului, pastor evanghelic american, urmat de eliberarea unui permis de alt tip, însoțit de o explicație semi-neoficială conform căreia acesta nu mai avea dreptul de a desfășura activități religioase publice; însă o astfel de restrângere nu avea niciun temei în legislația națională (*Perry împotriva Letoniei*, 2007);
- returnarea la frontieră a unui resortisant american și activist în cadrul Bisericii Unificării a reverendului Moon, măsură prin care acestuia i s-a anulat viza și i s-a interzis intrarea în Rusia, sau expulzarea bruscă a altor doi activiști din aceeași organizație de pe teritoriul Rusiei, unde au locuit cu toții în mod regulamentar de ani de zile și unde au rămas soțiile și/sau copiii lor; aceste măsuri au fost foarte clar motivate de activitățile religioase ale reclamantilor pe teritoriul rus (*Nolan și K. împotriva Rusiei*, 2009; *Corley și alții împotriva Rusiei*, 2021). Guvernul pârât a susținut că reclamantul pune în pericol securitatea națională – motiv care nu este prevăzut la art. 9 § 2 din Convenție – fără a justifica afirmația respectivă (*Nolan și K. împotriva Rusiei*, 2009, pct. 73). În special, „implicarea sistematică a serviciilor de securitate în plecările forțate din Rusia ale membrilor Bisericii Unificării sugera că aceste măsuri fuseseră luate cu scopul de a suprima exercitarea dreptului la libertatea de religie și de a împiedica diseminarea învățaturii Bisericii Unificării în Rusia (*Corley și alții împotriva Rusiei*, 2021, pct. 87).

166. De asemenea, Curtea a declarat admisibile următoarele capete de cerere, fără a constata însă o încălcare a art. 9:

- revocarea permisului de ședere permanentă al reclamantului, predicator și profesor de religie islamică de origine palestiniană, certificat de Marele Muftiu al Bulgariei, precum și expulzarea sa de pe teritoriul țării, cu motivarea că activitățile sale religioase aveau ca scop impunerea versiunii fundamentaliste a Islamului și denotau legături cu organizația extremistă „Frăția Musulmană” [*Al-Nashif împotriva Bulgariei* (dec.), 2001]. Deși a constatat încălcarea art. 8 din Convenție (dreptul la respectarea vieții de familie), Curtea nu a considerat oportun să examineze și pretinsa încălcare a libertății de religie a reclamantului (*Al-Nashif împotriva Bulgariei*, 2001, pct. 139-142);

- revocarea permiselor de ședere ale reclamanților, un cuplu de adepți ai religiei Martorii lui Iehova de cetățenie austriacă, ca urmare a pretinselor lor activități religioase din Bulgaria [*Lotter împotriva Bulgariei* (dec.)]. În această cauză s-a ajuns la o soluționare amiabilă [*Lotter și Lotter împotriva Bulgariei* (soluționare amiabilă), 2004].

167. Pe de altă parte, Comisia a declarat inadmisibilă ca vădit nefondată o cerere având ca obiect un ordin de expulzare emis împotriva unui călugăr și filozof indian, considerat un pericol pentru ordinea publică ca urmare a tulburărilor de vecinătate produse în mod repetat; ordinul nu a fost executat deoarece, între timp, reclamantul a fost condamnat pentru o serie de infracțiuni la 14 ani de închisoare și la expulzare de pe teritoriul țării pentru o perioadă de 15 ani (*Omkananda și Divine Light Zentrum împotriva Elveției*, 1981, decizia Comisiei).

168. În plus, art. 9 din Convenție nu garantează cetățenilor străini dreptul de a obține permis de ședere în vederea ocupării unui *loc de muncă* într-un stat contractant, chiar dacă angajatorul este o asociație religioasă [*Öz împotriva Germaniei*, 1996, decizia Comisiei; *Perry împotriva Letoniei*, 2007; *El Majjaoui și Stichting Touba Moskee împotriva Țărilor de Jos* (scoatere de pe rol) (MC), 2007, pct. 32]. În conformitate cu acest principiu, Comisia a respins o cerere prin care se denunța neaprobarea reînnoirii unui permis de ședere temporară emis unui imam care era și profesor de religie musulmană și avea cetățenie turcă, al cărui contract de muncă cu asociația islamică locală s-a încheiat și care dorea să rămână în Germania pentru a lucra – tot ca imam și profesor – în numele unei asociații, alta decât cea care îl invitase (*Öz împotriva Germaniei*, 1996, decizia Comisiei).

169. Mai recent, Curtea a declarat admisibilă o cerere privind refuzul autorităților neerlandeze de a-i emite unui cetățean marocan un permis de muncă, permis care i-ar fi fost util acestuia la angajarea sa ca imam de către o fundație religioasă, motivul refuzului fiind că aceasta din urmă nu a analizat suficient posibilitatea de a găsi alți candidați pe piața forței de muncă din țară și din Europa și că nu a încercat mai întâi să angajeze pe unul dintre imamii formați în Regatul Țărilor de Jos [*El Majjaoui și Stichting Touba Moskee împotriva Țărilor de Jos* (dec.), 2006]. Cu toate acestea, în urma unei noi cereri depuse de fundație, reclamantul a obținut în cele din urmă un permis de muncă și un permis de ședere, ambele temporare, în Regatul Țărilor de Jos; prin urmare, Curtea a considerat că litigiul a fost soluționat și a scos cauza de pe rol în conformitate cu art. 37 § 1 lit. b) din Convenție [*El Majjaoui și Stichting Touba Moskee împotriva Țărilor de Jos* (scoatere de pe rol) (MC), 2007, pct. 32].

170. Curtea a constatat o încălcare a art. 14 (interzicerea discriminării) coroborat cu art. 9, ca urmare a refuzului autorităților austriece de a scuti comunitatea Martorii lui Iehova de la aplicarea legii privind angajarea străinilor, care ar fi permis eliberarea unui permis de ședere pentru un cuplu de predicatori cu cetățenie filipineză pe care comunitatea reclamantă dorea să îi angajeze în Austria. Într-adevăr, o astfel de scutire era rezervată în legislația națională numai unor „societăți religioase recunoscute”, dar nu și unor organizații religioase „înregistrate”, cum era reclamanta (*Jehovas Zeugen in Österreich împotriva Austriei*, 2012).

2. Expulzarea către o țară care încalcă libertatea de religie

171. Poate un stat contractant să dispună *expulzarea* unui resortisant străin către o țară terță în care exercitarea libertății sale de religie riscă să fie împiedicată în mod semnificativ? Este adevărat că răspunderea unui stat contractant poate fi angajată, în mod indirect, atunci când expune o persoană unui risc real de încălcare a drepturilor sale într-o țară care nu se află sub jurisdicția sa. Curtea a recunoscut că această răspundere este antrenată în cazurile în care exista riscul încălcării art. 2 (dreptul la viață) și art. 3 (interzicerea torturii). Jurisprudența dezvoltată în acest sens de către Curte se bazează pe importanța fundamentală a acestor dispoziții, care trebuie să asigure eficacitatea garanțiilor în practică, precum și caracterul absolut al interzicerii torturii și faptul că aceasta întruchipează o normă acceptată la nivel internațional; Curtea a subliniat, de asemenea, caracterul grav și ireparabil al suferinței riscate. Ulterior, în anumite condiții, Curtea a extins același principiu în privința garanțiilor prevăzute la art. 6 (dreptul la un proces echitabil) și art. 5 (dreptul la libertate și la

siguranță) din Convenție. Totuși, aceste considerații imperative nu se aplică în mod automat în raport cu alte dispoziții ale Convenției. În plan pur pragmatic, nu este de așteptat ca statul contractant să efectueze expulzarea unui străin doar într-o țară în care condițiile corespund pe deplin și în mod eficace fiecăreia dintre garanțiile aferente drepturilor și libertăților consacrate în Convenție. Or, chiar dacă drepturile garantate de art. 9 reprezintă „unul dintre pilonii societății democratice”, aceasta este, în primul rând, o normă aplicată în rândul statelor contractante ale Convenției, care și-au asumat angajamentul față de idealurile democratice, preeminența dreptului și a drepturilor omului. Desigur, conform jurisprudenței menționate anterior, protecția este oferită persoanelor care au argumente întemeiate că vor fi persecutate, în special din motive religioase, sau că vor fi expuse unui risc real de a muri ori de a suferi rele tratamente grave și, eventual, o denegare de dreptate flagrantă sau o detenție arbitrară, din cauza apartenenței lor religioase (sau din orice alt motiv). Atunci când o persoană susține că, la întoarcerea în țara sa de origine, nu va beneficia de libertatea sa de religie – dar într-un mod care nu respectă nivelurile interzise – art. 9 în sine nu este de mare ajutor, poate chiar deloc. În caz contrar, această dispoziție ar obliga în practică statele contractante să acționeze în calitate de garanți indirecti ai libertății de cult pentru restul lumii. Dacă, de exemplu, o țară din afara Convenției ar interzice o religie, dar nu ar face nimic pentru a persecuta, a urmări penal, a priva de libertate persoanele în cauză sau a le aplica rele tratamente, este îndoielnic că se poate interpreta Convenția ca impunând unui stat contractant să acorde adeptilor acestui curent religios interzis libertatea de a practica religia lor în mod liber și deschis pe teritoriul aceluia stat [*Z. și T. împotriva Regatului Unit* (dec.), 2006].

172. Curtea nu a exclus însă posibilitatea ca răspunderea statului care expulzează o persoană să fie angajată, în mod excepțional, în temeiul art. 9 din Convenție în cazul în care acea persoană riscă în mod real să sufere o încălcare flagrantă a articolului respectiv în țara de destinație; cu toate acestea, potrivit Curții, este greu de imaginat o cauză în care o încălcare suficient de flagrantă a art. 9 nu ar implica totodată un tratament contrar art. 3 din Convenție [*Z. și T. împotriva Regatului Unit* (dec.), 2006].

173. Având în vedere cele de mai sus, Curtea a declarat vădit nefondată o cerere introdusă de două creștine de cetățenie pakistaneză, care au susținut că, în cazul expulzării lor către Pakistan, nu vor putea să își exercite pe deplin dreptul la libertatea de religie. Curtea a constatat că reclamantele nu au invocat persecuția pentru motive religioase și nici nu au argumentat afirmația că riscau să sufere o încălcare a art. 2 sau art. 3 din Convenție. Niciuna dintre acestea nu a fost agresată fizic și nici împiedicată să adere la religia respectivă. Analizând situația generală din Pakistan, Curtea a constatat că, în pofida atacurilor recente împotriva bisericilor și a persoanelor creștine, comunitatea creștină din Pakistan nu era supusă unei interdicții oficiale; comunitatea avea reprezentanți în Parlament; în fine, organele de ordine publică și organele judiciare din Pakistan luau măsuri pentru a proteja bisericile și școlile și pentru a-i aresta, urmări penal și pedepsi pe autorii atentatelor. În aceste condiții, Curtea a considerat că reclamantele nu au demonstrat că erau expuse personal unui pericol real sau că, în calitate de creștine, făceau parte dintr-un grup vulnerabil sau amenințat ori se aflau într-o situație atât de precară încât ar putea rezulta apariția unei încălcări flagrante a art. 9 din Convenție [*Z. și T. împotriva Regatului Unit* (dec.), 2006; a se vedea, de asemenea, *Razaghi împotriva Suediei* (dec.), 2003].

III. Obligațiile statului în calitate de garant al libertății de religie

A. Obligații negative: obligația de a nu împiedica funcționarea normală a organizațiilor religioase

1. Forma juridică a organizațiilor religioase în statele contractante

174. În Europa nu există un model unic de relații între stat și comunitățile religioase; dimpotrivă, există o mare varietate de modele constituționale care guvernează aceste relații [*Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României* (MC), 2013, pct. 138]. Toate aceste regimuri pot fi împărțite în trei categorii: a) existența unei biserici de stat; b) separarea totală între stat și organizațiile religioase; c) relațiile de tip concordat (acest model fiind predominant în majoritatea țărilor europene). Curtea a recunoscut că toate cele trei tipuri de regimuri sunt, în sine, compatibile cu art. 9 din Convenție și că nu era de competența Curții să impună unui stat pârât o anumită formă de cooperare cu diferitele comunități religioase [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 183].

175. De exemplu, în unele state europene, există o *Biserică de Stat* (sau o Biserică Oficială) care beneficiază de un statut constituțional privilegiat. Un astfel de sistem nu este în sine contrar art. 9 din Convenție; de fapt, acesta era deja în vigoare în statele sus-menționate în momentul elaborării Convenției, iar statele respective au devenit părți la aceasta. În plus, Curtea a susținut că obligația de neutralitate din partea statului în domeniul religios nu poate fi interpretată ca având potențialul de a diminua rolul unei credințe sau al unei biserici îmbrățișate din punct de vedere istoric și cultural de populația anumitei țări (*Membrii Congregației Martorilor lui Iehova din Gldani și alții împotriva Georgiei*, 2007, pct. 132); astfel, în unele țări, independența și unitatea bisericii majoritare și dominante din punct de vedere istoric sunt considerate a fi de cea mai mare importanță pentru societate în ansamblu [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2017, pct. 118]. Personalitatea juridică a unei astfel de biserici poate fi recunoscută prin lege [*Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei*, 2009, pct. 157]. În orice eventualitate, decizia de a perpetua sau nu o tradiție se încadrează, în principiu, în marja de apreciere a statului pârât. Curtea trebuie, de altfel, să țină seama de faptul că Europa este caracterizată de o mare diversitate în rândul statelor membre care o alcătuiesc, în special în ceea ce privește dezvoltarea culturală și istorică. Pe de altă parte, referirea la o tradiție nu poate scuti un stat contractant de obligația sa de a respecta drepturile și libertățile consacrate în Convenție și în protocoalele sale [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), 2011, pct. 68]. Pentru a îndeplini cerințele de la art. 9, un sistem cu biserică de stat trebuie să includă garanții specifice pentru libertatea de religie a persoanei; în special, nimeni nu poate fi obligat să devină membru al unei biserici de stat, dar nici să fie împiedicat renunțe la calitatea de membru al unei biserici de stat [*Ásatrúarfélagið împotriva Islandei* (dec.), 2012, pct. 27; a se vedea de asemenea *Darby împotriva Suediei*, raportul Comisiei, 1989, pct. 45].

176. În plus, chiar și în statele în care există o biserică de stat, o decizie luată de biserica respectivă în domeniile specifice acesteia nu angajează răspunderea statului în temeiul Convenției. De exemplu, Comisia a trebuit să examineze un capăt de cerere formulat de o parohie de limbă finlandeză din Biserica Suedeză – Biserică de Stat la momentul respectiv – care a denunțat o decizie a Adunării Bisericii prin care se interzicea liturghia Bisericii Evanghelice Luterane din Finlanda, dar în același timp se impunea folosirea liturghiei suedeze traduse în limba finlandeză. Comisia a considerat că Biserica și parohiile sale erau „organizații neguvernamentale” și că statul nu putea fi considerat răspunzător pentru o pretinsă încălcare care rezulta dintr-o decizie a Adunării Bisericii. Având în vedere faptul că parohiei reclamante nu îi era interzisă părăsirea Bisericii Suediei, statul nu a încălcat cu nimic obligația

sa de a proteja libertatea de religie a acestei parohii (*Finska församlingen i Stockholm și Hautaniemi împotriva Suediei*, 1996, decizia Comisiei).

177. În alte state, modelul constituțional se bazează pe principiul *laicității*, care implică o separare totală între stat și comunitățile religioase. Curtea a declarat că un astfel de model este, de asemenea, compatibil cu valorile care stau la baza Convenției [*Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), 2005, pct. 108; *Dogru împotriva Franței*, 2008, pct. 72]. Principiul laicității-neutralității este expresia unei reguli de organizare a relațiilor statului cu cultele, ceea ce presupune imparțialitatea sa față de toate credințele religioase, cu respectarea pluralismului și diversității (*Ebrahimian împotriva Franței*, 2015, pct. 67).

178. În fine, statul al cărui model constituțional o permite poate să încheie un *acord de cooperare* cu o anumită biserică (sau anumite biserici) prevăzând un statut specific (fiscal sau de altă natură) în favoarea acesteia sau acestora din urmă, atâta timp cât acest tratament privilegiat se bazează pe o justificare obiectivă și rezonabilă și cât timp există posibilitatea de a încheia acorduri similare cu alte biserici care doresc așa ceva [*Alujer Fernández și Caballero García împotriva Spaniei* (dec.), 2001; *Savez crkava „Riječ života” și alții împotriva Croației*, 2010, pct. 85]. De asemenea, statul poate supune o organizație religioasă unui regim special, diferit de celelalte, eliberând-o de obligația de înregistrare sau declarare și recunoscându-i personalitatea juridică *ex lege* [*Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei*, 2009]. Într-adevăr, statul poate avea motive legitime să restrângă recunoașterea dreptului la un regim specific în cazul anumitor culte; de asemenea, poate să facă deosebiri justificate între categoriile de comunități religioase sau să propună alte forme de cooperare [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 175]. Cu toate acestea, în cazul în care statul creează un cadru juridic pentru a acorda comunităților religioase personalitate juridică cu statut special și privilegii speciale în temeiul legislației naționale, atunci toate grupurile religioase care doresc așa ceva ar trebui să aibă posibilitatea de a solicita acest statut; decizia luată de autorități trebuie să se bazeze pe criterii echitabile, aplicate fără discriminare [*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, 2008; *İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 183; *Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021, pct. 126]. Libertatea de religie nu implică în niciun fel faptul că grupurilor religioase sau adepților unei religii trebuie să li se acorde un statut juridic diferit de cel al altor entități existente; totuși, dacă acest statut a fost creat, atunci trebuie să fie acordat fără discriminare (*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, 2014, pct. 45). Nu este sarcina Curții să stabilească dacă unui anumit grup sau unei anumite asociații ar fi trebuit să i se acorde sau nu acest statut; singura sa sarcină este de a examina dacă reclamanții au avut o posibilitate echitabilă de a solicita recunoașterea de către stat, dacă refuzul a fost justificat de motive rezonabile și obiective și dacă criteriile dreptului intern au fost aplicate fără discriminare (*Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021, pct. 136).

179. De asemenea, statul poate să *delege* uneia sau mai multor organizații religioase sarcini și funcții *de interes public*, delegarea unor astfel de sarcini și funcții și modul de finanțare a acestora încadrându-se în marja de apreciere a statelor [*Bruno împotriva Suediei* (dec.), 2001; *Lundberg împotriva Suediei* (dec.), 2001].

180. În fine, trebuie reamintit faptul că, în acest domeniu delicat care este stabilirea raporturilor între comunitățile religioase și stat, acesta din urmă beneficiază de o largă marjă de apreciere [*Ch’are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* (MC), 2000, pct. 84]. Totuși, această marjă nu este infinită, iar Curtea poate constata uneori că statul pârât a depășit marja în ceea ce privește alegerea formelor de cooperare cu diferitele culte [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 132].

2. Recunoașterea, înregistrarea și dizolvarea organizațiilor religioase

181. Modul în care legislația națională consacră și protejează libertatea de asociere, inclusiv cea a organizațiilor religioase, precum și aplicarea în practică a acesteia de către autoritățile naționale, indică starea democrației în țara respectivă. Este normal ca, atunci când o societate civilă funcționează

corect, cetățenii să participe în mare măsură la procesul democratic prin intermediul asociațiilor în care se pot întruni cu alte persoane și să colaboreze în vederea realizării unor scopuri comune. Puterea statului de a-și proteja instituțiile și persoanele împotriva eventualelor abuzuri și pericole trebuie să fie aplicată cu moderație, deoarece excepțiile de la regula libertății de asociere necesită o interpretare strictă, doar motive convingătoare și imperative putând să justifice restrângerile aplicate acestei libertăți [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2017, pct. 94-96].

182. Una dintre cele mai radicale atingeri aduse exercitării libertății de religie sub aspect colectiv este *dizolvarea* unei organizații religioase deja existente. Pentru a fi recunoscută ca fiind „necesară într-o societate democratică”, o măsură atât de severă trebuie să fie excepțională și justificată de motive foarte serioase și bine întemeiate (*Centrul Biblic al Republicii Ciuvașia împotriva Rusiei*, 2014, pct. 54).

183. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9, interpretat prin prisma art. 11 din Convenție, pentru următoarele fapte:

- dizolvarea unei sucursale locale a Martorilor lui Iehova și interzicerea activităților sale, măsură pronunțată de instanțele din Rusia, la cererea Parchetului. După examinarea tuturor motivelor reținute de instanțele interne (presupuse presiuni exercitate asupra familiilor adeptilor pentru a le distruge; pretinse atingeri aduse vieții private a adeptilor și dreptului acestora de a-și alege profesia; pretinse încălcări ale drepturilor părintești ale părinților care nu erau membri ai Martorilor lui Iehova; alegații privind „spălarea creierului” și „controlul conștiinței”; pretinsa incitare la sinucidere sau la refuzarea asistenței medicale, inclusiv interzicerea transfuziilor sanguine; pretinsa practică de atragere a copiilor în organizație prin înșelătorie; incitarea la neefectuarea serviciului militar, la nerespectarea simbolurilor statului și la neparticiparea la sărbătorile naționale), Curtea a concluzionat că toate aceste alegații fie nu erau susținute de probe concrete, fie vizau manifestări complet normale ale libertății de religie, alese în mod liber de adepti în cadrul autonomiei lor personale, protejate de art. 9, și, mai mult decât atât, foarte asemănătoare cu cele practicate de marile religii „tradiționale” din lume (respectarea postului, ascetismul, precepte restrictive în viața privată etc.). Dizolvarea organizației era așadar vădit disproporționată față de scopurile legitime urmărite, cu atât mai mult cu cât legea aplicată în speță era extrem de rigidă și nu permitea pedepsirea eventualelor abuzuri comise de o comunitate religioasă prin măsuri mai puțin severe decât dizolvarea (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010);
- diverse măsuri luate de statul rus pe o perioadă de 10 ani împotriva organizațiilor religioase ale Martorilor lui Iehova din Rusia, inclusiv obligația de reînregistrare, modificări ale legislației antiextremiste care au dus la interzicerea literaturii lor religioase și a site-ului lor Internet internațional, precum și revocarea licenței lor de a distribui reviste religioase, ceea ce a dus în cele din urmă la o interdicție națională și dizolvarea acestor organizații, la urmărirea penală a sute de membri ai comunității Martorii lui Iehova și la confiscarea bunurilor acestora (*Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei*, 2022);
- dizolvarea unui centru biblic protestant (pentecostal) de către instanțele din Rusia, cu motivarea că acesta administra o școală duminicală pentru copii și un colegiu biblic pentru adulți (cel din urmă elibera certificate sau „diplome” la finalizarea studiilor) care nu aveau statut de persoane juridice. Motivele dizolvării au fost, în primul rând, înființarea și administrarea colegiului biblic fără autorizație și, în al doilea rând, faptul că cele două entități în litigiu nu îndeplineau cerințele igienico-sanitare prevăzute de normele în vigoare. Curtea a constatat că autoritățile nu au trimis organizației reclamante niciun avertisment prealabil, care i-ar fi permis acesteia să se conformeze eventualelor cerințe ale actelor cu putere de lege și ale normelor administrative. În plus, organizația reclamantă nu putea să prevadă în mod rezonabil consecințele acțiunilor sale din cauza jurisprudenței contradictorii a instanțelor din Rusia, unele hotărâri prevăzând că un centru de studii precum școala

duminicală în discuție nu necesita autorizație specială (*Centrul Biblic al Republicii Ciuvașia împotriva Rusiei*, 2014);

- refuzul autorităților moldovene de a executa două hotărâri ale Curții Supreme naționale prin care se recunoștea încălcarea art. 9 și 11 din Convenție în cazul a două asociații care practicau Falun Gong ca urmare a dizolvării lor și a interzicerii simbolului lor religios, precum și refuzul aceleiași Curți Supreme de a acorda reclamanțelor despăgubiri corespunzătoare (*A.O. Falun Dafa și alții împotriva Moldovei*, 2021).

184. Există, de asemenea, alte forme de ingerință care pot fi încadrate în aceeași categorie ca și dizolvarea. Comunitățile religioase există, în mod tradițional și universal, sub forma unor structuri organizate. Prin urmare, interpretând art. 9 prin prisma art. 11 din Convenție, Curtea a hotărât că posibilitatea de a înființa o persoană juridică recunoscută de stat pentru a asigura capacitatea de acțiune colectivă în domeniul religios este unul dintre cele mai importante aspecte ale libertății de religie, fără de care această libertate ar fi lipsită de sens. În consecință, refuzul de a recunoaște sau de a acorda *personalitatea juridică* unei comunități religioase constituie o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9, în dimensiunea lor externă și colectivă, în ceea ce privește comunitatea, dar și în privința membrilor acesteia (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 105; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, 2008, pct. 62). Într-adevăr, în contextul art. 11, Curtea a hotărât că posibilitatea ca cetățenii să constituie o persoană juridică pentru a acționa în mod colectiv într-un domeniu de interes comun constituie unul dintre cele mai importante aspecte ale dreptului la libertatea de asociere, căci în caz contrar acest drept ar fi lipsit de sens. Refuzul autorităților interne de a conferi personalitate juridică unei asocieri de persoane – inclusiv religioase – se interpretează ca o ingerință în exercitarea, de către persoanele vizate, a dreptului la libertatea de asociere. În acest sens, refuzul autorităților de a înregistra un grup are un impact direct atât asupra grupului, cât și asupra președinților, fondatorilor sau membrilor individuali ai acestuia (*Kimlia și alții împotriva Rusiei*, 2009, pct. 84). Aceleași principii se aplică în întregime în contextul art. 9 (*Ghenov împotriva Bulgariei*, 2017, pct. 35).

185. Pe de altă parte, în cazul în care un grup de credincioși se plânge de refuzul autorităților naționale de a înregistra organizația lor religioasă, orice membru al organizației poate considera că este o „victimă” a unei încălcări, în sensul art. 34 din Convenție; prin urmare, nu există niciun motiv pentru a rezerva acest statut exclusiv deponenților cererii de înregistrare (*Metodiev și alții împotriva Bulgariei*, 2017, pct. 24).

186. Ar fi fundamental contrar logicii art. 9 să se limiteze exercitarea drepturilor prevăzute de această dispoziție numai la organizațiile religioase recunoscute sau înregistrate de stat și la membrii acestora (*Hamzaian împotriva Armeniei*, 2024). Pe de altă parte, simpla tolerare, de către autoritățile naționale, a activităților unei organizații religioase nerecunoscute nu constituie un substitut pentru recunoașterea oficială în cazul în care numai acesta din urmă poate conferi drepturi persoanelor în cauză [*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 129; *İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 127]. Chiar dacă legea autorizează în mod expres funcționarea grupurilor religioase neînregistrate, acest lucru nu este suficient atunci când legislația națională rezervă numai organizațiilor înregistrate și dotate cu personalitate juridică o serie de drepturi esențiale pentru îndeplinirea unei misiuni religioase (*Sviato-Mihailivska Parafia împotriva Ucrainei*, 2007, pct. 122). Aceste drepturi includ dreptul de a poseda sau a închiria bunuri, dreptul de a deține conturi bancare, dreptul de a angaja personal și a asigura protecția jurisdicțională a comunității, a membrilor și a bunurilor acesteia, dreptul de a înființa lăcașuri de cult, dreptul de a organiza servicii religioase în locuri deschise publicului, dreptul de a produce, a achiziționa și a distribui opere religioase, dreptul de a înființa unități de învățământ, precum și dreptul de a menține contacte prin intermediul schimburilor sau conferințelor internaționale (*Kimlia și alții împotriva Rusiei*, 2009, pct. 85-86; *Ghenov împotriva Bulgariei*, 2017, pct. 37). În plus, unul dintre mijloacele de exercitare a drepturilor în discuție în dimensiunea lor externă și colectivă este capacitatea de a sta în justiție pentru a asigura protecția comunității, a membrilor și bunurilor acesteia, astfel încât art. 9 se interpretează nu doar prin prisma

art. 11, ci și prin prisma art. 6 § 1 din Convenție privind dreptul la un proces echitabil și accesul la instanțe (*Sviato-Mihailivska Parafiia împotriva Ucrainei*, 2007, pct. 152; *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, 2008, pct. 63).

187. Tot ce s-a spus în paragraful anterior este valabil în special în cazurile în care dreptul intern nu permite unei asociații religioase să dobândească personalitate juridică prin înregistrarea sau recunoașterea ca organizație nereligioasă, în conformitate cu regimul general al asociațiilor (*Ghenov împotriva Bulgariei*, 2017, pct. 37; *Metodiev și alții împotriva Bulgariei*, 2017, pct. 36). Pe de altă parte, faptul că respectiva comunitate poate compensa parțial lipsa personalității juridice prin înființarea de asociații sau fundații auxiliare nu este, de asemenea, un factor decisiv și nu rezolvă problema [*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, 2008, pct. 67; *Izzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 130].

188. În cadrul recunoașterii sau înregistrării comunității religioase, statele au competența de a controla dacă o mișcare sau o asociație desfășoară, în scopuri așa-zis religioase, activități care sunt dăunătoare pentru populație sau pentru siguranța publică. Întrucât nu se poate exclude faptul că programul unei organizații religioase ascunde obiective și intenții diferite de cele făcute publice, pentru siguranță se poate compara conținutul acestui program cu actele și luările de poziție ale membrilor săi (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 105 și 125). De asemenea, statul poate impune ca statutul unei asociații religioase să definească în mod clar convingerile și ritualurile religioase, cu scopul de a permite publicului să facă distincția între diferitele culte și să evite confruntarea dintre comunitățile religioase (*Metodiev și alții împotriva Bulgariei*, 2017, pct. 40 și 45). Prin urmare, refuzul de a înregistra o organizație religioasă pentru că nu a furnizat autorităților o descriere a preceptelor fundamentale ale religiei în discuție poate fi justificat prin necesitatea de a stabili dacă organizația respectivă prezintă un pericol pentru societatea democratică și interesele fundamentale recunoscute de art. 9 § 2 [*Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova împotriva Moldovei* (dec.), 2005; *Biserica Scientologică din Moscova împotriva Rusiei*, 2007, pct. 93; *Lajda și alții împotriva Republicii Cehe* (dec.), 2009]. Același lucru este valabil și pentru refuzul unei comunități religioase de a coopera cu autoritățile publice și de a le permite acestora să investigheze veridicitatea unor susțineri plauzibile *a priori* privind practici abuzive (*Iliin și alții împotriva Ucrainei*, 2022, pct. 66). Cu toate acestea, chiar dacă statele au în mod cert un drept de control asupra conformității scopului și activităților unei asociații religioase cu normele prevăzute de lege, acestea trebuie să îl exercite într-un mod care să fie în concordanță cu obligațiile care le revin în temeiul Convenției și să facă obiectul controlului exercitat de organele Convenției [*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010, pct. 100; *Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2017, pct. 94].

189. *Timpul de așteptare* în care autoritățile examinează o cerere de recunoaștere sau de înregistrare și efectuează o astfel de verificare trebuie să fie destul de scurt (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, 2008, pct. 79). În mod similar, atunci când în ordinea juridică a statului există organizații religioase care au privilegii speciale față de celelalte (de exemplu, au statut de persoane juridice de drept public), statul poate impune, în mod excepțional, un termen mai lung sau mai scurt pentru așteptare și verificare, mai ales în cazul grupurilor religioase noi și necunoscute. Pe de altă parte, un astfel de termen nu pare a fi justificat în cazul comunităților care au o istorie îndelungată la nivel internațional și sunt deja cunoscute la nivel național (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, 2008, pct. 97-98).

190. De asemenea, statul poate impune în mod legitim anumite condiții privind denumirea unei organizații religioase, în special cerința ca aceasta să fie în mod clar diferită de denumirile organizațiilor deja existente. Astfel, denumirile identice sau prea similare pot da naștere unor confuzii și percepții false în rândul credincioșilor și al publicului larg, creând astfel riscul unui prejudiciu real adus drepturilor și intereselor altora [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2017, pct. 111;

Bektashi Community și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei, 2018, pct. 71]. Așadar, obligarea unei persoane juridice nou-create la adoptarea unei denumiri care nu este de natură să inducă în eroare publicul și care o deosebește de alte organizații similare poate fi considerată, în principiu, o restrângere întemeiată a dreptului unei organizații religioase de a-și alege liber denumirea (*Ghenov împotriva Bulgariei*, 2017, pct. 43; *Iliin și alții împotriva Ucrainei*, 2022, pct. 77).

191. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 din Convenție (interpretat singur și/sau coroborat cu art. 14) în următoarele cazuri:

- refuzul autorităților moldovene de a acorda recunoaștere juridică Mitropoliei Basarabiei, o biserică ortodoxă autonomă aflată sub autoritatea Patriarhiei de la București (Biserica Ortodoxă Română), cu motivarea că o astfel de recunoaștere ar aduce atingere intereselor Mitropoliei Moldovei, din cadrul Patriarhiei de la Moscova (Biserica Ortodoxă Rusă), deja recunoscută de Guvern. Fără recunoaștere juridică, biserica reclamantă nu își putea desfășura activitatea; preoții săi nu puteau oficia slujbe; membrii săi nu se puteau întruni pentru a practica religia; mai mult, fără personalitate juridică, aceasta nu putea să beneficieze de protecția jurisdicțională a patrimoniului său și să se apere împotriva actelor de intimidare. Prin faptul că a refuzat recunoașterea, în special pentru motivul că biserica reclamantă era doar un „grup schismatic” față de cealaltă biserică ortodoxă, Guvernul moldovean nu și-a îndeplinit obligația de neutralitate și imparțialitate. În rest, argumentele Guvernului, prin care reclamanta era acuzată că a pus în pericol integritatea teritorială a țării și pacea socială, erau nefondate (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001);
- în context identic cu cel din cauza precedentă: refuzul autorității locale de a le elibera reclamantilor un certificat necesar pentru înregistrarea Mitropoliei Basarabiei, cu motivarea că Mitropolia Moldovei era deja înregistrată și funcționa în localitatea respectivă; în speță, Curtea a considerat că ingerința în litigiu nu era „prevăzută de lege” (*Fusu Arcadie și alții împotriva Republicii Moldova*, 2012);
- refuzul autorității administrative competente de a înregistra biserica reclamantă, în pofida existenței unei hotărâri judecătorești prin care i se impunea să facă acest lucru; în speță, Curtea a considerat că ingerința în litigiu nu era „prevăzută de lege” (*Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova și alții împotriva Moldovei*, 2007);
- refuzul autorităților bulgare de a înregistra o nouă asociație religioasă denumită „Comunitatea musulmană Ahmadiyya”, sub formă de cult, cu motivarea că statutul său nu conținea informații suficiente de exacte și complete cu privire la convingerile și riturile ahmadi, ceea ce nu făcea posibilă deosebirea acestora de religia musulmană deja recunoscută. În speță, legislația bulgară nu conținea dispoziții specifice privind gradul de precizie pe care trebuia să îl prezinte o astfel de descriere a convingerilor și a riturilor și informațiile specifice care trebuiau incluse în cererea de înregistrare, ceea ce, în practică, putea duce la respingerea înregistrării oricărei noi asociații religioase care avea aceeași doctrină ca un cult deja existent (*Metodiev și alții împotriva Bulgariei*, 2017);
- un interval de timp de 20 de ani între cererea de recunoaștere legală adresată de comunitatea Martorii lui Iehova autorităților austriece și decizia acestor autorități de a-i acorda în cele din urmă statutul de organizație religioasă „înregistrată”. Curtea a constatat, de asemenea, că a existat o discriminare contrară art. 14, ca urmare a refuzului de a acorda comunității reclamante statutul de „societate religioasă recunoscută”, ceea ce presupunea personalitate juridică de drept public și o serie întregă de privilegii în dreptul intern, refuzul fiind bazat pe motivul că aceasta nu funcționase ca organizație „înregistrată” în Austria pentru o perioadă de cel puțin 10 ani. Guvernul pârât nu a demonstrat existența unei justificări obiective și rezonabile pentru diferența de tratament, în special având în vedere că altei comunități religioase aflate într-o situație comparabilă cu cea a Martorilor lui Iehova nu i se aplicase termenul de 10 ani (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, 2008);

- refuzul autorităților ruse de a înregistra două filiale locale ale Bisericii Scientologice ca „organizații religioase”, acordându-le astfel statutul de persoană juridică, refuzul fiind bazat pe motivul că acestea nu funcționaseră pe teritoriul respectiv ca „grupuri religioase” (fără personalitate juridică) timp de cel puțin 15 ani. Constatând o încălcare a art. 9 interpretat prin prisma art. 11, Curtea a reținut că guvernul pârât nu a invocat o necesitate socială imperioasă în susținerea restrângerii în litigiu și niciun alt motiv relevant și suficient pentru a justifica un termen de așteptare atât de lung; în special, nu s-a susținut niciodată că reclamanții – fie ca persoane fizice, fie ca grup – s-au implicat sau intenționau să se implice în activități ilegale sau că urmăreau alte scopuri decât cultul, învățământul, practicile și îndeplinirea ritualurilor. Motivele respingerii cererii de înregistrare au fost pur formale, neavând legătură cu funcționarea grupurilor în discuție, iar singura „încălcare” de care reclamanții au fost găsiți vinovați era intenția lor de a solicita înregistrarea unei asociații care era „de natură religioasă” și care nu exista în regiune de cel puțin 15 ani (*Kimlia și alții împotriva Rusiei*, 2009). Într-o altă cauză foarte asemănătoare, unul dintre motivele respingerii cererii de înregistrare a fost lipsa de competență a consiliului local al municipiului pentru emiterea unui astfel de certificat. Spre deosebire de cauza *Kimlia și alții împotriva Rusiei*, 2009, Curtea a concluzionat că ingerința nu era „prevăzută de lege” și că, prin urmare, nu era necesar să examineze chestiunea proporționalității acesteia (*Church of Scientology of St Petersburg și alții împotriva Rusiei*, 2014);
- refuzul arbitrar și discriminatoriu al guvernului croat de a încheia cu reclamantele, o serie de biserici de tradiție reformată, un acord de cooperare în domeniul de interes comun care le-ar fi permis să țină cursuri de religie în școlile publice și care ar fi asigurat recunoașterea efectelor civile ale căsătoriilor oficiate de preoții acestora. În speță, guvernul și-a motivat refuzul prin faptul că reclamantele nu au întrunit „criteriile cumulative istorice și numerice” stabilite printr-o instrucțiune a Guvernului în vederea încheierii unor astfel de acorduri. Cu toate acestea, alte câteva comunități au fost scutite de aplicarea criteriului numeric; în ceea ce privește criteriul istoric („comunități religioase istorice din cercul cultural european”), Guvernul nu a explicat în ce mod reclamantele, de tradiție protestantă reformată, nu au îndeplinit criteriul. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 14 din Convenție (*Savez crkava „Riječ života” și alții împotriva Croației*, 2010);
- refuzul discriminatoriu al Parlamentului Lituaniei de a acorda statutul de asociație religioasă „recunoscută de stat” (care oferă privilegiile similare celor din cauza îndreptată împotriva Croației citată anterior) unei asociații neopăgâne, în ciuda faptului că aceasta îndeplinea criteriile de eligibilitate prevăzute de lege. În speță, din declarațiile făcute de diverși deputați în timpul dezbaterilor, a reieșit clar că refuzul s-a bazat pe argumente legate de fondul convingerilor religioase în discuție (motive de securitate națională nefondate; îndoiele cu privire la natura „religioasă” a activităților asociației solicitante și la însăși existența convingerilor pe care le pretinde; pretinsă atingere adusă credinței creștine a majorității populației și intereselor Bisericii Catolice). Întrucât aceste motive erau în mod clar incompatibile cu obligația de neutralitate și imparțialitate a statului, Curtea a constatat o încălcare a art. 14 din Convenție (*Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021).

192. Curtea a constatat, de asemenea:

- o încălcare a art. 11, interpretat prin prisma art. 9 – în cazul unei asociații care reunea creștinii ortodocși macedoneni într-o uniune canonică cu Biserica Ortodoxă Sârbă, spre deosebire de Biserica Ortodoxă a Macedoniei, care își proclamase autocefalia. Asociația reclamantă a depus două cereri de înregistrare sub două denumiri ușor diferite, precizând faptul că se plasase sub jurisdicția canonică a Bisericii Sârbe. Cele două cereri de înregistrare au fost respinse, în principal pentru motive de formă. Autoritățile au menționat, de asemenea, alte două motive, și anume faptul că asociația reclamantă a fost înființată de o

biserică străină sau de un stat străin, precum și natura problematică a denumirilor avute în vedere, considerate prea apropiate de denumirea Bisericii Macedoniei, singura care avea „dreptul istoric, religios, moral și material” să utilizeze denumirea „Arhiepiscopia Ohridei”. În opinia Curții, numeroasele vicii de formă invocate pentru a respinge cererea de înregistrare a reclamantei nu erau nici relevante, nici suficiente. Același lucru este valabil și pentru „originea străină” a acesteia, deoarece fondatorii săi erau resortisanți ai statului pârât, iar legislația relevantă nu interzicea înregistrarea organizațiilor religioase subordonate unui centru spiritual situat în străinătate. Iar denumirea reclamantei era suficient de specifică pentru a o deosebi de alte biserici. Ingerința denunțată a fost așadar disproporționată [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2017];

- o încălcare a art. 9 interpretat prin prisma art. 11 – ca urmare a refuzului autorităților bulgare de a înregistra o nouă asociație de adepți ai mișcării *Hare Krishna*, cu motivarea că, prin credințele și ritualurile acesteia, asociația nu era diferită de o altă asociație deja înregistrată; statutele și scopurile lor declarate erau identice; denumirile lor erau prea similare; legea interzicea înregistrarea a două culte cu sediul în același oraș; în cele din urmă, noua asociație ar putea fi recunoscută ca o filială a „organizației mamă” (asociația deja înregistrată), dar numai la inițiativa și la cererea acesteia din urmă. Curtea a constatat că pretinsa similitudine a denumirilor nu a fost reținută, în cele din urmă, ca fiind principalul motiv al refuzului și că celelalte motive nu au fost suficiente pentru a putea recunoaște ingerința denunțată ca fiind „necesară într-o societate democratică” (*Ghenov împotriva Bulgariei*, 2017);
- o încălcare a art. 9 citit în lumina art. 11 – ca urmare a faptului că autoritățile din „Republica Nagorno-Karabakh” („RNK”, o entitate nerecunoscută de comunitatea internațională, dar aflată la momentul faptelor sub jurisdicția Armeniei) au refuzat înregistrarea comunității locale a Martorilor lui Iehova ca organizație religioasă, refuzul fiind bazat pe o expertiză care era viciată de o părtinire vădită și care conținea afirmații nesuținute de fapte concrete (*Organizația Religioasă Creștină a Martorilor lui Iehova din RNK împotriva Armeniei*, 2022).

193. Pe de altă parte, Curtea a constatat că nu a fost încălcat art. 9 sau a declarat vădit nefondate capetele de cerere formulate în trei cauze introduse de grupuri de adepți ai Bisericii Unificării a lui Sun Myung Moon în Republica Cehă, în Bulgaria și, respectiv, în Ucraina. Astfel:

- în prima cauză, care a fost examinată de Curte în raport cu art. 11 interpretat prin prisma art. 9, reclamantii s-au plâns că autoritățile cehe le-au respins cererea pentru înregistrarea organizației lor ca biserică cu personalitate juridică pentru două motive: refuzul reclamanților de a prezenta autorităților un document de bază cu explicații ale doctrinei lor și încălcarea, de către aceștia, a dispozițiilor generale privind strângerea de semnături de la „persoane care au îmbrățișat doctrina Bisericii”. După efectuarea unor verificări suplimentare, autoritățile au respins o mare parte din semnăturile strânse cu motivarea că semnatarii respectivi erau simpli simpatizanți, nu persoane credincioase având o relație dogmatică cu biserică; Curtea a acceptat această interpretare a legii ca fiind rezonabilă și fără caracter arbitrar. Numărul de semnături rămase nu a ajuns la 10 000, cum se prevedea în lege pentru a putea înregistra o biserică. Deși admite că, la prima vedere, acest număr putea părea disproporționat, Curtea a constatat că, între timp, noua lege redusese numărul la 300 și că nimic nu îi împiedica pe reclamanți să depună o altă cerere pentru înregistrarea bisericii lor [*Lajda și alții împotriva Republicii Cehe* (dec.), 2009];
- în a doua cauză, pe care Curtea a examinat-o în raport cu art. 9, reclamantii s-au plâns cu privire la pretinsul refuz implicit al Guvernului bulgar de a înregistra organizația lor. Curtea a observat că reclamanților nu li s-a refuzat oficial înregistrarea; aceștia au primit o scrisoare din partea Guvernului prin care li se solicita să completeze și să clarifice documentele prezentate, dar aceștia au decis să nu dea curs indicațiilor. Având în vedere circumstanțele

cauzei, Curtea a considerat că atitudinea Guvernului nu părea să fie nici dilatorie, nici să reflecte o respingere implicită (*Boicev și alții împotriva Bulgariei*, 2011);

- În cea de-a treia cauză, pe care Curtea a examinat-o în temeiul art. 9 citit în lumina art. 11, autoritățile ucrainene au refuzat să înregistreze comunitatea înființată de reclamanți ca organizație religioasă cu motivarea că, printre altele, denumirea inițială a comunității ar putea fi interpretată ca descriind o entitate interconfesională (ecumenică) creștină mai degrabă decât o anumită confesiune religioasă. În primul rând, o astfel de denumire ar putea induce în eroare credincioșii și publicul larg; în al doilea rând, legislația internă nu permitea ca asociațiile interconfesionale sau interreligioase să fie înregistrate drept comunități religioase. În opinia Curții, refuzul de a înregistra comunitatea în astfel de circumstanțe nu a fost în sine contrar cerințelor Convenției (*Iliin și alții împotriva Ucrainei*, 2022, pct. 72-79).

194. În ceea ce privește cazurile de *refuz de reînregistrare* a unei organizații religioase deja recunoscute de stat – ceea ce înseamnă fie că aceasta își pierde personalitatea juridică, fie ajunge să aibă un statut juridic inferior –, Curtea preferă să examineze astfel de cauze în contextul art. 11 din Convenție (libertatea de asociere), interpretat prin prisma art. 9. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 11 în următoarele situații:

- respingerea de către autoritățile ruse a cererii de reînnoire a înregistrării filialei locale a Armatei Salvării, aceasta pierzându-și astfel personalitatea juridică, pentru motive pe care Curtea le-a declarat fie lipsite de bază legală în dreptul intern, fie arbitrare și nerezonabile („originea străină” a reclamantei; pretinsa insuficiență a informațiilor privind afilierea sa religioasă; pretinsa natură „paramilitară” a acesteia; pretinsa intenție a acesteia de a încălca legislația rusă etc.) (*Filiala Moscova a Armatei Salvării împotriva Rusiei*, 2006, pct. 74-75);
- respingerea de către autoritățile ruse a cererii de reînregistrare a filialei locale a Bisericii Scientologice, respingând cel puțin 11 cereri de reînregistrare pentru motive neconcordante și arbitrare (pretinsul caracter incomplet al dosarului, fără indicarea actelor care lipseau; cerere de prezentare a originalelor, în locul copiilor, deși legea aplicabilă nu prevedea acest lucru etc.) (*Biserica Scientologică din Moscova împotriva Rusiei*, 2007). Într-o altă cauză foarte similară, Curtea a constatat o încălcare a art. 11 ca urmare a respingerii cererii de reînregistrare a unei filiale locale a Martorilor lui Iehova (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010);
- respingerea de către autoritățile macedonene a cererii de confirmare, după intrarea în vigoare a unei noi legi, a statutului de organizație religioasă al unei comunități bektâșî (un ordin suficit), de care beneficia deja de 15 ani, dintr-un motiv pur formal, apoi respingerea unei noi cereri de înregistrare cu motivarea că numele său și izvoarele doctrinei sale erau identice cu cele ale altei organizații religioase care era deja înregistrată, fapt care ar putea crea confuzie în rândul credincioșilor (*Bektashi Community și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2018);
- o modificare legislativă prin care unele din organizațiile religioase recunoscute anterior în Ungaria drept „biserici” au fost trecute, împotriva voinței lor, la statutul de „asociații”, net inferior și mai dezavantajos în ceea ce privește drepturile și privilegiile (*Magyar Keresztény Mennonita Egyház și alții împotriva Ungariei*, 2014).

195. Art. 9 § 1 din Convenție nu merge până acolo încât să impună statelor contractante obligația de a recunoaște pentru *căsătoriile religioase* statut egal și efecte juridice egale cu cele ale căsătoriei civile [*X. împotriva Germaniei*, decizia Comisiei din 18 decembrie 1974; *Khan împotriva Regatului Unit*, 1986, decizia Comisiei; *Spetz și alții împotriva Suediei*, 1994, decizia Comisiei; *Serif împotriva Greciei*, 1999, pct. 50; *Șerife Yiğit împotriva Turciei* (MC), 2010, pct. 102]. Art. 9 nu reglementează condițiile pentru căsătoria religioasă, în sensul că acestea se încadrează în totalitate în domeniul de competență al fiecărei comunități religioase. În special, este de competența fiecărei comunități religioase să decidă dacă și în ce măsură permite uniuni între persoane de același sex [*Parry împotriva Regatului Unit*

(dec.), 2006]. De asemenea, nu se încalcă art. 9 în cazul în care statul impune publicarea *declarațiilor de căsătorie* conform dreptului civil și refuză să recunoască valabilitatea unei publicări religioase a declarațiilor în cadrul unui litigiu de muncă (*Von Pelser împotriva Italiei*, 1990, decizia Comisiei).

196. Comisia a respins capătul de cerere prin care un resortisant belgian s-a plâns de faptul că sistemul belgian de cumul al veniturilor soților, în scopul aplicării legislației fiscale, defavoriza cuplurile căsătorite; în opinia sa, persoanele în cazul cărora căsătoria era o taină conform religiei lor nu aveau posibilitatea de a se sustrage consecințelor fiscale defavorabile înlocuind căsătoria cu uniunea liberă. Comisia nu a constatat nicio încălcare a libertății de religie a reclamantului; aceasta a considerat că este artificială compararea situației unui cuplu căsătorit cu cea a unei conviețuiri în fapt, limitându-se, cum face reclamantul, doar la domeniul impozitării veniturilor, pierzând astfel din vedere celelalte drepturi și obligații care rezultă din căsătorie pentru soți, atât în plan profesional, cât și în plan moral (*Hubaux împotriva Belgiei*, 1988, decizia Comisiei).

197. Statul nu este obligat să recunoască, în sistemul juridic al statului, deciziile *instanțelor ecleziastice* (*Serif împotriva Greciei*, 1999, pct. 50).

198. În plus, dreptul de a-și manifesta religia prin „învățământ” nu înseamnă că statul este obligat să asigure ori să aprobe *ore de religie în școlile publice* (*Savez crkava „Riječ života” și alții împotriva Croației*, 2010, pct. 57). Cu toate acestea, în cazul în care statul decide să acorde anumitor comunități religioase astfel de privilegii, aceste privilegii intră sub incidența art. 9, astfel încât interzicerea discriminării consacrată la art. 14 din Convenție este aplicabilă (*ibidem*, pct. 58).

199. Pe de altă parte, în cazul în care, în temeiul legislației naționale, clericii anumitor culte religioase au dreptul de a oficia căsătorii cu efecte juridice în dreptul civil, sau de a se pronunța asupra anumitor litigii de drept civil (de exemplu, în materie de familie sau moștenire), statul are interesul legitim de a lua măsuri speciale de protecție împotriva fraudei și imposturii pentru toate persoanele ale căror relații ar putea fi afectate de actele clericilor respectivi (*Serif împotriva Greciei*, 1999, pct. 50).

3. Utilizarea de către stat a unor termeni peiorativi la adresa unei comunități religioase

200. Folosirea, în documente oficiale, a unor termeni peiorativi la adresa unei comunități religioase poate să constituie o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9 în măsura în care este posibil ca aceasta să aibă consecințe nefavorabile asupra exercitării libertății de religie (*Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*, 2008, pct. 84; *Centrul Asociațiilor pentru Conștiință Krishna din Rusia și Frolov împotriva Rusiei*, 2021, pct. 38; *Toncev și alții împotriva Bulgariei*, 2022, pct. 52-53 și pct. 55). O astfel de ingerință poate să existe chiar și în lipsa unui obstacol direct și dovedit în calea manifestării religiei prin cult sau practici (*Toncev și alții împotriva Bulgariei*, 2022, pct. 53). Art. 9 din Convenție nu interzice autorităților publice să facă evaluări critice ale reprezentanților sau membrilor comunităților religioase. Cu toate acestea, pentru a fi compatibile cu Convenția, astfel de declarații trebuie să fie susținute de probe ale unor acte specifice de natură să constituie un risc pentru ordinea publică sau pentru interesele altora; pe de altă parte, ele nu trebuie să pună la îndoială legitimitatea convingerilor în discuție; și, în fine, trebuie să fie proporționale cu circumstanțele cauzei (*Toncev și alții împotriva Bulgariei*, 2022, pct. 61).

201. Comisia și Curtea au declarat inadmisibile cererile privind următoarele situații:

- respingerea, de către instanța națională competentă, a cererii asociației reclamante pentru a interzice Guvernului federal german să facă referire la aceasta într-o publicație guvernamentală intitulată „Așa-zisele secte de tineri și psiho-grupuri din Republica Federală Germania”. Comisia a observat că dreptul reclamantei de a-și manifesta religia nu suferise nicio atingere, întrucât publicația în litigiu nu a avut niciun impact direct asupra exercitării acestui drept. Publicația a fost făcută cu unicul scop de a informa publicul larg, cu atât mai mult cu cât, potrivit instanțelor interne, anumite activități ale reclamantei – de exemplu,

susținerea înlocuirii asistenței medicale cu credința religioasă – justificau avertizarea publicului în privința lor (*Universelles Leben e.V. împotriva Germaniei*, 1996, decizia Comisiei);

- un articol publicat de Ministerul Educației din Bavaria într-o revistă școlară cu scopul de a avertiza elevii cu privire la pretensele pericole legate de scientologie, precum și refuzul instanțelor de a emite o ordonanță provizorie împotriva distribuirii acestui articol. Potrivit Comisiei, articolul în litigiu se referea la scientologie în general, ca o mișcare activă la scară mondială, nu la adepții individuali ai acestei mișcări, cum erau reclamanții. În măsura în care reclamanții denunțau atitudinea negativă a vecinilor lor și a presei locale față de ei, nu există nicio dovadă a unei legături de cauzalitate între articolul în litigiu și aceste acțiuni; în orice caz, efectele articolului erau prea indirecte și îndepărtate pentru a avea efect asupra drepturilor lor prevăzute la art. 9; prin urmare, capătul de cerere era incompatibil *ratione personae* cu Convenția (*Keller împotriva Germaniei*, 1998, decizia Comisiei);
- publicarea unui raport parlamentar în care Martorii lui Iehova se număra printre mișcările religioase care ar putea fi încadrate ca „sectă” pe baza mai multor criterii, printre care destabilizarea mintală, cerințele financiare exorbitante, ingerințele contra integrității fizice, recrutarea de copii sau tulburarea ordinii publice, precum și măsurile cauzate, potrivit asociației reclamante, de această publicare. Întrucât reclamanta nu a demonstrat că măsurile reclamate ar avea o legătură directă cu raportul parlamentar în cauză sau că acestea ar fi încălcat drepturile și libertățile garantate de Convenție, Curtea a respins cererea pentru motivul că aceasta nu era o „victimă” în sensul articolului 34 din Convenție [*Fédération chrétienne des témoins de Jéhovah de France* (dec.), 2001].

202. Cu toate acestea, Curtea a observat că jurisprudența sa ulterioară deciziei *Fédération chrétienne des témoins de Jéhovah de France* (dec.), citată anterior, a marcat o evoluție în ceea ce privește chestiunea dacă folosirea unor termeni lipsiți de politețe la adresa unei comunități religioase poate fi considerată, în principiu, ca o încălcare a drepturilor garantate de art. 9 din Convenție (*Toncev și alții împotriva Bulgariei*, 2022, pct. 52). Curtea a considerat că da, într-o cauză în care reclamanțele, asociații devotate învățămintelor lui Bhagwan Shree Rajneesh (Osho), s-au plâns cu privire la folosirea, la adresa sa și în mod repetat, în comunicări oficiale ale Guvernului federal german și ale membrilor săi, a termenilor „sectă”, „sectă de tineri”, „psiho-sectă”, „pseudoreligie”, „mișcare religioasă distructivă”, „mișcare care își manipulează membrii” etc. Curtea Constituțională Federală a Germaniei a decis că Guvernul avea dreptul de a folosi majoritatea termenilor în litigiu; în schimb, folosirea sintagmelor „pseudo-religie” și „mișcare religioasă distructivă”, precum și afirmația privind manipularea, erau contrare Constituției. Plecând de la prezumția că a existat o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a hotărât că ingerința urmarea scopuri legitime (siguranța publică, protecția ordinii, precum și a drepturilor și libertăților altora) și era proporțională cu scopurile respective; prin urmare, nu a fost încălcat acest articol. Astfel, în exercitarea obligației lor de a informa publicul cu privire la chestiuni de interes general, autoritățile federale au dorit doar să atragă atenția cetățenilor asupra unui fenomen pe care îl considerau alarmant, și anume apariția unei multitudini de noi mișcări religioase și atractivitatea lor în rândul tinerilor. Singurul scop urmărit de autorități era de a oferi persoanelor posibilitatea, după caz, de a acționa în deplină cunoștință de cauză și de a nu se afla în dificultate doar din cauza ignoranței. În plus, comportamentul Guvernului nu i-a împiedicat în niciun fel pe reclamanți să își exercite drepturile garantate de art. 9 din Convenție; mai mult, autoritățile germane au încetat în cele din urmă să utilizeze termenii în litigiu ca urmare a recomandărilor făcute într-un raport de expertiză (*Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei*, 2008).

203. Pe de altă parte, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în următoarele circumstanțe:

- publicarea de către unul dintre guvernele regionale ale Rusiei a unei broșuri intitulată „Atenție la secte”, care descrie mișcarea Hare Krishna ca fiind o „sectă totalitară” și o „mișcare distructivă”, acuzând-o de „manipulare psihologică” și „zombificare” a tinerilor.

Publicația făcea parte dintr-un program regional de combatere a criminalității care viza, printre altele, „misionarii străini” și „asociațiile religioase netradiționale”. Curtea a observat că era vorba de o campanie „anti-secte” care avea drept scop excluderea și marginalizarea mișcărilor religioase noi sau minoritare; în timp ce reprezentanții religiilor „tradiționale” fuseseră invitați să își exprime opinia cu privire la aceste mișcări, acestora din urmă nu li se oferise nicio posibilitate de a se exprima și de a-și apăra convingerile. În aceste condiții, autoritatea regională în cauză nu și-a îndeplinit rolul de organizator neutru și imparțial al exercitării diferitelor culte și religii și nu s-a asigurat că toate convingerile sunt respectate. În ceea ce privește termenii cu încărcătură emoțională și puternic peiorativi utilizați în broșură, autoritățile nu au depus niciun efort pentru a demonstra temeinicia acestora, nici în momentul publicării textului în cauză, nici în cadrul procedurii în fața Curții. În cele din urmă, a fost deosebit de șocant faptul că astfel de acuzații au fost formulate împotriva convingerilor unei organizații care era înregistrată oficial și funcționa regulamentar pe teritoriul rus (*Centrul Asociațiilor pentru Conștiință Krishna din Rusia și Frolov împotriva Rusiei*, 2021, pct. 41-43);

- distribuirea de către autoritățile municipale bulgare a unei scrisori circulare și a unei note informative care erau adresate școlilor din oraș și care conțineau afirmații peiorative și ostile cu privire la cultul evanghelic protestant și la pretențiile acțiunii ale clericilor săi. Chiar dacă măsurile denunțate nu au restrâns în mod direct dreptul reclamantilor de a-și manifesta religia, aceste măsuri ar fi putut avea un impact negativ asupra exercitării de către membrii bisericilor în cauză a drepturilor lor prevăzute la art. 9. Autoritățile naționale au justificat măsura în litigiu prin mai multe incidente de prozelitism abuziv, dintre care unele s-au soldat cu depunerea de plângeri la poliție. Cu toate acestea, în loc să respecte datoria de neutralitate și imparțialitate, documentele distribuite conțineau judecăți negative și nediferențiate, generalizând în mod nejustificat cazurile dovedite de prozelitism abuziv ca reflectând practica obișnuită a bisericilor evanghelice. În plus, au făcut comparații cu religia ortodoxă dominantă și au stabilit corelații – în special între lipsa venerării „sfinților naționali” și divizarea națiunii bulgare – care ar putea fi interpretate ca punând în discuție legitimitatea credințelor și practicilor bisericilor vizate. Chiar dacă autoritățile au încercat să minimalizeze importanța incidentului și și-au exprimat hotărârea de a respecta libertatea de religie, afirmațiile în litigiu nu au fost niciodată retrase în mod oficial (*Toncev și alții împotriva Bulgariei*, 2022, pct. 52).

204. Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în cazul unei femei care practica meditația în cadrul mișcării religioase Osho, internată nevoluntar într-un spital de psihiatrie, diagnosticată cu psihoză acută și ținută în spital timp de 52 de zile, timp în care medicii au încercat să îi „corecteze” convingerile adresându-i-se într-un limbaj peiorativ și îndemnând-o „să adopte o atitudine critică” față de meditația și mișcarea Osho. Curtea a evidențiat în mod expres contrastul dintre această cauză și *Leela Förderkreis e.V. și alții*, 2008, citată anterior, subliniind starea acută de dependență, de vulnerabilitate și de neputință în care s-a aflat reclamanta față de medicii de care depindea diagnosticul său și reținerea sa în spital. Curtea a constatat că a existat o ingerință în exercitarea libertății de religie a persoanei respective și că această ingerință nu a fost „prevăzută de lege” (*Mockutė împotriva Lituaniei*, 2018, pct. 107-131).

205. Curtea a declarat inadmisibilă o cerere introdusă de un grup de adepți ai religiei Martorii lui Iehova, care s-au plâns că Guvernul francez le-a încălcat dreptul la libertatea de religie prin recunoașterea statutului de utilitate publică al unei asociații cunoscute sub denumirea de „Uniunea Națională a Asociațiilor pentru Apărarea Familiilor și a Persoanei” (UNADFI), care avea ca scop „combaterea încălcărilor drepturilor omului și ale libertăților fundamentale” săvârșite de „secte distrugătoare”, asociație pe care reclamantii o acuzau că este ostilă în mod deschis comunității lor religioase. Curtea a apreciat că statul nu putea fi considerat răspunzător pentru toate acțiunile întreprinse de asociațiile cărora, având în vedere statutul lor, le-a acordat statut de utilitate publică.

Acordarea acestei calități nu includea în niciun caz transferul unui element de autoritate publică, singurul aspect de natură să angajeze răspunderea statului pentru respectarea Convenției. În cazul în care reclamantii au considerat că acțiunile concrete ale UNADFI au adus atingere drepturilor lor, astfel de pretenții trebuiau să facă obiectul unor acțiuni în justiție corespunzătoare în fața instanțelor interne competente. În cele din urmă, Curtea a hotărât că reclamantii nu puteau să se considere „victime” ale pretensei încălcări, iar capetele lor de cerere nu intrau sub incidența competenței sale *ratione personae* [*Gluchowski și alții împotriva Franței* (dec.), 1999].

206. De asemenea, Curtea a respins – de această dată ca vădit nefondat – capătul de cerere al unei asociații a mișcării Hare Krishna care denunța atacurile verbale din timpul unui interviu cu o persoană (în speță, preot ortodox), publicat pe site-ul Internet al unei agenții de știri creștin-ortodoxe – așadar, private (*Centrul Asociațiilor pentru Conștiință Krishna din Rusia și Frolov împotriva Rusiei*, 2021, pct. 31).

4. Măsuri financiare și fiscale

207. Nu există, la nivel european, niciun standard comun privind finanțarea sau tratamentul fiscal al bisericilor sau cultelor, aceste chestiuni fiind strâns legate de istoria și tradițiile fiecărei țări. Prin urmare, statele beneficiază de o foarte largă marjă de apreciere în acest domeniu [*Alujer Fernández și Caballero García împotriva Spaniei* (dec.), 2001].

208. O organizație religioasă nu poate invoca art. 9 din Convenție pentru a solicita un statut fiscal special sub pretextul libertății de religie (*Association Sivananda de Yoga Vedanta împotriva Franței*, 1998, decizia Comisiei). În consecință, libertatea de religie nu implică faptul că bisericilor sau credincioșilor acestora ar trebui să li se acorde un statut fiscal diferit față de ceilalți contribuabili [*Alujer Fernández și Caballero García împotriva Spaniei* (dec.), 2001]. În plus, art. 9 nu poate fi interpretat în sensul că ar acorda dreptul ca lăcașurile destinate unui cult în litigiu să fie scutite de orice impozit (*Iglesia Bautista „El Salvador” și Ortega Moratilla împotriva Spaniei*, 1992, decizia Comisiei). Cu toate acestea, o măsură economică, financiară sau fiscală îndreptată împotriva unei organizații religioase poate uneori să fie considerată o ingerință în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9 din Convenție, dacă se demonstrează că aceasta creează un obstacol real și grav în calea exercitării acestor drepturi. În special, aspectele legate de funcționarea clădirilor religioase, inclusiv cheltuielile ocazionate de statutul fiscal al acestor clădiri pot, în anumite circumstanțe, să aibă repercusiuni semnificative asupra exercitării dreptului membrilor grupurilor religioase la manifestarea convingerilor religioase (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit*, 2014, pct. 30; *Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, 2014, pct. 41).

209. Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9 în următoarele cazuri:

- impozitarea donațiilor individuale primite de Asociația Martorilor lui Iehova din Franța, însoțită de dobânzi pentru întârziere și majorări, supunând asociația reclamantă regimului fiscal de drept comun al asociațiilor și excluzând-o de la avantajele fiscale rezervate anumitor asociații, inclusiv asociațiilor religioase. Măsura în litigiu, care viza toate donațiile individuale primite de asociația reclamantă, acestea reprezentând 90 % din resursele sale, a avut ca efect privarea asociației de resursele sale vitale, aceasta nemaifiind în măsură să asigure în practică adeptilor săi libera exercitare a religiei lor. Curtea a considerat că ingerința în discuție nu a îndeplinit cerința de legalitate, din cauza formulării imprecise a articolului din Codul general al impozitelor, aplicat în speță (*Association Les Témoins de Jéhovah împotriva Franței*, 2011; a se vedea de asemenea, un caz foarte asemănător cu același rezultat, *Église Évangélique Missionnaire și Salaün împotriva Franței*, 2013);
- impozitarea donațiilor individuale primite de două asociații având ca obiect cultul aumist și construirea de temple în incinta mănăstirii din Mandarom. Anterior ajustării fiscale, asociațiile luaseră decizia de a se dizolva și de a transmite toate activele lor unei asociații al cărei obiect era în esență același, pentru ca respectiva asociație să poată continua

exercitarea în mod public a cultului în discuție; administrația fiscală a introdus o acțiune la instanța competentă și a obținut revocarea transferului. Curtea a recunoscut că, întrucât viza practica și lăcașurile de cult ale religiei în discuție, măsura în litigiu se interpreta ca o ingerință în exercitarea drepturilor protejate de art. 9 din Convenție; aceasta a concluzionat că a existat o încălcare din același motiv ca în cauza *Association Les Témoins de Jéhovah împotriva Franței*, 2011 (*Association Cultuelle du Temple Pyramide împotriva Franței*, 2013; *Association des Chevaliers du Lotus d'Or împotriva Franței*, 2013).

210. Pe de altă parte, Curtea a declarat inadmisibilă o cerere similară celei din cauzele citate anterior, cu deosebirea că, deși asociația reclamantă funcționa parțial cu ajutorul donațiilor individuale, impozitarea acestora nu a avut ca efect privarea acestora de resursele sale vitale sau împiedicarea activităților sale religioase [*Sukyo Mahikari France împotriva Franței* (dec.), 2013, pct. 20].

211. Curtea a constatat o încălcare a art. 14 din Convenție (interzicerea discriminării) coroborat cu art. 9 în următoarele cazuri:

- refuzul de a acorda comunităților Martorii lui Iehova scutiri fiscale cu motivarea că o astfel de scutire era rezervată în legislația națională numai „societăților religioase recunoscute”, nu și unor organizații religioase „înregistrate”; în speță, era vorba de scutiri de la plata impozitelor pe succesiune și pe donație (*Jehovas Zeugen in Österreich împotriva Austriei*, 2012) sau reținerea la sursă a impozitului pe bunurile imobile utilizate pentru exercitarea publică a cultului (*Adunarea Creștină a Martorilor lui Iehova din Anderlecht și alții împotriva Belgiei*, 2022);
- refuzul Direcției Afaceri Religioase din Turcia de a acoperi costurile energiei electrice ale unui centru religios alevî care găzduia un cemevi (lăcaș de cult alevî), așa cum proceda cu costurile energiei electrice ale moscheilor, bisericilor și sinagogilor. Refuzul s-a bazat pe nerecunoașterea cemevi ca „lăcaș de cult”, fapt care, la rândul său, era motivat de refuzul autorităților turce de a considera că alevismul este o religie separată, nu o simplă ramură a islamului. Curtea a considerat că această diferență de tratament nu a avut o justificare obiectivă și rezonabilă [*Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei*, 2014; *İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016].

212. Pe de altă parte, Curtea a constatat neîncălcarea art. 14 coroborat cu art. 9 ca urmare a refuzului autorităților britanice de a acorda o scutire totală de la anumite taxe unui templu mormon (închis publicului larg și rezervat exclusiv mormonilor care au obținut o recomandare specială), deși scutirea respectivă era acordată capelelor sau caselor de rugăciuni mormone care erau accesibile publicului. Curtea și-a exprimat îndoielile cu privire la chestiunea dacă litigiul intră sub incidența art. 9. Cu toate acestea, chiar presupunând că acesta din urmă era aplicabil, diferența de tratament invocată avea o justificare obiectivă și rezonabilă: era bazată pe ideea că accesul publicului larg la sărbătorile religioase era benefic pentru întreaga societate deoarece putea să disipeze suspiciunile și să contracareze prejudecățile într-o societate religioasă. În plus, Biserica Mormonă nu era tratată diferit față de alte comunități religioase, inclusiv Biserica Anglicană oficială, ale cărei capele private erau supuse aceluiași regim fiscal ca și templele mormone. De altfel, ca lăcaș de cult, templul în discuție beneficia în continuare de reducerea cu 80 % a taxelor (*The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit*, 2014).

213. În mod similar, organele Convenției au respins capete de cerere referitoare la următoarele situații:

- faptul că administrația fiscală spaniolă a refuzat să scutească o biserică evanghelică protestantă de impozitul pe teren aferent lăcașurilor sale de cult, deși Biserica Catholică beneficia de o astfel de scutire. Comisia nu a constatat nicio aparentă discriminare în speță: astfel, scutirile fiscale acordate Bisericii Catolice erau prevăzute în acordurile încheiate între statul pârât și Sfântul Scaun, care impuneau obligații reciproce ambelor părți. În schimb, comunitatea reclamantă, care nu a solicitat niciodată încheierea unui astfel de acord cu

statul, nu avea aceleași obligații față de stat ca Biserica Catolică (*Iglesia Bautista „El Salvador” și Ortega Moratilla împotriva Spaniei*, 1992, decizia Comisiei);

- obligarea reclamantei, o societate care preda yoga, la plata impozitului pe profit, cu motivarea că cursurile de yoga pe care le preda aveau caracter lucrativ. În plus, Comisia a respins afirmația potrivit căreia reclamanta a fost victima unei discriminări față de activitățile religioase ale altor comunități, în special ale Bisericii Catolice, al cărui caracter non-profit era recunoscut de stat. Astfel, neavând statut de asociație religioasă, reclamanta nu se afla într-o situație similară, nici măcar comparabilă, cu cea a unor astfel de asociații (*Association Sivananda de Yoga Vedanta împotriva Franței*, 1998, decizia Comisiei);
- decizia autorităților și instanțelor germane de a trece donația acordată reclamantei, o asociație islamică, de Partidul Socialismului Democrat pe vremea fostei Republici Democrate Germane (RDG), sub administrarea unei instituții fiduciare, precum și de a pune sechestru pe activele corespunzătoare. Curtea a constatat că măsura denunțată se încadra în circumstanțele excepționale legate de reunificarea Germaniei; mai exact, aceasta a fost o reglementare generală, aplicată în RDG în perioada anterioară reunificării, în vederea verificării provenienței activelor aparținând partidelor politice și organizațiilor conexe. După ce a concluzionat că ingerința în litigiu era în conformitate cu art. 1 din Protocolul nr. 1 (dreptul la respectarea bunurilor), Curtea a ajuns la aceeași concluzie în privința art. 9. Aceasta și-a exprimat îndoielile cu privire la existența unei ingerințe în exercitarea libertății de religie, deoarece măsura în litigiu nu viza nici organizarea internă a asociației reclamante, nici recunoașterea oficială a acesteia de către stat. În orice caz, măsura era prevăzută de lege, avea scopul legitim de a proteja moralitatea publică și drepturile și libertățile altora și nu a fost disproporționată în raport cu aceste obiective [*Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e.V. împotriva Germaniei* (dec.), 2002].

214. În unele state din Europa există un *impozit religios* (impozit bisericesc, taxă religioasă etc.), care este perceput de stat și transferat ulterior anumitor organizații religioase sau este perceput de o organizație religioasă care poate solicita plata acestuia prin intermediul unei acțiuni introduse în fața instanțelor statului. În alte state, legea permite contribuabilului să aloce un procent stabilit din impozitul său pe venit unei organizații religioase concrete. Însăși existența impozitului religios nu ridică în sine o problemă în raport cu art. 9 din Convenție, deoarece dreptul statului de a percepe acest impozit este unul dintre „scopurile legitime” în sensul alin. 2 al articolului menționat (*Wasmuth împotriva Germaniei*, 2011, pct. 55; *Klein și alții împotriva Germaniei*, 2017, pct. 89). În plus, art. 1 din Protocolul nr. 1, referitor la dreptul la respectarea bunurilor, recunoaște în mod explicit competențele statului de a percepe impozite (*C. împotriva Regatului Unit*, 1983, decizia Comisiei). Cu toate acestea, lărga marjă de apreciere recunoscută statelor membre în ceea ce privește impozitul religios nu înseamnă că nu poate exista niciodată o problemă legată de libertatea de religie în acest domeniu. Dimpotrivă, Curtea a susținut că pot exista situații când ingerința legată de sistemul de colectare a impozitului religios este semnificativă și când examinarea echilibrată a intereselor în discuție poate duce la constatarea unei încălcări (*Wasmuth împotriva Germaniei*, 2011, pct. 61).

215. Colectarea, de către o biserică – cu ajutorul statului, a contribuțiilor datorate de membrii săi nu aduce atingere în sine activităților enumerate la art. 9 § 1 („cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor”). Într-adevăr, situația membrilor unei organizații religioase este, în acest sens, comparabilă cu obligația membrilor unei asociații private de a cotiza la aceasta, iar art. 9 nu poate fi interpretat ca acordând unei persoane dreptul de a rămâne membru al unei biserici și de a fi totuși scutită de obligațiile legale, în special financiare, care decurg din statutul de membru în conformitate cu reglementările autonome ale bisericii în discuție (*E. și G.R. împotriva Austriei*, 1984, decizia Comisiei).

216. Desigur, ca regulă generală, chiar dacă statul poate să perceapă un impozit religios similar sau o contribuție similară în beneficiul unei biserici, această măsură *poate viza numai membrii acestora*. Astfel, în cazul în care statul stabilește un regim fiscal în temeiul căruia o persoană fizică este obligată,

direct sau indirect, să sprijine financiar o organizație religioasă din care nu face parte, acest lucru constituie o ingerință în aspectul negativ al libertății de religie (*Klein și alții împotriva Germaniei*, 2017, pct. 81).

217. De exemplu, Curtea a constatat existența unei ingerințe într-un caz în care un soț care nu era membru al bisericii de care aparținea soția sa și căruia administrația fiscală i-a rambursat un quantum redus al impozitului fiscal datorat; era vorba de o deducere directă, cu titlu de compensare, din quantumul unei taxe bisericești speciale datorate de soția sa. Cu alte cuvinte, acesta era supus obligațiilor financiare ale soției sale față de o biserică din care nu făcea parte (*Klein și alții împotriva Germaniei*, 2017, pct. 81-83). Totuși, ingerința era justificată în sensul art. 9 § 2 din Convenție întrucât, în primul rând, compensația în discuție avusese loc deoarece cuplul însuși optase de bună voie pentru impozitarea comună și, în al doilea rând, reclamantul ar fi putut reveni asupra opțiunii depunând o cerere de decontare. În aceste condiții, compensarea era o modalitate proporțională pentru stat de a regulariza obligațiile fiscale ale cuplului.

218. Obligația contribuabilului de a plăti impozitul religios către o biserică al cărei membru nu este se poate justifica, de asemenea, în cazurile excepționale în care biserica respectivă îndeplinește anumite funcții de serviciu public, nu de natură religioasă, și în cazul în care impozitul respectiv este utilizat pentru a finanța doar aceste funcții nereligioase. Astfel:

- Comisia a considerat că a fost încălcat art. 9 din Convenție într-o cauză în care reclamantul, care lucra în Suedia, dar care nu avea legal statutul de „rezident” în țara respectivă, a fost obligat la plata taxei bisericești către Biserica Suedeză (luterană, care avea statut de biserică de stat la momentul respectiv) din care nu făcea parte, fără nicio posibilitate de scutire (*Darby împotriva Suediei*, raportul Comisiei, 1989, pct. 57-60). Totuși, când dosarul cauzei a ajuns la Curte, aceasta a ales să o examineze nu în raport cu art. 9 din Convenție, ci în raport cu art. 14 din Convenție coroborat cu art. 1 din Protocolul nr. 1 (discriminare între rezidenți și nerezidenți în exercitarea dreptului acestora la respectarea proprietății), considerând că acesta a fost încălcat (*Darby împotriva Suediei*, 1990, pct. 34-35);
- Curtea a declarat vădit nefondat capătul de cerere formulat de un resortisant suedez care, nefiind membru al Bisericii Suedeze, trebuia totuși să îi plătească o „taxă de dizident” reprezentând 25 % din taxa religioasă normală. Curtea a constatat că, în speță, contribuția solicitată de la reclamant era destinată finanțării sarcinilor nereligioase ale Bisericii Suedeze în interesul societății în ansamblu, precum organizarea de funeralii, îngrijirea persoanelor vârstnice și administrarea patrimoniului arhitectural național; în plus, procentul de 25 % nu era arbitrar, ci era calculat pentru a corespunde proporției costurilor unor astfel de activități în economia bisericii [(*Bruno împotriva Suediei* (dec.), 2001; *Lundberg împotriva Suediei* (dec.), 2001].

219. Toate cauzele citate mai sus au vizat *persoane fizice*. Pe de altă parte, o *societate comercială* cu scop complet lucrativ, chiar dacă este înființată și administrată de o asociație filozofică, nu poate invoca art. 9 pentru a nu plăti impozitul religios perceput pe baza unei legi aplicabile tuturor societăților comerciale (*Societatea comercială X. împotriva Elveției*, 1979, decizia Comisiei; *Kustannus OY Vapaa Ajatteliya AB și alții împotriva Finlandei*, 1996, decizia Comisiei).

220. Prin urmare, un impozit privind cultele religioase nu aduce atingere în sine libertății de religie dacă legislația internă prevede posibilitatea ca persoana respectivă să se retragă din biserică în cauză dacă dorește acest lucru (*Klein și alții împotriva Germaniei*, 2017, pct. 113). Totuși, autoritățile interne dispun de o largă marjă de apreciere la stabilirea condițiilor în care o persoană poate fi considerată în mod valabil că a ales să părăsească o comunitate religioasă; prin urmare, acestea pot solicita indicarea clară și fără echivoc a voinței în acest sens (*Gottesmann împotriva Elveției*, 1984, decizia Comisiei).

221. Organele Convenției nu au identificat nicio aparentă încălcare a art. 9 (interpretat singur sau coroborat cu art. 14, care interzice discriminarea) în următoarele cazuri:

- aplicarea, în cazul reclamanților, un cuplu catolic, a sistemului austriac de contribuții bisericești, potrivit căruia aceștia aveau obligația de a plăti contribuții periodice Bisericii Catolice; în caz de nerespectare a obligației, biserica avea dreptul de a-i acționa în justiție în fața instanțelor civile pentru a solicita plata sumelor în litigiu. Comisia a observat că obligația în litigiu putea fi evitată dacă reclamanții părăseau biserica; prin faptul că a prevăzut în mod expres această posibilitate în legislația sa, statul a introdus suficiente garanții pentru a le asigura reclamanților exercitarea libertății de religie; pe de altă parte, reclamanții nu puteau deduce din art. 9 din Convenție vreun „drept” de a rămâne membri ai Bisericii Catolice, fiind, în același timp, scutiți de obligațiile impuse de aceasta. În plus, faptul că statul își puna instanțele civile la dispoziția bisericilor, dar și a oricăror alte persoane, pentru a obține executarea unei obligații nu ridică nicio problemă în contextul dreptului la respectarea bunurilor, garantat de art. 1 din Protocolul nr. 1 (*E. și G.R împotriva Austriei*, 1984, decizia Comisiei);
- obligarea reclamanților, de către autoritățile elvețiene, la plata retroactivă a unui impozit religios pentru apartenența lor la Biserica Catolică într-o perioadă în care aceștia au susținut că nu mai făceau parte din această biserică. În speță, autoritățile naționale au recunoscut retragerea acestora din biserică abia din momentul în care fiecare dintre aceștia a arătat în mod explicit și clar că dorește să nu mai fie membru al acesteia, simpla barare a rubricii „religie” în declarațiile fiscale nefiind suficientă în acest sens (*Gottesmann împotriva Elveției*, 1984, decizia Comisiei);
- cazul a patru reclamanți care s-au plâns de faptul că administrația fiscală germană a calculat și a perceput taxe sau impozite religioase pe baza venitului lor cumulat și a venitului soților lor respectivi. În special, aceștia s-au plâns cu privire la necesitatea de a apela la asistența financiară a soțului/soției pentru a plăti o taxă bisericească specială, ceea ce îl pune pe credinciosul dornic să își exercite libertatea de religie într-o situație de dependență de soț/soție, sau cu privire la obligația de a plăti un impozit bisericesc nejustificat de mare deoarece în calcularea acestuia a fost inclus și venitul soțului/soției. Însă taxele sau impozitele în litigiu au fost calculate și percepute de bisericile respective, nu de stat; aceasta era așadar o activitate autonomă a fiecăreia dintre biserici și nu putea fi imputată statului german. În plus, legislația națională le acorda reclamanților libertatea de a părăsi biserica (*Klein și alții împotriva Germaniei*, 2017, pct. 113-118 și 129-134);
- posibilitatea garantată reclamanților, protestanți evangheliști spanioli, de a direcționa un anumit procent din impozitul lor pe venit fie sprijinirii economice a Bisericii Catolice, fie altor scopuri de interes social, dar nu propriei lor biserici. Curtea a constatat că comunitatea religioasă în care reclamanții erau membri nu a încercat să încheie cu statul spaniol un acord care să permită direcționarea aceluși procent din impozit către scopul dorit, deși o astfel de posibilitate era acordată de legislația națională. În ceea ce privește tratamentul fiscal specific acordat Bisericii Catolice, acesta s-a bazat pe acorduri încheiate între statul pârât și Sfântul Scaun, care impuneau ambelor părți obligații reciproce, ca de exemplu obligația bisericii de a pune patrimoniul său istoric, artistic și documentar în serviciul societății [*Alujer Fernández și Caballero García împotriva Spaniei* (dec.), 2001];
- posibilitatea garantată contribuabililor italieni de a direcționa opt miimi din impozitul pe venit fie statului, fie Bisericii Catolice, fie uneia dintre instituțiile reprezentative ale celorlalte cinci religii care au fost de acord să primească o astfel de subvenție după ce au încheiat o convenție specială cu statul. Contrar susținerilor reclamantului, Curtea a constatat că legea garantează contribuabililor opțiunea de a nu exprima o alegere în legătură cu acest aspect, astfel încât dispoziția în litigiu nu presupunea nicio obligație de a-și manifesta convingerile religioase [*Spampinato împotriva Italiei* (dec.), 2007];
- legislația națională care, deși garantează membrilor tuturor comunităților religioase legal recunoscute dreptul de a direcționa un procent din impozitul lor comunității respective,

acorda în plus anumite sume anuale din bugetul de stat exclusiv bisericii naționale (în acest caz, Biserica Luterană Islandeză), clericii acesteia având statutul de funcționari publici [*Ásatrúarfélagið împotriva Islandei* (dec.), 2012].

222. Trebuie remarcat faptul că, în cauzele menționate anterior, este vorba fie despre un impozit bisericesc specific, fie despre direcționarea voluntară, de către un contribuabil, a unui procent exact din impozitul general pe care l-a plătit administrației fiscale. Pe de altă parte, art. 9 din Convenție nu garantează contribuabilului niciun drept cu privire la *politica fiscală și bugetară generală a statului*, în cazul în care nu există nicio legătură directă și trasabilă între plata unei anumite sume și utilizarea ulterioară a acesteia. În consecință, Comisia a respins capătul de cerere formulat de un quaker pacifist care nu dorea să plătească o anumită cotă din impozitul pe venit dacă nu avea asigurarea că aceasta nu va fi alocată pentru finanțarea sectorului militar. În opinia Comisiei, obligația de a plăti impozitul este o obligație generală, care nu are, în sine, un impact precis asupra conștiinței; neutralitatea sa este ilustrată în special de faptul că niciun contribuabil nu poate să influențeze alocarea impozitelor pe care le plătește, nici să decidă în privința lor după ce au fost percepute (*C. împotriva Regatului Unit*, decizia Comisiei; soluție confirmată în *H. și B. împotriva Regatului Unit*, 1986, decizia Comisiei). Comisia a ajuns la aceeași concluzie în cauza unui avocat francez care era împotriva avortului și care a solicitat dreptul de a nu plăti o anumită cotă din impozit care servea la finanțarea avorturilor (*Bouessel du Bourg împotriva Franței*, 1993, decizia Comisiei).

223. Ulterior, Comisia a precizat că nu exista nicio aparentă ingerință în exercitarea libertății de religie chiar dacă statul utiliza sumele bugetare obținute din impozitele generale pentru a sprijini anumite comunități religioase sau activitățile lor religioase (*Darby împotriva Suediei*, 1989, raportul Comisiei, pct. 56).

224. În materie de *asigurări obligatorii și securitate socială*, în anii 1960, Comisia a trebuit să examineze o serie de cereri formulate de protestanți reformați din Țările de Jos care, invocând art. 9, au solicitat dreptul de a nu încheia contracte de asigurări de diferite tipuri, impuse prin lege, și de a nu se afilia la anumite organisme sau mecanisme înființate de stat. Motivarea lor era următoarea. Pe de o parte, Dumnezeu este cel care oferă oamenilor prosperitatea dar și necazurile; prin urmare, nu este permisă încercarea de a preveni sau limita în prealabil efectele unor eventuale catastrofe. Pe de altă parte, Dumnezeu în Biblie a impus tuturor creștinilor să asigure subzistența persoanelor în vârstă și a celor infirmi; prin urmare, luând această chestiune în propriile mâini și instituind un regim de pensii pensie pentru limită de vârstă finanțat de stat, autoritățile au încălcat preceptul divin expres, iar reclamantii nu doreau să fie implicați în acest păcat. În această categorie de cauze, Comisia a respins următoarele capete de cerere:

- capătul de cerere formulat de operatorul unei fabrici de produse lactate, care s-a plâns cu privire la sancțiunile pe care le-a suferit ca urmare a refuzului său de a se înscrie în serviciul de asigurări de sănătate, condiție în principiu impusă prin lege pentru creșterea animalelor; chiar și în ipoteza că a existat o ingerință în exercitarea drepturilor garantate de art. 9, aceasta era „necesară într-o societate democratică” pentru protecția „sănătății publice”, acest scop putând include, în mod rezonabil, prevenirea bolilor în rândul efectivelor de animale (*X. împotriva Țărilor de Jos*, 1962, decizia Comisiei);
- capătul de cerere formulat de o biserică reformată și doi dintre reprezentanții acesteia care, deși nu se opuneau oricărei forme de asigurări, doreau totuși o scutire de la obligația de a contribui la sistemul de pensii pentru limită de vârstă. Comisia a constatat că legislația Țărilor de Jos îi scutea pe obiectorii pe motive de conștiință de la plata contribuției directe la sistem, efectuând în schimb plăți echivalente sub formă de impozite. Prin urmare, legiuitorul național a luat suficient în considerare interesele specifice ale Bisericii Reformate și nu exista nicio aparentă încălcare a art. 9 în speță (*Biserica Reformată din X. împotriva Țărilor de Jos*, 1962, decizia Comisiei);

- capătul de cerere formulat de un bărbat care s-a plâns de discriminare, în sensul că legislația neerlandeză acorda scutirea de obligația de a contribui la sistemul de pensii pentru limită de vârstă (deși obliga persoanele respective să efectueze plăți echivalente sub formă de impozite) numai persoanelor care, din motive religioase, se opuneau în mod oficial oricărui tip de asigurări, ceea ce nu era cazul reclamantului (*X. împotriva Țărilor de Jos*, 1965, decizia Comisiei);
- capătul de cerere formulat de un comerciant care se opunea *oricărei* forme de asigurare și care a fost condamnat la amendă și confiscarea vehiculului său profesionist pentru că a condus vehiculul fără să fi încheiat o asigurare obligatorie de răspundere civilă. În speță, reclamantul a recunoscut că putea beneficia de scutirea prevăzută de lege; totuși, având în vedere că oricum efectua plăți echivalente sub formă de impozite, acesta a considerat că această posibilitate era inacceptabilă din punct de vedere moral. Comisia a considerat că ingerința denunțată era „necesară într-o societate democratică” pentru protecția „drepturilor altora”, și anume terți care ar fi putut fi victime ale unor eventuale accidente (*X. împotriva Țărilor de Jos*, 1967, decizia Comisiei).

225. Într-o perioadă ceva mai recentă, Comisia a respins, de asemenea, o cerere similară formulată de un medic din Țările de Jos care era adeptul învățăturilor antropozofiei și care a solicitat dreptul de a nu se înscrie într-un sistem de pensii de serviciu pentru limită de vârstă, conform prevederilor legii. Comisia a constatat că obligația de a fi membru al unui sistem de pensii se aplica tuturor medicilor generaliști pe o bază perfect neutră, despre care nu se putea spune că avea o legătură strânsă cu religia sau convingerile persoanei respective (*V. împotriva Țărilor de Jos*, 1984, decizia Comisiei).

226. Curtea a concluzionat că nu a existat nicio aparentă încălcare a art. 14 (interzicerea discriminării) coroborat cu art. 9, ca urmare a faptului că fondul primar de asigurări de sănătate i-a obligat pe liderii unei asociații de inspirație creștină „având scopul de a acționa pentru dezvoltarea deplină a omului prin artă și frumusețe” să contribuie la sistemul general de asigurări sociale, motivând că activitatea acestora, pentru care asociația acoperea toate costurile, era o activitate „plătită”, nu o activitate „voluntară”, în sensul legii. Reclamanta s-a considerat victima unui tratament discriminatoriu în comparație cu clericii altor culte, ale căror activități religioase nu se încadrau în sistemul general de asigurări sociale, precum și cu alți voluntari din aceeași federație de care aparținea reclamanta. Curtea a subliniat că, în conformitate cu legislația franceză, călugării și călugărițele datorau contribuții la sistemul general de asigurări sociale, având în același timp posibilitatea de a fi înscriși într-un sistem special; cu toate acestea, când participau la activități în afara formării lor religioase, intrau sub incidența sistemului general de asigurări sociale [*Office culturel de Cluny împotriva Franței* (dec.), 2005].

5. Măsuri adoptate împotriva unor partide politice de inspirație religioasă

227. Art. 9 nu interzice subvenționarea partidelor politice și nici nu conferă dreptul de a participa la alegeri în calitate de partid politic (*X., Y. și Z. împotriva Germaniei*, 1976, decizia Comisiei).

228. Curtea nu a declarat niciodată că înființarea unui *partid politic inspirat de postulatele unei religii* ar fi o formă de „manifestare a religiei” protejată de art. 9 din Convenție. Pe de altă parte, Curtea a trebuit să examineze cauze care au fost introduse de astfel de partide și care au pus în discuție măsurile luate de state împotriva acestora. În această privință, Curtea a hotărât că un partid politic poate să promoveze o modificare a legii sau a structurilor legale ori constituționale ale statului, cu două condiții: i) mijloacele folosite în acest scop trebuie să fie legale și democratice; ii) modificarea propusă trebuie ea însăși să fie compatibilă cu principiile democratice fundamentale. Rezultă de aici în mod obligatoriu că un partid politic ai cărui lideri incită la folosirea violenței sau propun un proiect politic care nu respectă democrația ori vizează distrugerea acesteia, precum și nerespectarea drepturilor și libertăților pe care le recunoaște aceasta, nu poate să se prevaleze de protecția Convenției împotriva sancțiunilor aplicate pentru aceste motive. Cu condiția îndeplinirii cerințelor de

mai sus, un partid politic inspirat din valorile morale ale unei religii nu poate fi considerat încă de la început ca încălcând principiile fundamentale ale democrației, așa cum sunt acestea reflectate în Convenție [*Refah Partisi (Partidul Prosperității) și alții împotriva Turciei* (MC), 2003; *Staatkundig Gereformeerde Partij împotriva Țărilor de Jos* (dec.), 2012, pct. 71]. Pe de altă parte, orice stat contractant poate, în mod legitim, să împiedice normele de drept privat de inspirație religioasă să încalce ordinea publică și valorile democrației în sensul Convenției [*Refah Partisi (Partidul Prosperității) și alții împotriva Turciei* (MC), 2003, pct. 128].

229. Astfel, Curtea a constatat:

- neîncălcarea art. 11 din Convenție (libertatea de asociere) în cazul dizolvării unui partid politic din Turcia și interzicerea, temporară, a exercitării de funcții comparabile în orice alt partid politic, aplicată conducerii acestuia. Curtea a constatat, printre altele, că partidul făcea eforturi în vederea stabilirii unui regim politic bazat pe legea Șaria (care ar fi incompatibil cu democrația) și a unui sistem multijuridic de drept privat, care permite discriminarea pe motive de sex a persoanelor, ca de exemplu poligamia și privilegiile pentru bărbați în materie de divorț și succesiune (care ar fi contrar egalității sexelor, una dintre valorile fundamentale protejate de Convenție) [*Refah Partisi (Partidul Prosperității) și alții împotriva Turciei* (MC), 2003, pct. 128];
- inadmisibilitatea pe motiv de incompatibilitate *ratione materiae* cu Convenția a unei cereri formulate de un „partid politic islamic global”, care s-a plâns de interzicerea, de către autoritățile germane competente, a activităților sale pe teritoriul german. Curtea a considerat că respectivul partid, întrucât milita pentru distrugerea violentă a statului Israel și exterminarea sau expulzarea locuitorilor acestuia, nu putea să se prevaleze de protecția conferită de art. 9, 10 și 11 prin aplicarea art. 17 din Convenție (interzicerea abuzului de drept) [*Hizb Ut-Tahrir și alții împotriva Germaniei* (dec.), 2012];
- inadmisibilitatea, ca vădit nefondată, a unei cereri formulate de un partid politic neerlandez de inspirație protestantă reformată, care a făcut plângere împotriva unei hotărâri a Curții Supreme a Țărilor de Jos în care se declara că statul trebuie să ia măsuri (nespecificate) pentru a pune capăt practicii partidului de a nu admite femeile în cadrul organelor sale de conducere și în listele de candidați pentru alegeri; această practică era motivată de o convingere sinceră, bazată pe textul anumitor pasaje din Biblie. Curtea a examinat cererea în raport cu art. 9, 10 și 11 din Convenție, fără să le diferențieze. Lăsând la o parte chestiunea dacă partidul reclamant putea să se considere „victimă” înainte de luarea unei măsuri specifice împotriva sa, Curtea a declarat că poziția partidului respectiv cu privire la rolul femeilor în politică era în contradicție flagrantă cu valorile fundamentale ale Convenției. Curtea a considerat că, în speță, nu era decisiv faptul că nicio femeie nu a dorit până în acel moment să candideze pentru partidul reclamant [*Staatkundig Gereformeerde Partij împotriva Țărilor de Jos* (dec.), 2012].

B. Obligații negative: respectarea autonomiei organizațiilor religioase

1. Principiul autonomiei organizațiilor religioase

230. În mod tradițional și universal, comunitățile religioase există ca structuri organizate. Atunci când în joc se află organizarea comunității religioase, art. 9 se interpretează prin prisma art. 11 din Convenție, care protejează viața asociativă împotriva oricărei ingerințe nejustificate a statului. Sub acest aspect, dreptul credincioșilor la libertatea de religie presupune posibilitatea comunității religioase de a funcționa în mod pașnic, fără ingerință arbitrară din partea statului. *Autonomia comunităților religioase* este indispensabilă pentru pluralism într-o societate democratică și constituie însăși baza protecției oferite de art. 9 din Convenție. Aceasta este de interes direct nu doar pentru

organizarea comunităților respective ca atare, ci și pentru exercitarea efectivă a dreptului la libertatea de religie de către toți membrii activi ai acestora. Dacă organizarea vieții comunității nu ar fi protejată de art. 9 din Convenție, toate celelalte aspecte ale libertății de religie a persoanei ar fi vulnerabile [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), 2000, pct. 62 și 91; *Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), 2014, pct. 127]. *Structura internă* a unei organizații religioase și condițiile pentru a dobândi calitate de membru constituie mijloace prin care aceste organizații își manifestă convingerile și își păstrează tradițiile religioase (*Sviato-Mihailivska Parafia împotriva Ucrainei*, 2007, pct. 150).

231. Principiul autonomiei enunțat mai sus interzice statului să oblige o comunitate religioasă să admită noi membri ori să îi excludă pe alții. Organizațiile religioase trebuie să fie complet libere să decidă condițiile și modalitățile de admitere a noilor membri și de excludere a membrilor existenți (*Sviato-Mihailivska Parafia împotriva Ucrainei*, 2007, pct. 146 și 150).

232. În cadrul activităților lor, comunitățile religioase se supun normelor pe care adepții acestora le consideră adesea ca fiind de origine divină. Ceremoniile religioase au o semnificație și o valoare sacră pentru credincioși atunci când sunt oficiate de personalul clerical (episcopi, preoți, pastori, rabini, imami, muftii etc.) care sunt împuterniciți în acest sens în temeiul acelor norme. Personalitatea acestora din urmă este, cu siguranță, importantă pentru orice membru activ al comunității, iar participarea lor la viața comunității este așadar o manifestare specială a religiei care, în sine, beneficiază de protecția conferită de art. 9 din Convenție [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), 2000, pct. 62; *Mirojubovs și alții împotriva Letoniei*, 2009, pct. 80].

233. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 ca urmare a măsurilor de reglementare a vieții religioase a ciprioților greci de religie ortodoxă din „Republica Turcă a Ciprului de Nord”, întrucât autoritățile acesteia din urmă nu au aprobat numirea de preoți în regiune, deși mai exista unul singur pentru întreaga regiune [*Cipru împotriva Turciei* (MC), 2001, pct. 243-246].

234. Pedepsirea unei persoane pentru simplul motiv că a acționat în calitate de lider religios al unui grup care îl urmează de bună voie – chiar dacă acest lucru nu a fost recunoscut de stat – nu poate fi compatibil cu cerințele pluralismului religios într-o societate democratică (*Serif împotriva Greciei*, 1999, pct. 51). Astfel, Curtea a constatat încălcarea art. 9 ca urmare a condamnării penale a reclamantului, teolog musulman grec, pentru „uzurparea funcțiilor de preot al unei religii cunoscute” și „purtarea în public, fără drept, a ținutei de preot al acestei religii”. În speță, reclamantul fusese ales muftiul cultului musulman din Rodopi de către credincioși musulmani, dar nu fusese recunoscut de stat, care numise o altă persoană pe acel post. Într-adevăr, acesta participase la o serie de slujbe religioase ca muftiu, însă nu încercase niciodată să exercite funcțiile judiciare și administrative prevăzute de legislația statului privind muftiții și personalul clerical al „religiilor recunoscute” (*ibidem*). Într-un caz similar, care însă viza persoana aleasă ca muftiu al cultului musulman din Xanthi, Curtea a ajuns la aceeași concluzie, precizând că eventuala tensiune pe care prezența a doi muftii ar putea să o creeze în rândul locuitorilor din zonă nu era suficientă pentru a justifica ingerința în litigiu deoarece rolul autorităților de stat este tocmai acela de a se asigura că grupurile opuse se tolerează [*Agga împotriva Greciei (nr. 2)*, 2002; a se vedea, de asemenea, *Agga împotriva Greciei (nr. 3)*, 2006 și *Agga împotriva Greciei (nr. 4)*, 2006].

235. În ceea ce privește, în special, Armata Salvării, a cărei structură internă se bazează pe folosirea unor grade similare celor din armată și pe purtarea uniformei, Curtea a hotărât că acest fapt se interpretează ca o manifestare legitimă a convingerilor religioase ale organizației respective. Prin urmare, nu se poate afirma cu seriozitate că, în consecință, Armata Salvării ar aduce atingere integrității ori siguranței statului (*Filiala Moscova a Armatei Salvării împotriva Rusiei*, 2006, pct. 92). La modul general, folosirea termenilor și alegoriilor militare de către o organizație religioasă nu este suficientă, în sine, pentru a justifica restrângerea activităților sale (a se vedea, în contextul art. 10 interpretat prin prisma art. 9, *Ibraghim Ibraghimov și alții împotriva Rusiei*, 2018, pct. 120).

2. Amestecul statului în conflictele intra- sau interconfesionale

236. O „societate democratică” este caracterizată de pluralism, toleranță și deschidere. Deși, uneori, interesele indivizilor trebuie să se subordoneze intereselor grupului, democrația nu se reduce la supremația constantă a opiniei unei majorități, ci impune un echilibru care asigură persoanelor minoritare un tratament just și care evită orice abuz de poziție dominantă [*Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), 2005, pct. 108]. Pluralismul se bazează, de asemenea, pe recunoașterea și respectarea, cu adevărat, a diversității și dinamicii tradițiilor culturale, a identităților etnice și culturale, a convingerilor religioase, precum și a ideilor și conceptelor artistice, literare și socioeconomice. Interacțiunea armonioasă dintre persoane și grupuri cu identități diferite este esențială pentru coeziunea socială. Respectarea diversității religioase este, cu siguranță, una dintre cele mai importante provocări actuale, motiv pentru care autoritățile trebuie să perceapă diversitatea religioasă nu ca pe o amenințare, ci o bogăție [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 109].

237. Pluralismul și democrația trebuie să se bazeze pe dialog și pe spiritul compromisului, care necesită în mod inevitabil din partea persoanelor diferite concesiile care se justifică în scopul protejării și promovării idealurilor și valorilor unei societăți democratice [*S.A.S. împotriva Franței* (MC), 2014, pct. 128]. Într-o societate democratică, în care mai multe religii sau ramuri ale aceleiași religii coexistă în cadrul aceleiași populații, se poate dovedi necesară adăugarea de limitări la această libertate pentru a concilia interesele diferitelor grupuri și pentru a asigura respectarea convingerilor tuturor. Cu toate acestea, în exercitarea puterii sale de reglementare în acest domeniu și în relația sa cu diversele religii, culte și convingeri, statul trebuie să fie neutru și imparțial; aceasta are de a face cu menținerea pluralismului și a bunei funcționări a democrației (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 115-116).

238. În acest context, Curtea a subliniat adesea rolul statului ca organizator neutru și imparțial al exercitării diferitelor culte, religii și convingeri, și a precizat că acest rol contribuie la ordine publică, pace religioasă și toleranța într-o societate democratică [*Baiatian împotriva Armeniei* (MC), 2011, pct. 120; *S.A.S. împotriva Franței* (MC), 2014, pct. 127]. Aceasta se aplică relațiilor dintre credincioși și necredincioși, precum și relațiilor dintre adepții diferitelor religii, culte și credințe [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), 2011, pct. 60].

239. Obligația de neutralitate nu se poate interpreta ca având potențialul de a diminua rolul unei credințe sau al unei biserici îmbrățișate din punct de vedere tradițional și cultural de populația unei anumite țări (*Membrii Congregației Martorilor lui Iehova din Gldani și alții împotriva Georgiei*, 2007, pct. 132). Astfel, decizia de a continua sau nu o tradiție se circumscrie, în principiu, marjei de apreciere a statului pârât. Curtea trebuie, de altfel, să țină seama de faptul că Europa este caracterizată de o mare diversitate în rândul statelor membre care o alcătuiesc, în special în ceea ce privește dezvoltarea culturală și istorică. Pe de altă parte, referirea la o tradiție nu poate scuti un stat contractant de obligația sa de a respecta drepturile și libertățile consacrate în Convenție și în protocoalele sale [*Lautsi și alții împotriva Italiei* (MC), 2011, pct. 68]. Prin urmare, Curtea nu poate accepta că existența unei religii la care aderă majoritatea populației, tensiunile care ar putea exista între această religie și adepții unei religii minoritare, sau opoziția unei autorități care reprezintă religia majoritară pot să constituie motive obiective și rezonabile pentru a justifica o încălcare a drepturilor prevăzute la art. 9 – de exemplu, refuzul statului de a recunoaște o asociație religioasă (*Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021, pct. 136).

240. Obligația de neutralitate și imparțialitate a statului este incompatibilă cu orice putere de apreciere din partea statului cu privire la legitimitatea convingerilor religioase sau a modurilor de exprimare a acestora [*Manoussakis și alții împotriva Greciei*, 1996, pct. 47; *Baiatian împotriva Armeniei* (MC), 2011, pct. 120; *Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021, pct. 125 și 140]. În cazul în care exercitarea dreptului la libertatea de religie sau a unuia dintre aspectele sale este condiționat, în conformitate cu legislația internă, de un sistem de autorizare

prealabilă, intervenția unei autorități ecleziastice recunoscute în procedura de acordare a autorizației – în special când acea autoritate aparține unei alte confesiuni, ierarhii sau autorități – nu poate fi compatibilă cu cerințele de la art. 9 § 2 din Convenție (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 117; *Vergos împotriva Greciei*, 2004, pct. 34, *Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei*, 2021, pct. 144).

241. Obligația de neutralitate interzice statului, inclusiv instanțelor naționale, să soluționeze chestiunea *apartenenței profesionale* a unei persoane sau a unui grup, această sarcină fiind prerogativa exclusivă a autorităților spirituale supreme ale comunității religioase în discuție [*Miroļubovs și alții împotriva Letoniei*, 2009, pct. 89-90; *İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 121; *Organizația Religioasă Creștină a Martorilor lui Iehova din RNK împotriva Armeniei*, 2022, pct. 76]. Cu alte cuvinte, statul nu poate „să impună” ori „să reîncadreze” în mod arbitrar apartenența religioasă a unei persoane sau a unui grup împotriva voinței sale. Numai cele mai întemeiate și imperative motive ar putea eventual să justifice intervenția statului în acest domeniu [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016, pct. 110]. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 în următoarele cazuri:

- o decizie luată de Direcția Afaceri Religioase din Letonia în contextul unui conflict care sfâșia comunitatea locală de vechi ortodocși (adepti ai Vechii Biserici Ruse); reieșea în mod clar din această decizie, adoptată pe baza a două avize emise de experți care nu erau, niciunul, adepti ai vechii religii ortodoxe, că prin împărțășania făcută la un preot al Bisericii Ortodoxe Ruse, reclamantii și-au schimbat *ipso facto* religia. Punerea în aplicare a acestei decizii a dus la expulzarea reclamantilor din propriul lăcaș de cult (*Miroļubovs și alții împotriva Letoniei*, 2009, pct. 33-36 și 88-89);
- imposibilitatea reclamantului de a obține înlocuirea mențiunii „islam” din cartea sa de identitate cu mențiunea „alevî” deoarece autoritatea de stat responsabilă de afacerile din domeniul religiei musulmane considera că religia alevî reprezenta doar o ramură a islamului (*Sinan İşik împotriva Turciei*, 2010, pct. 45-46);
- refuzul de a înregistra o organizație religioasă și de a-i acorda recunoașterea oficială, pe baza unei expertize care afirma, printre altele, că organizația nu putea pretinde că este „creștină” deoarece nu accepta Crezul de la Niceea (*Organizația Religioasă Creștină a Martorilor lui Iehova din RNK împotriva Armeniei*, 2022, pct. 75-76)

242. În plus, Curtea a concluzionat că a fost încălcat art. 9, interpretat singur, dar și coroborat cu art. 14 din Convenție, ca urmare a respingerii, de către Guvernul turc, a cererii din partea unui grup de alevî prin care aceștia solicitau tratament egal cu cel acordat islamului sunnit. Printre altele, aceștia solicitau ca serviciile legate de exercitarea cultului alevî să constituie serviciu public; ca cemevi-urile (lăcașurile de cult ale adeptilor alevî) să primească statut de lăcașuri de cult; ca membrii personalului clerical al cultului alevî să fie angajați cu statut de funcționari, iar în buget să se prevadă o alocare specială pentru exercitarea cultului alevî. Respingerea cererii se baza, în principal, pe refuzul de a considera religia alevî ca religie sau cult separat(ă) (și menținerea sa oficială în rândul ordinelor sufite interzise în anii 1920). În opinia Curții, atitudinea autorităților, care au refuzat să țină seama de particularitățile alevismului, a încălcat obligația de neutralitate și imparțialitate care le revenea. Circumstanța că a existat o discuție internă în cadrul comunității alevî cu privire la regulile de bază ale credinței sale și ale revendicărilor sale nu schimba faptul că aceasta era o comunitate religioasă adânc înrădăcinată în istoria și cultura Turciei și, astfel, beneficia de drepturile garantate de art. 9 din Convenție. Pe lângă refuzul de a recunoaște cemevi-urile ca lăcașuri de cult, lipsa unui cadru juridic clar pentru cultele minoritare nerecunoscute (cum era religia alevî) a creat numeroase probleme juridice, structurale și financiare referitoare la posibilitatea de a construi lăcașuri de cult, la primirea de donații sau subvenții, calitate procesuală etc. Autoritățile turce și-au depășit astfel marja de apreciere, deși foarte largă. Curtea a constatat, de asemenea, că a existat o discriminare între reclamantii și adeptii versiunii majoritare a islamului sunnit, aceștia din urmă având drepturile și serviciile sus-menționate [*İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* (MC), 2016].

243. În mod similar, Curtea a constatat o încălcare a art. 11, interpretat prin prisma art. 9 din Convenție, ca urmare a respingerii de către autoritățile macedonene a cererii de înregistrare a unei comunități sufite bektâși care era deja recunoscută ca persoană juridică de 15 de ani, pe motiv că izvoarele doctrinei sale și preceptele de bază erau identice cu cele ale religiei islamice (*Bektashi Community și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2018).

244. Măsurile statului care favorizează un lider al unei comunități religioase divizate sau care urmăresc să constrângă acea comunitate, contrar propriilor dorințe, să accepte o conducere unică constituie de asemenea o încălcare a libertății de religie. Este adevărat că, în unele țări, independența și unitatea bisericii majoritare și dominante din punct de vedere istoric sunt considerate a fi de cea mai mare importanță pentru societate în ansamblu [*Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2017]. Cu toate acestea, într-o societate democratică, în care statul este garantul suprem al pluralismului, inclusiv al pluralismului religios, rolul autorităților nu este de a lua măsuri care pot favoriza una dintre interpretările religiei în detrimentul altora, sau care urmăresc să oblige o comunitate divizată ori o parte a acesteia să accepte, contrar voinței sale, o conducere unică [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), 2000, pct. 78; *Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 117]. Astfel, în cazul în care un grup de credincioși și/sau clerici se separă de comunitatea din care au făcut parte anterior sau chiar decid să își schimbe religia, un astfel de act constituie o exercitare colectivă a „libertății de a-și schimba religia sau convingerea”, garantată în mod explicit de art. 9 § 1 din Convenție (*MiroJubovs și alții împotriva Letoniei*, 2009, pct. 93). Prin urmare, autoritățile naționale nu pot obliga credincioșii să își practice convingerile în cadrul unei organizații deja recunoscute sau înregistrate motivând că, în opinia acestor autorități, convingerile lor sunt identice cu cele ale acestei religii (*Ghenov împotriva Bulgariei*, 2017, pct. 46). Rolul autorităților statului nu este de a opri cauza tensiunii prin eliminarea pluralismului, ci de a se asigura că se tolerează grupurile aflate în opoziție – fie vorba și de unele rezultate dintr-unul și același grup (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001, pct. 123).

245. Rolul statului ca garant suprem al pluralismului religios îl poate obliga uneori să fie mediator între părți adverse; în principiu, această *mediere* este în conformitate cu art. 9, cu condiția ca aceasta să fie neutră, iar autoritățile statului să acționeze cu prudență în acest domeniu dificil (*Consiliul Suprem Spiritual al Comunității Musulmane împotriva Bulgariei*, 2004, pct. 80). În orice caz, orice decizie luată de autoritățile statului în acest domeniu trebuie să se bazeze pe o evaluare acceptabilă a faptelor relevante (*Sviato-Mihailivska Parafia împotriva Ucrainei*, 2007, pct. 138).

246. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 din Convenție în următoarele cazuri:

- refuzul autorităților moldovene de a acorda recunoaștere juridică Mitropoliei Basarabiei, o biserică ortodoxă autonomă aflată sub autoritatea Patriarhiei de la București (Biserica Ortodoxă Română), cu motivarea că o astfel de recunoaștere ar aduce atingere intereselor Mitropoliei Moldovei, din cadrul Patriarhiei de la Moscova (Biserica Ortodoxă Rusă), deja recunoscută de Guvern. Refuzând recunoașterea cu motivarea, în special, că biserica reclamantă era doar un „grup schismatic” față de Biserica Rusă și declarând că credincioșii bisericii reclamante puteau să își manifeste religia în cadrul altei biserici ortodoxe, recunoscute de stat, Guvernul moldovean nu și-a îndeplinit obligația de neutralitate și imparțialitate (*Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, 2001);
- refuzul arbitrar al autorităților ucrainene de a recunoaște și de a înregistra modificările aduse statutului unei parohii ortodoxe, adoptate de plenul membrilor săi, în temeiul cărora parohia urma să treacă de sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Ruse (Patriarhia Moscovei) sub cea a Bisericii Ortodoxe Ucrainene (Patriarhia Kievului). În speță, unul dintre principalele aspecte ale arbitrariului consta în faptul că autoritățile și instanțele ucrainene au ignorat complet organizarea internă a parohiei, prevăzută în statutul său, au considerat „enoriași” persoane care nu erau așa ceva conform statutului și au concluzionat că plenul în discuție nu era

legitim deoarece persoanele sus-menționate nu au participat la acesta. Întrucât instanțele interne nu au remediat caracterul arbitrar al deciziilor autorităților administrative, Curtea a constatat încălcarea art. 9 din Convenție coroborat cu art. 6 § 1 și art. 11 (*Sviato-Mihailivska Parafia împotriva Ucrainei*, 2007).

247. În cauza *Mirojubovs și alții împotriva Letoniei*, 2009, obiectul litigiului l-a constituit amestecul statului într-un conflict care sfâșia, din interior, o comunitate religioasă. Însă întâmplarea a făcut ca statul să fie implicat într-un conflict intra-confesional la apariția căruia a contribuit chiar el, în mod direct. În acest sens, trebuie menționate trei hotărâri pe care Curtea le-a pronunțat în trei cauze similare îndreptate împotriva Bulgariei. Toate aceste cauze fac parte din contextul istorico-politic deosebit al țării, care, începând din 1989, a lansat o tranziție rapidă de la regimul comunist totalitar la democrație. După această dată, statul bulgar a aplicat o politică de intervenție în funcționarea internă a celor două și totodată cele mai importante comunități religioase din țară, și anume creștinii ortodocși și musulmanii. Guvernul a încercat în primul rând să realizeze înlocuirea liderilor celor două organizații religioase, din cauza pretensei lor colaborări cu fostul regim comunist; această politică a declanșat imediat o scindare în cadrul fiecărei comunități în discuție. Ulterior, în cursul alegerilor legislative, fiecare guvern consecutiv a luat măsuri cu scopul de a aduce fiecare dintre comunități sub conducerea unică a liderilor religioși considerați loiali din punct de vedere politic partidului aflat la guvernare, marginalizându-i pe liderii grupului din opoziție. În plus, în practica administrativă a autorităților bulgare, legea privind cultele religioase a fost interpretată în mod sistematic ca interzicând funcționarea a două organizații paralele care aparțin unei singure culte și ca necesitând, pentru fiecare cult, o conducere unică, singura care ar fi recunoscută de stat [pentru un rezumat general al situației, a se vedea *Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei*, 2009, pct. 68 și 127].

248. În acest context, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 din Convenție în toate cele trei cauze; situațiile au fost următoarele:

- intervenția Guvernului bulgar în alegerea liderilor comunității musulmane, prin recunoașterea, fără motiv sau explicație, a liderilor părții adverse reclamanților ca fiind singurii reprezentanți legitimi ai comunității în ansamblu. Desigur, Curtea Supremă a Bulgariei a hotărât că era obligația Consiliului de Miniștri să examineze cererea de înregistrare depusă de primul reclamant, însă Guvernul a refuzat să se conformeze dispoziției respective. Curtea a concluzionat că ingerința în litigiu nu a fost „prevăzută de lege”, aceasta fiind arbitrară și bazată pe dispoziții legale care acordau puterii executive o marjă de apreciere nelimitată (*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), 2000);
- faptul că autoritățile naționale au organizat o conferință pentru unificarea musulmanilor bulgari pentru a pune capăt scindării sus-menționate și au intervenit foarte activ în pregătirea și desfășurarea conferinței, în special în ceea ce privește selectarea participanților. În această cauză, reclamantul era Consiliul Suprem Spiritual al Comunității Musulmane, care reprezenta tabăra adversă celei a domnilor Hassan și Tchaouch, și refuza să recunoască legitimitatea conferinței în litigiu. În speță, autoritățile bulgare au exercitat presiune asupra comunității musulmane scindate pentru a o constrânge să accepte o singură conducere, în loc să ia act de eșecul eforturilor de reunificare și, după caz, să continue să acționeze ca mediatori pentru ambele părți într-un spirit de dialog. Curtea a concluzionat că ingerința în litigiu a fost „prevăzută de lege” și a urmărit un scop legitim, dar a fost disproporționată față de acest scop (*Consiliul Suprem Spiritual al Comunității Musulmane împotriva Bulgariei*, 2004);
- ingerința statului într-un conflict care a scindat Biserica Ortodoxă Bulgară, conflict la apariția căruia a contribuit guvernul însuși în mod direct în 1992, când a declarat nevalidă alegerea Patriarhului Maxim ca șef al bisericii și a numit în locul său o conducere temporară (cunoscută sub denumirea de „Sinodul alternativ”). Având în vedere circumstanțele speciale ale cauzei, Curtea a respins argumentul Guvernului potrivit căruia membrii „Sinodului

alternativ” și adepții acestora ar fi fost liberi să înființeze și să înregistreze propria biserică alături de biserică condusă de Patriarhul Maxim; litigiul nu avea ca obiect refuzul de a recunoaște o organizație religioasă, ci intervenția statului în treburile interne ale unei comunități scindate între două conduceri, fiecare dintre acestea considerând-o pe cealaltă necanonică pe baza unor argumente care, la prima vedere, nu erau nici inventate, nici nerezonabile. Prin faptul că a ajutat una dintre părțile la conflict să obțină competență exclusivă de reprezentare și control asupra afacerilor întregii comunități ortodoxe, cu excluderea părții adverse, faptul că a acordat sprijinul organelor de ordine publică pentru expulzarea adepților bisericii reclamante din lăcașurile de cult ocupate de aceștia, statul bulgar nu și-a îndeplinit obligația de neutralitate [*Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei*, 2009; a se vedea de asemenea *Sotirov și alții împotriva Bulgariei* (dec.), 2011].

249. Pe de altă parte, Curtea a concluzionat că nu a existat nicio aparentă încălcare a art. 9 (interpretat singur sau coroborat cu art. 14 din Convenție) în cazul pretensei neexecutări a unei hotărâri cu autoritate de lucru judecat, prin care se garanta parohiei catolice elene acces la cimitirul pe care îl folosea în comun cu parohia ortodoxă, și asta în contextul schimbării religiei efectuate de fostul preot ortodox și o parte din enoriași, care s-au convertit la religia bisericii greco-catolice. Curtea a constatat că autoritățile au luat măsuri adecvate și rezonabile pentru atenuarea conflictului (inclusiv alocarea de fonduri pentru construirea unei noi biserici greco-catolice și înființarea unui cimitir nou); cu privire la hotărârea în litigiu, parohia reclamantă însăși nu a acționat în mod diligent pentru a asigura executarea ei corespunzătoare [*Parohia Greco-Catolică Pesceana și alții împotriva României* (dec.), 2015, pct. 43].

250. Trebuie să se facă diferența între imixtiunea statului într-un conflict inter- sau intra-confesional și simplul fapt că autoritățile naționale *trag consecințele laice inevitabile* ale unui litigiu religios deja existent la apariția căruia nu au contribuit ele însele și la care nu au participat [*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. împotriva Germaniei* (dec.), 2007; *Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien împotriva Austriei*, 1994, decizia Comisiei]. De exemplu, Curtea a declarat inadmisibil ca vădit nefondat capătul de cerere formulat de o comunitate greco-ortodoxă, care s-a plâns de obligația de a înapoia statului o biserică pusă la dispoziția sa în urmă cu peste 150 de ani. În speță, în 1828, regele Ludovic I de Bavaria a pus acea clădire la dispoziția „cultului grec, dar în proprietatea statului”. Cu toate acestea, în anii 1970, comunitatea a rupt relațiile cu mitropolia locală a Patriarhiei Constantinopolului, căreia îi aparținuse anterior, și a trecut sub jurisdicția „adevăraților creștini ortodocși”. În urma unei serii de acțiuni introduse de statul Bavaria, instanțele germane au hotărât că punerea la dispoziție făcută în 1828 ar trebui să fie considerată revocată și că biserica ar trebui să revină statului pentru ca acesta să o transfere mitropoliei. Într-adevăr, potrivit instanțelor, folosirea clădirii în litigiu de către reclamantă devenise contrară intențiilor donatorului inițial (regele Ludovic I), care dorise să acorde această biserică unui grup cu adevărat reprezentativ al comunității greco-ortodoxe locale și în comuniune cu Biserica Greco-Ortodoxă și Patriarhia Constantinopolului; însă comunitatea reclamantă încetase să îndeplinească aceste condiții. Având în vedere motivele reținute de instanțele interne, Curtea nu a constatat nicio ingerință, din partea autorităților naționale, într-un conflict intra-bisericesc și nicio atingere adusă principiului neutralității statului [*Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. împotriva Germaniei* (dec.), 2007].

251. Tot dreptul de folosire a unui lăcaș de cult a fost în litigiu în cauza *Miroļubovs și alții împotriva Letoniei*, 2009, în care reclamantii, adepți ai Vechii Biserici Ruse din Letonia, au pierdut posibilitatea de folosire a lăcașului lor în favoarea unui grup opus, întrucât Direcția Afaceri Religioase decisese că respectivii își schimbaseră *de facto* convingerea și nu mai puteau să reprezinte în mod legitim comunitatea religioasă respectivă. Constatând încălcarea art. 9 din Convenție, Curtea a avut grijă să facă diferența între această cauză și decizia *Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. împotriva Germaniei*, 2007; în special, acesta a subliniat că autoritățile letone au comis o adevărată

ingerință în conflictul religios, în loc să se limiteze la formularea consecințelor juridice în plan laic (*Mirojubovs și alții împotriva Letoniei*, 2009, pct. 94).

3. Conflicte între organizațiile religioase și membrii acestora (credincioși și clerici)

252. Statele nu sunt obligate să impună comunităților religioase aflate sub jurisdicția lor să asigure libertatea de religie și de exprimare a credincioșilor și clericilor lor (*X. împotriva Danemarcei*, 1976, decizia Comisiei). Într-adevăr, trăsătura comună a multor religii este aceea că își stabilesc *regulile doctrinale* de comportament față de care adepții lor trebuie să se conformeze în viața lor privată (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010, pct. 118). Prin urmare, art. 9 din Convenție nu garantează un drept de disidență în cadrul unui organism religios. Respectarea autonomiei comunităților religioase recunoscute de stat implică, în special, acceptarea de către stat a dreptului comunităților respective de a reacționa, în conformitate cu propriile reguli și interese, la orice mișcări divergente care ar putea apărea în interiorul lor și care ar putea prezenta un pericol pentru coeziunea, imaginea sau unitatea lor. Prin urmare, nu este de competența autorităților naționale să fie arbitru între organizațiile religioase și diferitele entități disidente care există sau ar putea apărea în sfera lor [*Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României* (MC), 2013, pct. 165; *Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), 2014, pct. 128]. În mod similar, art. 9 nu garantează credincioșilor dreptul de a alege liderii spirituali ai comunității lor sau de a se opune alegerii ori numirii personalului clerical în cadrul acesteia [*Kohn împotriva Germaniei* (dec.), 2000; *Sotirov și alții împotriva Bulgariei* (dec.), 2011]. Într-adevăr, în caz de dezacord în materie de doctrină sau organizație între o comunitate religioasă și un membru al acesteia, libertatea de religie a acestuia din urmă se exercită prin libertatea de a părăsi comunitatea în discuție (*X. împotriva Danemarcei*, 1976, decizia Comisiei; *Mirojubovs și alții împotriva Letoniei*, 2009, pct. 80).

253. Cu toate acestea, din art. 9 § 1 nu se poate deduce vreun „drept” de a obliga Biserica la „anularea” botezului sau confirmării care s-a realizat în copilărie (*X. împotriva Islandei*, 1967, decizia Comisiei).

254. Organele Convenției au declarat inadmisibile cererile privind următoarele situații:

- decizia Ministerului Cultelor din Danemarca de a iniția proceduri disciplinare împotriva unui pastor al Bisericii Naționale (Luterane) din Danemarca pentru că a supus botezul copiilor unei condiții suplimentare care nu era impusă de Biserică (*X. împotriva Danemarcei*, 1976, decizia Comisiei);
- hotărârea colegiului clerical din cadrul Bisericii Naționale (Luterane) Suedeze din acea vreme, confirmată de Guvern, de a-l declara pe reclamant nepotrivit pentru postul de pastor deoarece, nefiind de acord ca femeile să devină preoți, nu s-a declarat pregătit să coopereze cu o femeie-preot (*Karlsson împotriva Suediei*, 1988, decizia Comisiei);
- obiecția reclamantului, preot în cadrul Bisericii Anglicane, față de decizia Sinodului general al acestei biserici de a include femeile în personalul clerical (*Williamson împotriva Regatului Unit*, 1995, decizia Comisiei);
- decizia comitetului pentru căsătorii din cadrul mișcării penticostale de a revoca dreptul reclamanților de a oficia căsătorii recunoscute de stat, cu motivarea că respectivii nu mai făceau parte din acea mișcare (*Spetz și alții împotriva Suediei*, 1994, decizia Comisiei);
- plângerea unui fost membru al consiliului de administrație al comunității evreiești din Hanovra, cu privire la executarea, de către instanțele germane, a deciziei Curții de Arbitraj de pe lângă Consistoriul central al evreilor din Germania, în care se declara că acesta și-a pierdut funcția și se dispunea expulzarea sa din lăcașurile comunității respective; în speță, nu a existat nicio ingerință din partea statului, întrucât acesta din urmă s-a limitat la

executarea deciziei în litigiu, fără a verifica temeinicia acesteia, dar respectând autonomia internă a comunității evreiești [*Kohn împotriva Germaniei* (dec.), 2000].

4. Conflicte între organizațiile religioase și salariații acestora

255. Datorită autonomiei lor, comunitățile religioase pot avea nevoie de un anumit grad de loialitate din partea persoanelor care lucrează pentru ele sau le reprezintă. Într-adevăr, trăsătura comună a multor religii este aceea că își stabilesc regulile doctrinale de comportament față de care adepții lor trebuie să se conformeze în viața lor privată (*Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei*, 2010, pct. 118). La aprecierea proporționalității unei măsuri restrictive adoptate de statul sau de organizația religioasă în discuție, trebuie să se țină seama de natura funcției deținute de aceste persoane. În special, *misiunea specifică* atribuită persoanei în discuție în cadrul unei organizații religioase este un aspect care trebuie luat în considerare pentru a stabili dacă persoana respectivă trebuie să se supună unei obligații de *loialitate sporită* [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), 2014, pct. 131]. Astfel, este necesar să se acorde o pondere deosebită apropierii dintre activitatea acestei persoane și misiunea de proclamare a organizației religioase în discuție (*Schüth împotriva Germaniei*, 2010, pct. 69).

256. În ceea ce privește în special *profesorii de religie*, nu este nerezonabil, pentru o biserică sau o comunitate religioasă, să le solicite acestora o anumită loialitate față de aceasta, în măsura în care aceștia pot fi considerați reprezentanți ai acestora. Existența unei divergențe între ideile care trebuie predate și convingerile personale ale unui profesor poate ridica o problemă de credibilitate atunci când profesorul respectiv militează în mod activ și public împotriva ideilor în discuție. Într-adevăr, este rezonabil să se accepte că, pentru a fi credibilă, predarea religiei trebuie realizată de o persoană al cărei mod de viață și ale cărei declarații publice nu sunt în contradicție flagrantă cu religia în discuție, mai ales că aceasta urmărește să reglementeze viața privată și convingerile personale ale adepților săi [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), 2014, pct. 137-138].

257. Pe de altă parte, nu este suficient pentru o comunitate religioasă să invoce o atingere reală sau potențială adusă autonomiei sale pentru a justifica orice ingerință în exercitarea drepturilor concurente ale angajaților săi, protejate și ele de Convenție (și în special art. 8, 9, 10 și 11). De asemenea, este necesar ca respectiva comunitate religioasă să demonstreze, prin prisma circumstanțelor cauzei, că riscul invocat este probabil și ridicat, că ingerința în litigiu nu depășește ceea ce este necesar pentru evitarea acestui risc și nici nu servește unui scop străin în vederea exercitării autonomiei comunității religioase. În plus, aceasta nu trebuie să aducă atingere esenței dreptului în discuție. Prin urmare, atunci când Curtea este sesizată în vederea soluționării unui conflict între dreptul la autonomie al unei comunități religioase și un drept concurent al unei alte persoane protejate tot de Convenție, instanțele naționale sunt cele care trebuie să efectueze o examinare detaliată a circumstanțelor cauzei și să pună într-un echilibru just interesele divergente implicate. Statul trebuie să garanteze aceste două drepturi și, în cazul în care protecția unuia dintre ele implică o atingere adusă altuia, să aleagă mijloacele adecvate pentru a face ca atingerea să fie proporțională cu scopul urmărit. În acest context, statul dispune de o largă marjă de apreciere [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), 2014, pct. 123 și 132].

258. Pentru a ajunge la un echilibru just, ambele drepturi trebuie considerate ca meritând să fie considerate de valoare egală: soluția unei cereri nu poate, în principiu, să varieze în funcție de faptul că a fost introdusă la Curte în temeiul art. 9, de organizația religioasă care se consideră victima unei atingeri aduse dreptului său la autonomie, sau în temeiul altui articol care garantează celeilalte părți la litigiu un drept concurent [*Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României* (MC), 2013, pct. 160].

259. În temeiul Convenției, un angajator a cărui etică are la bază o religie sau o convingere filozofică poate impune angajaților săi obligații de loialitate specifice. Cu toate acestea, o decizie de concediere întemeiată pe nerespectarea unei astfel de obligații nu poate fi supusă, în numele dreptului de autonomie al angajatorului, unei proceduri restrânse de control judecătoresc, efectuate de instanța

competență a statului, fără a se ține seama de natura funcției persoanei în cauză și fără a se pune în balanță efectiv interesele aflate în joc prin prisma principiului proporționalității (*Schüth împotriva Germaniei*, 2010, pct. 69).

260. În plus, în cadrul punerii în balanță a intereselor opuse, sus-menționate, prezintă o importanță deosebită faptul că un angajat concediat de un angajator bisericesc are posibilități limitate de a găsi un nou loc de muncă. Acest lucru este cu atât mai adevărat atunci când angajatorul ocupă o poziție predominantă într-un anumit sector de activitate și beneficiază de anumite derogări de la legislația generală, sau în cazul în care formarea angajatului concediat este atât de specifică încât este dificil, dacă nu imposibil, să găsească un post nou în afara bisericii angajatoare [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), 2014, pct. 144; *Schüth împotriva Germaniei*, 2010, pct. 73].

261. Astfel, Curtea a constatat o încălcare a obligațiilor pozitive ce îi reveneau statului pârât în temeiul art. 8 din Convenție (dreptul la respectarea vieții private) în cazul organistului și dirijorului corului unei biserici catolice germane care a fost concediat (cu preaviz) pentru motivul că, întrucât și-a părăsit soția și avea o relație extraconjugală cu o altă femeie (de la care aștepta un copil), și-a încălcat obligația de loialitate față de Biserica Catolică, în opinia căreia o astfel de situație constituie adulter și o încălcare a caracterului indisolubil al căsătoriei. Întrucât instanțele de muncă germane nu i-au dat câștig de cauză reclamantului, Curtea nu a atacat decizia pe fond a acestora, dar a criticat modul în care acestea au ajuns la o concluzie. În speță, instanțele nu au explicat suficient de ce interesele bisericii angajatoare aveau o pondere mai mare decât drepturile reclamantului și de ce nu au pus în balanță drepturile reclamantului și cele ale angajatorului într-un mod compatibil cu Convenția. În special, nu au fost puse în balanță interesele bisericii cu dreptul reclamantului la respectarea vieții private și de familie, ci numai cu interesul său de a fi păstrat pe locul de muncă; nu s-a examinat în mod corespunzător problema gradului de apropiere a activității reclamantului față de misiunea de mărturisire a credinței bisericii, nici posibilitatea ca acesta să găsească un alt loc de muncă corespunzător calificării sale; instanțele interne nu au abordat în mod adecvat faptul că reclamantul nu combătuse pozițiile Bisericii Catolice, ci, mai degrabă, nu a reușit să le respecte în practică. În plus, Curtea a considerat că acceptarea de către reclamant a obligației de loialitate față de Biserica catolică, făcută de către reclamant în momentul semnării contractului său de muncă, nu putea fi interpretată ca un angajament personal neechivoc de a trăi în abstenență în caz de despărțire sau divorț (*Schüth împotriva Germaniei*, 2010).

262. Pe de altă parte, Curtea a concluzionat că nu s-a încălcat art. 8 în următoarele cazuri:

- concedierea (fără preaviz) a directorului pentru Europa din cadrul Departamentului de Relații Publice al Bisericii lui Isus Hristos a Sfinților din Zilele din Urmă („Biserica Mormonă”) din Germania, după ce acesta i-a dezvăluit superiorului său ierarhic faptul că are o relație extra-conjugală. Spre deosebire de cauza *Schüth împotriva Germaniei*, 2010, Curtea a acceptat raționamentul instanțelor pentru litigii de muncă; acestea din urmă au demonstrat în mod suficient că obligațiile de loialitate impuse reclamantului erau acceptabile în sensul în care acestea erau menite să mențină credibilitatea Bisericii Mormone, având în vedere gravitatea adulterului în opinia acesteia, precum și poziția importantă și publică ocupată de reclamant în cadrul acesteia. De asemenea, instanțele germane au prezentat suficiente motive pentru care angajatorul nu era obligat să aplice pentru prima dată o sancțiune mai ușoară, de exemplu un avertisment (*Obst împotriva Germaniei*, 2010);
- nereînnoirea contractului de muncă al reclamantului, un preot catolic redus la statutul de mirean, care era căsătorit ca urmare a dispensei de la obligația de celibat acordată de Sfântul Scaun și care anterior fusese angajat ca profesor de religie și etică catolică în cadrul unui liceu public; această decizie s-a bazat pe o notă a episcopiei locale, din care reieșea că publicitatea făcută de presă cu privire la situația sa familială și afilierea sa la „Mișcarea pro-celibat opțional” a preoților cauzase „scandal”, în sensul dreptului canonic. Curtea a recunoscut, pe de o parte, că o măsură mai puțin restrictivă nu ar fi avut, cu siguranță,

aceeași eficacitate în ceea ce privește menținerea credibilității Bisericii Catolice și, pe de altă parte, consecințele pentru reclamant ale nereînnoirii contractului nu păreau excesive în circumstanțele cauzei, în special având în vedere faptul că el însuși s-a pus, în cunoștință de cauză, într-o situație contrară în totalitate preceptelor Bisericii [*Fernández Martínez împotriva Spaniei* (MC), 2014].

263. În ceea ce privește drepturile concurente ale unui angajat garantate *de art. 9* din Convenție, Curtea a constatat neîncălcarea obligațiilor pozitive ce decurg din acest articol în cazul unei educatoare angajate la o grădiniță administrată de Biserica Protestantă din Germania, concediată fără preaviz cu motivarea că era, în același timp, membră activă a unei comunități denumite „Biserica Universală/Fraternitatea Umanității”, ale cărei învățăminte erau considerate de Biserica Protestantă ca fiind complet incompatibile cu ale sale. În speță, instanțele interne au efectuat o examinare aprofundată a circumstanțelor cauzei, ajungând la un echilibru fundamentat între interesele divergente aflate în joc, și nu era deloc nerezonabilă ideea că interesul reclamantei de a fi menținută pe postul respectiv trebuia să cedeze în fața celui al Bisericii Protestante – de a rămâne credibilă în opinia populației și a părinților copiilor care frecventau grădinița, precum și de a evita orice risc de influențare a copiilor de către o educatoare care era membra unei confesiuni în contradicție cu preceptele bisericii respective (*Siebenhaar împotriva Germaniei*, 2011).

264. În ceea ce privește *libertatea de exprimare* a persoanelor angajate de organizații religioase, protejată de *art. 10* din Convenție, Comisia a declarat inadmisibilă cererea unui medic salariat al unui spital catolic din Germania, care fusese concediat pentru că a semnat o scrisoare deschisă care a fost publicată în presă și în care a exprimat o opinie despre avort contrară poziției Bisericii Catolice. Deși a considerat că reclamantul nu renunțase la libertatea de exprimare pentru simplul fapt că a acceptat un loc de muncă într-un spital catolic, Comisia a observat că acesta a acceptat în mod liber o obligație de loialitate față de biserică, ceea ce limitase, într-o anumită măsură, libertatea sa de exprimare. Pentru a proteja această libertate, reclamantul avea la dispoziția sa instanțe naționale, în a căror jurisprudență s-a afirmat că dreptul bisericilor de a-și impune propriile opinii asupra angajaților nu era nelimitat și că cerințele excesive nu erau acceptabile. Cu toate acestea, nu era nerezonabil să se considere că postul de medic într-un spital catolic era legat de exercitarea uneia dintre misiunile principale ale bisericii și că obligația de a se abține să facă declarații despre avort contrare poziției bisericii nu era excesivă, având în vedere importanța capitală pe care aceasta o acordă acestei probleme (*Rommelfanger împotriva Germaniei*, 1989, decizia Comisiei).

265. Pe de altă parte, Curtea a constatat o încălcare a *art. 10* în cazul nereînnoirii contractului de muncă al unui profesor de filozofie a dreptului la Università Cattolica del Sacro Cuore din Milano, deoarece Congregația pentru Educație Catolică a Sfântului Scaun i-a respins acreditarea cu motivarea că unele dintre pozițiile sale „se opuneau clar doctrinei catolice”, dar nu specificau conținutul acestor poziții. Curtea a recunoscut că nu era de competența autorităților statului să examineze fondul deciziei adoptate în cadrul Congregației. Însă reclamantul nu avea cunoștință de presupusele opinii heterodoxe care îi erau imputate, iar instanțele interne și-au limitat examinarea legalității deciziei atacate doar la faptul că Consiliul Facultății de Drept constatase existența refuzării aprobării. Comunicarea acestor elemente nu ar fi implicat în niciun fel o hotărâre a autorităților judiciare cu privire la compatibilitatea pozițiilor reclamantului cu doctrina catolică; în schimb, i-ar fi permis acestuia să știe și, prin urmare, să poată contesta conform principiului contradictorialității pretinsa incompatibilitate dintre opiniile menționate și activitatea sa didactică la „Università Cattolica”. Importanța acordată interesului acesteia din urmă de a oferi o educație inspirată de doctrina catolică nu putea merge atât de departe încât să aducă atingere înseși esenței garanțiilor procedurale de care reclamantul trebuia să beneficieze în temeiul *art. 10* din Convenție (*Lombardi Vallauri împotriva Italiei*, 2009).

266. În ceea ce privește posibila libertate sindicală a clericilor și a altor membri ai personalului religios, Curtea trebuie, mai întâi, să stabilească dacă respectivii își îndeplinesc misiunea în contextul unei „relații de muncă” sub incidența *art. 11* din Convenție. Dacă da, instanțele naționale trebuie să se

asigure că, în cadrul organizațiilor religioase, atât libertatea de asociere (garantată de art. 11 din Convenție), cât și autonomia cultelor religioase (garantată de art. 9) pot fi exercitate în conformitate cu legislația în vigoare, inclusiv Convenția. În ceea ce privește ingerințele în exercitarea dreptului la libertate de asociere, din art. 9 din Convenție decurge dreptul cultelor de a avea o opinie proprie asupra activităților colective ale membrilor lor care ar putea amenința autonomia lor și că această opinie trebuie, în principiu, să fie respectată de autoritățile naționale. Cu toate acestea, nu este suficient ca o organizație religioasă să afirme existența unei atingeri reale sau potențiale în autonomia sa pentru a pune în conformitate cu cerințele prevăzute la art. 11 din Convenție orice ingerință în exercitarea dreptului la libertatea sindicală al membrilor săi. De asemenea, aceasta trebuie să demonstreze, având în vedere circumstanțele cauzei, că riscul invocat este real și grav, că ingerința în litigiu în exercitarea libertății de asociere nu depășește ceea ce este necesar pentru a-l înlătura și nu are alt scop fără legătură cu exercitarea autonomiei organizației religioase [*Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României* (MC), 2013, pct. 159].

267. În conformitate cu aceste principii, Curtea a constatat că art. 11 din Convenție nu a fost încălcat în cazul respingerii de către autoritățile române a cererii de recunoaștere și înregistrare a unui sindicat constituit de un grup de salariați clericali și neclericali ai Bisericii Ortodoxe Române fără acordul și binecuvântarea chiriarhului lor. Respingerea cererii s-a bazat pe Statutul canonic al Bisericii, care a fost aprobat prin hotărâre de Guvern și face parte din legislația națională. Având în vedere toate informațiile pe care le deține, Curtea a hotărât că, fără a aduce atingere aspectelor specifice ale situației lor și a misiunii lor spirituale, membrii clerici ai Bisericii Ortodoxe Române își desfășoară misiunea în cadrul unui „raport de muncă”; prin urmare, aceștia puteau, în principiu, să se prevaleze de libertatea sindicală în sensul art. 11, cu atât mai mult cu cât instanțele române recunoscuseră deja în mod expres dreptul personalului clerical și neclerical al Bisericii Ortodoxe de a se organiza în sindicate. În schimb, Curtea a hotărât că ingerința în litigiu putea fi considerată proporțională cu scopurile legitime urmărite și, prin urmare, conformă cu cerințele prevăzute la art. 11 § 2 din Convenție. Respungând cererea de înregistrare a sindicatului reclamant, statul s-a abținut pur și simplu să se amestece în organizarea și funcționarea autonomă a Bisericii Ortodoxe Române, respectându-și astfel obligația de neutralitate. Într-adevăr, cererea de înregistrare a sindicatului nu îndeplinea cerințele Statutului Bisericii deoarece membrii acestuia nu au respectat procedura specială prevăzută pentru înființarea unei astfel de asociații. În plus, nimic nu îi împiedica pe membrii sindicatului reclamant să beneficieze de dreptul lor garantat de art. 11 din Convenție înființând o asociație ale cărei obiective ar fi compatibile cu Statutul Bisericii și care nu ar pune la îndoială structura ierarhică tradițională a Bisericii și modul în care sunt luate deciziile în cadrul acesteia [*Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României* (MC), 2013].

268. În ceea ce privește *dreptul de acces la instanțe*, garantat de art. 6 § 1 din Convenție, Curtea a declarat inadmisibilă o cerere formulată de doi foști preoți ai Bisericii Husite Cehoslovace, care au fost concediați prin decizia Consiliului parohial și care au introdus în fața instanțelor mai multe acțiuni în constatarea ilegalității deciziei sus-menționate și plățirea arieratelor la salarii. Au avut câștig de cauză la al doilea punct, dar nu la primul punct, întrucât instanțele cehe s-au declarat necompetente să revizuiască fondul unei decizii care este exclusiv de competența bisericii, având în vedere autonomia acesteia. Curtea a concluzionat că acțiunile introduse de reclamantii nu aveau ca obiect un „drept” care ar putea fi invocat, în mod justificat, ca fiind recunoscut în dreptul intern, și că acest capăt de cerere era, prin urmare, incompatibil *ratione materiae* [*Dudová și Duda împotriva Republicii Cehe* (dec.), 2001].

C. Obligații pozitive

1. Protecția împotriva atacurilor fizice, verbale sau simbolice din partea terților

269. Persoanele care aleg să își exercite libertatea de a-și manifesta religia nu se pot aștepta în mod rezonabil ca aceasta să fie protejată împotriva oricărei critici. Dimpotrivă, membrii unei comunități religioase trebuie să tolereze și să accepte respingerea convingerilor lor religioase de către alte persoane și chiar și răspândirea, de către alte persoane, a unor doctrine ostile credinței lor (*Dubowska și Skup împotriva Poloniei*, 1997, decizia Comisiei; *Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei*, 2022, pct. 154). Cu toate acestea, răspunderea statului poate fi angajată în cazul în care convingerile religioase fac obiectul unei forme de opoziție sau de negare la un asemenea nivel încât descurajează pe adepții acestora să își exercite libertatea de a le avea sau de a le exprima. În astfel de cazuri, statului i se poate cere să garanteze celor care susțin aceste credințe exercitarea în mod pașnic a dreptului garantat de art. 9 (*Church of Scientology și alții împotriva Suediei*, 1980, decizia Comisiei; *Begheluri împotriva Georgiei*, 2014, pct. 160). Într-adevăr, un stat poate avea anumite obligații pozitive inerente respectării efective a drepturilor garantate de art. 9 din Convenție, care pot include adoptarea unor măsuri pentru a asigura respectarea libertății de religie chiar și în relațiile dintre persoane; astfel de măsuri pot, în anumite circumstanțe, să constituie o cale legală de a evita ca o persoană să fie perturbată de la exercitarea cultului său ca urmare a activităților altora (*Dubowska și Skup împotriva Poloniei*, 1997, decizia Comisiei).

270. În cazul în care un grup de persoane organizează o manifestație publică pentru a-și arăta opoziția față de convingerile sau practicile unei comunități religioase, intră în conflict două drepturi fundamentale: dreptul demonstranților la libertatea de exprimare și de întrunire pașnică (art. 10 și art. 11 din Convenție) și dreptul comunității religioase de a-și manifesta pașnic credința, fără nicio ingerință externă nejustificată. Toate aceste drepturi sunt protejate în mod egal de Convenție; niciunul dintre acestea nu este absolut, iar exercitarea lor poate fi supusă limitărilor prevăzute la alin. 2 de la articolele sus-menționate. Convenția nu stabilește *a priori* nicio ierarhie a acestor drepturi: în principiu, acestea merită să fie respectate în mod egal. Prin urmare, trebuie să se stabilească un echilibru între ele, astfel încât să se respecte importanța lor într-o societate bazată pe pluralism, toleranță și deschidere a spiritului. Astfel, statul trebuie să respecte trei principii, și anume:

1. pe cât posibil într-un mod rezonabil, statul trebuie să se asigure că cele două drepturi concurente sunt protejate; această obligație le revine autorităților naționale chiar și atunci când actele care ar putea împiedica exercitarea liberă a unui drept provin de la persoane fizice;
2. în acest scop, statul trebuie să se asigure că există un cadru legal corespunzător – în special pentru a proteja aceste drepturi de atacuri din partea terților – și să ia măsuri eficiente pentru a asigura respectarea lor în practică;
3. în exercitarea competenței sale de control la nivel european, Curtea este cea care trebuie să verifice, având în vedere cauza în ansamblu, dacă autoritățile naționale au realizat un echilibru just între diferitele drepturi concurente consacrate în Convenție. În acest sens, Curtea nu trebuie să profite de avantajul care îi este conferit prin posibilitatea de a examina cauza după trecerea timpului, *a posteriori*. De asemenea, nu are sarcina de a se substitui instanțelor naționale, care sunt mai în măsură decât o instanță internațională să decidă unde se situează echilibrul just și care sunt cele mai bune mijloace pentru a-l atinge. Acest lucru este valabil în special atunci când poliția este cea care trebuie, pe moment, să găsească echilibrul just; având în vedere dificultățile cu care se confruntă poliția în societățile contemporane, obligațiile pozitive care le revin poliției sau altor autorități nu trebuie interpretate ca impunând o povară insuportabilă sau excesivă (*Karahmed împotriva Bulgariei*, 2015, pct. 91-96; *Asociația pentru Relații între Musulmanii Georgieni și alții împotriva Georgiei*, 2023, pct. 83).

271. Conform acestei logici, Curtea a constatat o încălcare a:

- art. 9, interpretat singur și coroborat cu art. 14 din Convenție (interzicerea discriminării), în cazul unei agresiuni fizice în timpul unei adunări pașnice a Martorilor lui Iehova, agresiunea fiind înfăptuită de un grup de persoane conduse de un preot ortodox caterisit și constând în lovirea cu violență și umilirea reclamantilor; cărțile lor religioase au fost arse în fața lor. Poliția a refuzat să intervină prompt la fața locului pentru a-i proteja pe reclamanti; ulterior, aceștia s-au confruntat cu indiferența totală a autorităților competente, care, din ostilitate față de religia Martorii lui Iehova, au refuzat să aplice legea și să dea curs plângerilor acestora (*Membrii Congregației Martorilor lui Iehova din Gldani și alții împotriva Georgiei*, 2007; a se vedea, de asemenea, *Begheluri împotriva Georgiei*, 2014 și *Tsartsidze și alții împotriva Georgiei*, 2017, în care era vorba și de acte de intimidare chiar din partea poliției);
- art. 9, interpretat singur (dar nu și a art. 14), în cazul unei manifestații care a devenit violentă – dar care a fost legală, deoarece fusese în prealabil declarată în conformitate cu legea – și care a fost organizată de membrii unui partid politic împotriva unei ședințe de rugăciune de vineri, care a avut loc în interiorul și exteriorul moscheii din Sofia, capitala Bulgariei (strigăte și gesturi amenințătoare; aruncare de ouă; plasarea de portavoce pe acoperișul clădirii pentru a acoperi sunetul rugăciunii; tentativa de a incendia covoarele de rugăciune; lovituri primite de membrii congregației din partea manifestanților care au intrat în moschee etc.). În speță, autoritățile bulgare nu au făcut tot ce se putea aștepta în mod rezonabil din partea lor pentru a garanta ambelor părți libera exercitare a drepturilor lor respective. Astfel, cunoscând poziția foarte negativă a partidului respectiv față de islam și turci, autoritățile ar fi putut reduce la minim riscul de violență alocând manifestanților un spațiu la o distanță rezonabilă față de moschee, lucru pe care nu l-au făcut. În plus, numărul agenților de poliție la fața locului a fost în mod clar insuficient pentru a controla situația, iar atitudinea lor nu a fost suficient de activă pentru a-i proteja pe membrii congregației. În fine, ancheta declanșată de autorități în urma faptelor nu a corespuns cerințelor de eficacitate (*Karahmed împotriva Bulgariei*, 2015);
- art. 8 (respectarea vieții private) și art. 9 coroborate cu art. 14, în cazul mai multor reclamanti care doreau să deschidă un internat musulman într-o clădire pe care o închiriaseră în Kobuleti (Georgia), dar nu au putut face acest lucru din cauza acțiunilor ostile ale populației locale, cu complicitatea poliției și a altor autorități locale. În speță, reclamantii au fost victimele unei blocade la intrarea în clădirea școlii și ale unor insulte și violențe verbale la adresa lor pentru că erau musulmani; în plus, la un moment dat, un porc a fost sacrificat în fața școlii, iar capul acestuia a fost bătut în cuie la intrarea în clădire. În plus, municipalitatea nu și-a onorat obligația contractuală și a refuzat să racordeze școala la sistemul de canalizare al orașului, în ciuda somației Curții Supreme în acest sens. Curtea a constatat că, prin inacțiunea lor, poliția și celelalte autorități georgiene nu i-au protejat pe reclamanti împotriva acestor atacuri și nu au efectuat o anchetă efectivă care să permită identificarea persoanelor responsabile și a oricărui motiv discriminatoriu în acțiunile lor (*Asociația pentru Relații între Musulmanii Georgieni și alții împotriva Georgiei*, 2023).

272. Pe de altă parte, art. 9 (ca și art. 10 sau 11) nu poate fi interpretat ca autorizând o persoană fizică în dezacord cu o organizație religioasă să întrerupă în orice moment o ceremonie ori să deranjeze ordinea publică în timpul acesteia. De exemplu, Curtea a declarat vădit nefondat capătul de cerere formulat de o credincioasă de religie ortodoxă din România, care milita împotriva unor presupuse abuzuri din partea ierarhilor bisericii sale; aceasta a fost condamnată la amendă contravențională pentru tulburarea ordinii în timpul unei slujbe oficiate de Patriarhul ortodox al României, când a strigat (sau a zis cu voce tare) că acesta „nu este vrednic să fie pomenit”. Având în vedere faptul că scopul amenințării aplicate nu era acela de a sancționa exprimarea unei opinii, ci tulburarea ordinii publice, Curtea a considerat că autoritățile au reacționat în limita marjei de apreciere care le era recunoscută în materie [*Bulgaru împotriva României* (dec.), 2012].

273. În ceea ce privește *reprezentarea provocatoare a obiectelor de venerare religioasă*, Curtea a hotărât că, în anumite cazuri, aceasta poate încălca drepturile credincioșilor în temeiul art. 9 (*Otto-Preminger-Institut împotriva Austriei*, 1994, pct. 47). Totuși, până în prezent, aproape întotdeauna a examinat această situație ipotetică în contextul art. 10 din Convenție (libertatea de exprimare), pronunțându-se asupra capetelor de cerere formulate de persoane sancționate pentru nerespectarea sentimentelor credincioșilor (*ibidem*; *Wingrove împotriva Regatului Unit*, 1996; *Î.A. împotriva Turciei*, 2005; *Giniewski împotriva Franței*, 2006; *Klein împotriva Slovaciei*, 2006; *E.S. împotriva Austriei*, 2018; *Taghiev și Huseinov împotriva Azerbaidjanului*, 2019; *X. Ltd. și Y. împotriva Regatului Unit*, 1982, decizia Comisiei).

274. Pe de altă parte, până în prezent, organele Convenției au respins întotdeauna capetele de cerere formulate în temeiul art. 9 de persoane care s-au plâns de ultraj contra sentimentelor lor religioase. În special, dreptul de a nu suferi nicio ingerință în exercitarea drepturilor garantate de art. 9 nu implică în mod necesar și în orice caz dreptul de a introduce o acțiune în justiție, de orice fel, împotriva acelor care, prin intermediul unei lucrări sau publicații, afectează sensibilitatea religioasă a unei persoane sau a unui grup de persoane (*Dubowska și Skup împotriva Poloniei*, 1997, decizia Comisiei). Organele Convenției au respins acest tip de capete de cerere în următoarele situații:

- respingerea, pe motivul lipsei calității procesuale, a unei acțiuni în despăgubire introduse de Biserica Scientologică și având ca obiect afirmațiile ostile la adresa scientologiei, făcute de un profesor de teologie în timpul unei conferințe și publicate într-un ziar local; într-adevăr, nu s-a stabilit că acele afirmații i-au împiedicat pe reclamanți să își exercite drepturile în temeiul art. 9 (*Church of Scientology și alții împotriva Suediei*, 1980, decizia Comisiei);
- refuzul autorităților britanice de a pune în mișcare o acțiune penală împotriva lui Salman Rushdie și a unei edituri pentru scrierea și, respectiv, publicarea romanului „Versetele satanice”, considerat o blasfemie din punct de vedere islamic (*Choudhury împotriva Regatului Unit*, 1991, decizia Comisiei);
- decizia Parchetului polonez de încetare a urmăririi penale pentru ultraj public contra sentimentelor religioase, îndreptată împotriva redactorului-șef al unei reviste săptămânale pentru publicarea, pe copertă, a unei imagini a Fecioarei cu Pruncul aparținându-i lui Częstochowa – o icoană foarte venerată în toată Polonia –, imagine în care cele două fețe erau înlocuite cu măști de gaze. Parchetul a concluzionat că imaginea a fost utilizată pentru a ilustra informații despre poluarea aerului din Polonia și nu a urmărit, cu intenție, să aducă atingere sentimentelor religioase. Comisia a constatat că reclamanții aveau la dispoziție o cale de atac împotriva ultrajului contra sentimentelor lor religioase, pe care au folosit-o și care a fost respinsă de Parchet în urma unei aprecieri detaliate a circumstanțelor cauzei în ansamblu și a intereselor aflate în joc. În aceste condiții, reclamanții nu au fost descurajați să își exercite drepturile în temeiul art. 9, simplul fapt că autoritățile au ajuns în cele din urmă la concluzia că nu a existat nicio infracțiune neconstituind, în sine, o lipsă de protecție a drepturilor garantate de acest articol. Din același motiv, Comisia a constatat absența unei discriminări interzise de art. 14 (*Dubowska și Skup împotriva Poloniei*, 1997, decizia Comisiei; *Kubalska și Kubalska-Holuj împotriva Poloniei*, 1997, decizia Comisiei);
- o cerere îndreptată împotriva Danemarcei de un cetățean marocan cu reședința în Maroc și două asociații marocane cu sediul și activitatea în această țară, care s-au plâns cu privire la refuzul autorităților daneze de a interzice sau de a sancționa publicarea unei serii de caricaturi despre Profetul Islamului, Mohammed. Curtea a constatat că nu exista nicio legătură jurisdicțională, în sensul art. 1 din Convenție, între reclamanți și Danemarca, chiar și în temeiul unui act extrateritorial [*Ben El Mahi și alții împotriva Danemarcei* (dec.), 2006].

275. În sfârșit, Curtea a respins ca vădit nefondat capătul de cerere al unei asociații a mișcării Hare Krishna care denunța atacurile verbale din timpul unui interviu cu o persoană (în speță, preot ortodox), publicat pe site-ul Internet al unei agenții de știri creștine – așadar, private. În speță, asociația

reclamantă nu a demonstrat că afirmațiile în litigiu au atins un nivel de gravitate de natură să angajeze obligația pozitivă a statului (*Centrul Asociațiilor pentru Conștiință Krishna din Rusia și Frolov împotriva Rusiei*, 2021, pct. 31).

2. Religia la locul de muncă, în armată și în instanță

276. Curtea a considerat legitimă obligarea funcționarilor publici, în virtutea statutului lor, la rezervă în raport cu art. 10 din Convenție (libertatea de exprimare) sau la discreție în exprimarea publică a convingerilor lor religioase, în raport cu art. 9 din Convenție. Îndatoririle deontologice ale unui înalt funcționar care reprezintă statul pot afecta viața sa privată atunci când, datorită comportamentului său – chiar și în particular –, funcționarul poate prejudicia imaginea sau reputația instituției pe care o reprezintă. Convenția nu exclude posibilitatea de a impune funcționarilor o anumită obligație de rezervă sau o anumită rețineră pentru a garanta neutralitatea serviciului public și pentru a asigura respectarea principiului laicității. De asemenea, nu exclude posibilitatea de a sancționa funcționarii ca urmare a apartenenței lor la partide politice sau grupuri cu idei rasiste sau xenofobe ori la secte care stabilesc o legătură de solidaritate rigidă și indisolubilă între membrii lor sau care urmăresc o ideologie contrară normelor democrației (*Sodan împotriva Turciei*, 2016, pct. 42 și 52). Cu toate acestea, simpla proximitate sau apartenență, reală sau presupusă, a unui funcționar la o mișcare religioasă nu poate constitui un motiv suficient în sine pentru a lua o măsură împotriva sa, cât timp nu s-a demonstrat în mod clar nici că acesta nu a fost imparțial sau a primit instrucțiuni din partea membrilor acestei mișcări, nici că mișcarea respectivă constituie un pericol real pentru securitatea națională (*Sodan împotriva Turciei*, 2016, pct. 54).

277. Cu privire la dreptul *membrilor forțelor armate* de a-și manifesta religia în cadrul serviciului lor, Curtea a hotărât că statele pot adopta pentru armatele lor reglementări disciplinare prin care se interzice un astfel de comportament, în special o atitudine contrară ordinii stabilite pentru îndeplinirea cerințelor serviciului militar. Astfel, Curtea a constatat că nu a existat nicio ingerință în libertatea de religie a unui judecător militar, colonel în cadrul Forțelor Aeriene Turce, cu motivarea că „comportamentul și faptele sale denotau că acesta a adoptat opinii fundamentaliste ilegale”. Curtea a declarat că, optând pentru cariera militară, reclamantul a acceptat de bunăvoie sistemul de disciplină militară; însă acest sistem implică, prin natura sa, posibilitatea de a impune membrilor forțelor armate anumite limite asupra drepturilor și libertăților care nu pot fi impuse civililor. În speță, în limitele aplicate cerințelor vieții militare, reclamantul avusese întotdeauna posibilitatea să îndeplinească obligațiile rituale impuse de religia sa; cât despre măsura în litigiu, aceasta nu se baza pe opiniile și convingerile sale religioase ori pe modul în care își îndeplinea îndatoririle religioase, ci pe comportamentul și faptele sale, care aduceau atingere disciplinei militare și principiului laicității [*Kalaç împotriva Turciei*, 1997; a se vedea de asemenea *Çinar împotriva Turciei* (dec.), 2002; *Acarca împotriva Turciei* (dec.), 2002; *Sert împotriva Turciei* (dec.), 2004].

278. În alte cauze, organele Convenției au precizat în mod expres că, în contextul special al Turciei, limitările specifice serviciului militar pot include obligația cadrelor militare de a renunța la implicarea într-o mișcare fundamentalistă islamică, al cărei scop și plan de acțiune îl constituie preeminența normelor religioase [*Tepeli și alții împotriva Turciei* (dec.), 2001; *Yanaşık împotriva Turciei*, 1993, decizia Comisiei]. În special, nu constituie ingerință în exercitarea dreptului la libertatea de religie faptul că o academie militară din Turcia le-a interzis implicarea într-o mișcare fundamentalistă islamică studenților care au ales cariera militară și care aveau posibilitatea de a-și îndeplini obligațiile religioase în limitele impuse de viața militară (*ibidem*).

279. În cazul personalului civil, Curtea a constatat o încălcare a art. 8 din Convenție, interpretat prin prisma art. 9, într-o cauză în care era vizat prefectul adjunct al capitalei Turciei (Ankara), transferat într-un post echivalent într-un oraș cu o importanță administrativă mai scăzută, pentru motivul că avea convingeri religioase determinate, că avea o personalitate „închisă” și că soția sa purta vălul islamic, – și asta în pofida faptului că acesta își demonstrase imparțialitatea în exercitarea atribuțiilor

sale. Iar purtarea vălului de către soția reclamantului era o chestiune ce ținea de viața privată a reclamantilor și nu era vizată de nicio reglementare (*Sodan împotriva Turciei*, 2016, pct. 54).

280. Curtea a urmat o logică similară în cazul unei *judecătore* din Rusia, care a fost revocată din funcție pentru că nu și-a îndeplinit obligațiile inerente puterii judecătorești și a adus atingere autorității acesteia din urmă. În speță, reclamanta s-a folosit de funcția sa de magistrat pentru a promova interesele comunității sale religioase și pentru a intimida părți implicate în procesele pe care trebuia să le judece (de exemplu, s-a rugat în public în timpul ședințelor, a promis anumitor părți să decidă în favoarea lor dacă aderă la biserica sa și a criticat public moralitatea anumitor părți din punctul de vedere al moralei creștine). În consecință, reclamanta a fost revocată nu din cauza apartenenței sale la o comunitate religioasă sau din cauza convingerilor sale religioase, ci din cauza faptelor sale concrete, incompatibile cu funcția de judecător și contrare principiului statului de drept. Curtea a decis așadar că a existat o ingerință în exercitarea, de către reclamantă, a drepturilor prevăzute la art. 10 și 9, dar că ingerința a fost proporțională cu scopurile legitime urmărite [*Pitkevici împotriva Rusiei* (dec.), 2001].

281. Într-o etapă anterioară, Comisia a respins o cerere formulată de un avocat hirotonit preot catolic dar fără să fi efectuat vreodată sarcini preoțești, care s-a plâns (în raport cu art. 9, interpretat singur și coroborat cu art. 14) de respingerea, de către ministrul Justiției din Belgia, a candidaturii sale pentru un post de judecător supleant, funcția de judecător fiind incompatibilă cu statul ecleziastic în temeiul legislației belgiene. Comisia a observat, pe de o parte, că reclamantul nu a fost în niciun fel afectat în exercitarea religiei sale, inclusiv a îndatoririlor sale preoțești, iar pe de altă parte, că în Convenție în sine nu se garantează dreptul de a candida pentru un post în magistratură (*Demeester împotriva Belgiei*, 1981, decizia Comisiei; a se vedea, cu toate acestea, în contextul art. 3 din Protocolul nr. 1, *Seidzade împotriva Azerbaidjanului*, 2009).

282. În cadrul *raporturilor de muncă din sectorul public*, Curtea a constatat o încălcare a art. 9 din Convenție în cazul concedierii reclamantei, responsabile de piscina unei școli profesionale publice din Bulgaria, din cauza apartenenței sale la o comunitate evanghelică protestantă, și asta în contextul general al unei campanii politice și mediatice îndreptate împotriva acestei comunități religioase. Deși concedierea în litigiu a fost conformă cu legislația muncii și s-a bazat în mod oficial pe o modificare a criteriilor de calificare pentru postul său și pe introducerea unor noi criterii pe care reclamanta nu le îndeplinea, analiza situației în fapt în ansamblu a determinat Curtea să concluzioneze că motivul real al măsurii l-au constituit, într-adevăr, apartenența religioasă și convingerile religioase ale reclamantei. În plus, Guvernul nu a prezentat nicio probă a existenței unor acuzații credibile conform cărora reclamanta ar fi făcut prozelitism la școală sau ar fi comis o abatere profesională (*Ivanova împotriva Bulgariei*, 2007).

283. *Preceptele ritualice* ale anumitor religii (a nu se confunda cu *preceptele etice* menționate *supra*, la pct. II.A.2. Obiecția pe motive de conștiință [...] poate, în unele cazuri, să intre în conflict cu obligațiile profesionale ale adeptilor acestora, care pretind prin urmare ca angajatorul lor (public sau privat) să ia măsuri specifice pentru *armonizarea* lor. Cu toate acestea, Curtea a hotărât că art. 9 nu garantează, în sine, dreptul de a absenta de la locul de muncă în zilele de sărbători religioase specifice (*Kosteski împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2006, pct. 45).

284. În cauzele examinate sub acest aspect, Comisia a refuzat întotdeauna să acorde reclamantilor protecția prevăzută la art. 9 § 1 din Convenție, considerând că măsurile luate împotriva lor nu au fost motivate de convingerile lor religioase, ci justificate de obligațiile contractuale specifice existente între părțile implicate și angajatorii acestora. Comisia a decis astfel în următoarele situații:

- refuzul autorităților școlare britanice de a-i aproba reclamantului, învățător de religie musulmană și salariat al unor școli publice, absența de la locul de muncă pe durata rugăciunilor de amiază de vineri de la moschee; a fost constrâns să demisioneze, apoi reîncadrat în muncă cu fracțiune de normă și cu o reducere a salariului. Comisia a refuzat să analizeze în detaliu dacă și în ce măsură islamul impunea obligația de prezență la rugăciunile

colective de vineri; aceasta a remarcat pur și simplu faptul că reclamantul a acceptat, de bunăvoie, obligațiile pedagogice în temeiul contractului său de muncă, el însuși punându-se în incapacitatea de a munci în sistemul de învățământ public și de a participa la rugăciunile de amiază de vineri. În plus, în primii 6 ani de activitate salariată, reclamantul nu a absentat în zilele de vineri și nici nu și-a informat angajatorul că ar putea solicita învoire pentru a merge la moschee. De altfel, având în vedere nevoile legate de organizarea unui sistem școlar, nu era de competența Comisiei să aprecieze, în locul autorităților naționale, care ar fi fost cea mai bună politică de urmat în acest domeniu (*X. împotriva Regatului Unit*, 1981, decizia Comisiei);

- revocarea unui funcționar al Căilor Ferate Finlandeze pentru nerespectarea programului de lucru pe motiv că Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea, al cărei membru era, interzicea membrilor săi să lucreze în zilele de vineri după apusul soarelui. Pe de altă parte, Comisia nu a constatat nicio aparentă discriminare religioasă (art. 14 din Convenție) ca urmare a faptului că legislația națională prevedea, în general, că duminica este ziua de odihnă săptămânală (*Konttinen împotriva Finlandei*, 1996, decizia Comisiei);
- concedierea unei salariate de către un angajator din sectorul privat (o agenție de voiaj) ca urmare a refuzului acesteia de a lucra duminica (*Stedman împotriva Regatului Unit*, 1997, decizia Comisiei).

285. În mod similar, Curtea a constatat că nu s-a încălcat art. 9 din Convenție în cazul sancțiunilor disciplinare (sub forma reducerii temporare a salariului) aplicate unui reclamant care era salariat al societății publice de energie electrică și care s-a declarat musulman pentru a absenta de la locul de muncă de două ori în cursul aceluiași an, cu ocazia sărbătorilor religioase musulmane. Instanțele interne au recunoscut că legea garantează cetățenilor musulmani dreptul la concediu plătit în zilele lor de sărbătoare religioasă; cu toate acestea, în cazul particular al reclamantului, sinceritatea afilierii sale religioase declarate era incertă, întrucât nu avea cunoștință de principiile fundamentale ale islamului, iar anterior respectase întotdeauna sărbătorile creștine. Astfel, instanțele interne au concluzionat că reclamantul s-a declarat musulman doar pentru a putea beneficia de zile suplimentare de concediu. Curtea a acceptat că, în cazul în care legea instituie un privilegiu sau o scutire cu caracter special pentru membrii unei comunități religioase, nu se încalcă art. 9 dacă acestora li se impune sarcina de a prezenta măcar o justificare minimă a situației reale a apartenenței la acel cult (urmând aceeași logică aplicată în cauzele privind obiecția pe motive de conștiință, în care reclamantul trebuie, în principiu, să fie în măsură să justifice sinceritatea convingerilor sale). Prin urmare, deși și-a exprimat îndoielile cu privire la chestiunea dacă în speță era vorba de o „manifestare” a pretensei religii a reclamantului, Curtea a considerat că ingerința era „necesară într-o societate democratică” pentru protecția drepturilor altora, în sensul art. 9 § 2. Aceasta a concluzionat, de asemenea, că nu a existat nicio discriminare în sensul art. 14 (*Kosteski împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei*, 2006).

286. Cu privire la *libertatea de religie a părților la un proces*:

- Comisia a declarat inadmisibilă cererea a doi cetățeni austrieci de cult mozaic, pârâți într-un proces civil, care s-au plâns de refuzul instanței de a amâna audierea programată în timpul Sărbătorii Corturilor (*Sucot*, sărbătoare evreiască). Examinând cauza în principal în raport cu art. 6 § 1 (dreptul la un proces echitabil), Comisia a constatat lipsa de diligență din partea reclamantilor, care au informat cu întârziere instanța despre această incompatibilitate. Pentru același motiv, Comisia a respins și cererile de cerere formulate de reclamantii în temeiul art. 9 interpretat singur și coroborat cu art. 14 (interzicerea discriminării) (*S.H. și H.V. împotriva Austriei*, 1993, decizia Comisiei);
- Curtea a constatat neîncălcarea art. 9 din Convenție în cazul refuzului autorității judecătorești de a amâna o ședință de judecată la care trebuia să participe reclamantul, avocat de cult mozaic, în calitate de reprezentant al unuia dintre reclamantii într-un proces penal; întrucât data ședinței a coincis cu o sărbătoare evreiască obligatorie, reclamantul nu

s-a prezentat, iar ședința s-a desfășurat în absența sa. Curtea a considerat că reclamantul trebuia să se aștepte la respingerea cererii sale de amânare în conformitate cu prevederile legale în vigoare și că ar fi putut aranja înlocuirea sa în ședința respectivă (*Francesco Sessa împotriva Italiei*, 2012).

3. Libertatea de religie a persoanelor private de libertate

287. Persoanele private de libertate beneficiază în continuare de toate drepturile și libertățile fundamentale garantate de Convenție în timpul detenției lor, cu excepția dreptului la libertate (*Korostelev împotriva Rusiei*, 2020, pct. 57). În consecință, autoritățile naționale sunt obligate să respecte libertatea de religie a persoanelor private de libertate, abținându-se de la orice ingerință nejustificată în exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9 din Convenție și luând, după caz, măsuri pozitive pentru a permite exercitarea liberă a acestor drepturi, având în vedere cerințele specifice din mediul penitenciar. Pe de altă parte, opțiunea de a adopta sau nu o reglementare detaliată privind modalitățile de exercitare a unei religii date în mediul penitenciar ține, mai degrabă, de marja de apreciere a autorităților statului, care sunt mai în măsură pentru a se pronunța cu privire la necesitățile și contextele locale (*Erich și Kastro împotriva României*, 2020, pct. 34). Astfel, autoritățile naționale trebuie să se organizeze și să se coordoneze astfel încât să asigure un flux și un schimb de informații adecvate privind deținuții care doresc să își exercite libertatea de religie (*Saran împotriva României*, 2020, pct. 40).

288. Penitenciarele de maximă siguranță sunt supuse unui set de reguli mai stricte decât alte locuri de deținere, ceea ce poate necesita un grad mai mare de restricții privind exercitarea drepturilor prevăzute la art. 9. Însă acest unic fapt nu poate fi interpretat ca împiedicând orice examinare echilibrată reală a intereselor individuale și publice concurente; mai degrabă, acesta ar trebui să fie luat în considerare prin prisma circumstanțelor particulare ale fiecărei cauze [*Abdullah Yalçın împotriva Turciei (nr. 2)*, 2022, pct. 32].

289. Faptul de a fi obligat la rugăciune, la citirea unor cărți religioase și la meditație în prezența altor deținuți reprezintă un inconvenient aproape inevitabil în penitenciar, ceea ce nu încalcă însăși esența dreptului de a-și manifesta religia [*Kovaļkova împotriva Letoniei* (dec.), 2012]. Pe de altă parte, ca regulă generală, art. 9 nu garantează unei persoane private de libertate nici dreptul la prozelitism în unitatea în care este cazată, nici dreptul de a-și manifesta religia în afara unității respective [*J.L. împotriva Finlandei* (dec.), 2000].

290. În mod similar, art. 9 nu garantează unei persoane private de libertate nici dreptul la recunoaștere ca „deținut politic” cu statut deosebit față de cel al altor persoane private de libertate, nici dreptul de a se sustrage aplicării normelor penitenciare generale, ca de exemplu obligația de a presta muncă, de a purta ținuta de penitenciar și de a face curățenie în propria cameră (*McFeeley și alții împotriva Regatului Unit*, 1980, decizia Comisiei; *X. împotriva Regatului Unit*, 1982, decizia Comisiei). De asemenea, Comisia a decis că art. 9 nu impune statului o obligație generală de a pune la dispoziția persoane private de libertate dotări pe care acestea din urmă le consideră necesare pentru exercitarea religiei sau pentru dezvoltarea filozofiei de viață (*X. împotriva Austriei*, 1965, decizia Comisiei).

291. Ca regulă generală, Curtea acceptă argumentul că decizia de a adopta adaptări specifice pentru o persoană privată de libertate poate avea consecințe financiare directe pentru unitatea penitenciară și deci să aibă repercusiuni indirecte asupra calității tratamentului rezervat altor persoane private de libertate; Curtea trebuie așadar să verifice dacă autoritățile naționale au realizat un just echilibru între interesele unității, cele ale celorlalți deținuți și interesele particulare ale deținutului respectiv (*Jakóbski împotriva Poloniei*, 2010, pct. 50; *Erich și Kastro împotriva României*, 2020, pct. 34). Pe de altă parte, înțelegerea prin care unui deținut îi este permis să obțină cu mijloace proprii produsele alimentare conforme cu preceptele religiei sale nu trebuie să îi impună o responsabilitate pe care acesta nu va fi

în măsură să o suporte din motive financiare obiective (*Erlich și Kastro împotriva României*, 2020, pct. 40).

292. În principiu, aceleași principii generale se aplică detenției în penitenciar și detenției la domiciliu, în cazul în care legislația statului respectiv prevede o astfel de măsură (*Süveges împotriva Ungariei*, 2016, pct. 147-157). Același lucru este valabil și pentru arestarea provizorie a străinilor în vederea expulzării (*C.D. și alții împotriva Greciei*, 2013, pct. 78-79).

293. Curtea a constatat o încălcare a art. 9 din Convenție în următoarele cazuri:

- imposibilitatea deținuților de a fi vizitați de un preot sau pastor [*Poltoratski împotriva Ucrainei*, 2003, pct. 163-171; *Kuznețov împotriva Ucrainei*, 2003, pct. 143-151; *Mozer împotriva Republicii Moldova și a Rusiei* (MC), 2016, pct. 197-199];
- refuzul autorităților competente de a le permite reclamantilor, aflați în stare de arest preventiv, participarea la sărbătorile religioase desfășurate în capela penitenciarului, cumulat cu ridicarea cărților și obiectelor religioase, aceste măsuri neavând nicio bază în legislația națională (*Igors Dmitrijevs împotriva Letoniei*, 2006; *Moroz împotriva Ucrainei*, 2017, pct. 104-109);
- refuzul autorităților penitenciare de a aloca unui deținut musulman o cameră într-un penitenciar de maximă siguranță pentru rugăciunea colectivă de vineri, fără să fi evaluat în mod corespunzător toate riscurile și toate posibilitățile practice disponibile în cazul particular al reclamantului [*Abdullah Yalçın împotriva Turciei (nr. 2)*, 2022];
- refuzul administrației penitenciarului de a asigura hrană fără carne unor reclamanti care erau budiști, deși un astfel de aranjament nu ar fi creat o sarcină excesivă pentru penitenciar [*Jakóbski împotriva Poloniei*, 2010; *Vartic împotriva României (nr. 2)*, 2013]. În special, în a doua cauză, reclamantul a reușit doar să obțină un regim alimentar pentru deținuții bolnavi, care conținea carne. Curtea a observat că reclamantul avea doar o posibilitate foarte limitată de a primi hrană conformă cu religia sa, mai ales după ce ministrul Justiției a interzis primirea, prin poștă, de produse alimentare pentru deținuți (*ibidem*, pct. 47-50);
- refuzul de a furniza unui deținut, care se convertise la islam în timpul detenției, mese conforme cu cerințele noii sale religii, cu motivarea că acesta nu prezentase niciun document care să ateste convertirea sa (*Neagu împotriva României*, 2020; a se vedea, de asemenea, cauza *Saran împotriva României*, 2020, în care reclamantul se declarase musulman în timpul detenției și în care situația în litigiu rezulta mai degrabă dintr-o eroare administrativă și dintr-o lipsă de coordonare între autorități);
- o sancțiune disciplinară sub formă de muștrare aplicată unui deținut musulman cazat într-o cameră individuală, pentru că a efectuat rugăciunea islamică (*salât*) în timpul nopții, încălcând astfel în mod formal regulamentul de ordine interioară al penitenciarului, care prevedea „somn pe timp de noapte neîntrerupt” (*Korostelev împotriva Rusiei*, 2020).

294. Pe de altă parte, organele Convenției au concluzionat că nu a existat nicio aparentă încălcare a art. 9 în următoarele situații:

- interdicția de a-și lăsa barba să crească, aplicată unui deținut budist (motivată de necesitatea de a nu împiedica identificarea sa) și refuzul de a-i restitui mătăniile, ridicate în vederea gestionării la primirea sa în locul de deținere. Comisia a considerat că aceste restrângeri erau în conformitate cu art. 9 § 2, în măsura în care acestea aveau drept scop protecția ordinii publice (*X. împotriva Austriei*, 1965, decizia Comisiei);
- pretinsa imposibilitate, pentru un britanic deținut în Germania, de a participa la ritualurile Bisericii Anglicane sau de a avea acces la un pastor anglican. Comisia a constatat că, în realitate, reclamantul a avut acces la cultul protestant și pastori protestanți (*X. împotriva Germaniei*, 1966, decizia Comisiei);

- interzicerea trimerii de articole pentru publicare într-o revistă budistă, aplicată unui deținut budist, întrucât reclamantul nu a demonstrat în ce mod practicarea religiei sale necesita sau presupunea publicarea unor astfel de articole (*X. împotriva Regatului Unit*, 1974, decizia Comisiei), precum și respingerea cererii unui alt deținut budist pentru aprobarea abonării la o revistă catolică, aceasta din urmă fiind foarte clar lipsită de orice legătură cu religia sa (*X. împotriva Austriei*, 1965, decizia Comisiei);
- condițiile de detenție ale unui evreu ortodox, căruia i s-a oferit hrană vegetariană cușer și care a beneficiat de vizite din partea unui evreu laic, cu asistența preotului capelan al penitenciarului, eforturile autorităților pentru a garanta drepturile religioase ale reclamantului fiind aprobate de marele rabin (*X. împotriva Regatului Unit*, 1976, decizia Comisiei);
- măsurile luate de autoritățile penitenciare pentru a ține seama de nevoile alimentare rituale ale doi deținuți de religie iudaică (amenajarea unei bucătării separate pentru prepararea meselor cușer, ale cărei condiții de preparare au fost aprobate de o fundație religioasă evreiască; posibilitatea de a obține produse cușer de la această fundație; posibilitatea de a obține rambursarea cheltuielilor suportate prin intermediul unei acțiuni civile separate), chiar în absența unui cadru normativ specific (*Erlich și Kastro împotriva României*, 2020, pct. 40);
- cazul a patru musulmani aflați într-un centru de primire în vederea expulzării lor de pe teritoriul țării, care s-au plâns că au fost forțați să mănânce carne de porc; din dosar reiese că hrana oferită deținuților musulmani nu conținea carne de porc și că doi dintre furnizorii care aprovizionau centrul erau ei înșiși musulmani și livrau mâncăruri fără carne de porc (*C.D. și alții împotriva Greciei*, 2013, pct. 78-79);
- interceptarea și ridicarea, de către administrația penitenciarului, a unei cărți filozofice și religioase comandate de un deținut de religie taoistă, cu motivarea că respectiva carte conținea un capitol, cu ilustrații, despre arte marțiale; ingerința a fost necesară pentru protejarea „drepturilor și libertăților altora” (*X. împotriva Regatului Unit*, 1976, decizia Comisiei);
- refuzul directorului penitenciarului de a-l înscrie pe reclamant în registrele de evidență ca adept al religiei „Wicca”. Comisia a considerat că, în cazul în care o astfel de mențiune era însoțită de anumite privilegii și înlesniri pentru reclamant pentru a-și putea practica religia, era rezonabilă solicitarea ca religia declarată să fie identificabilă; însă reclamantul nu a prezentat niciun fapt pentru a putea stabili existența obiectivă a unei astfel de religii (*X. împotriva Regatului Unit*, 1977, decizia Comisiei). Într-o cauză similară, Comisia a respins cererea depusă de un deținut care pretindea că este „adorator al luminii” („*Lichtanbeter*”), dar nu explica în ce consta practica religiei sale sau în ce mod autoritățile ar fi împiedicat această practică (*X. împotriva Germaniei*, 1970, decizia Comisiei);
- refuzul administrației penitenciarului de a rectifica pretinsa eroare administrativă din dosarul unui deținut, referitoare la menționarea apartenenței sale religioase (în speță, era înscris ca fiind creștin ortodox, dar se declara de religie iudaică), chiar dacă această presupusă eroare nu avusese absolut niciun impact real și practic asupra posibilității de a-și manifesta religia, oricare ar fi fost aceasta [*Mariș împotriva României* (dec.), 2020].
- o serie de pedepse disciplinare aplicate reclamantului pentru refuzul de a purta ținuta penitenciară și de a face curățenie în celulă. În speță, reclamantul a afirmat că, în calitate de sikh, nu recunoaște nicio altă autoritate între el și Dumnezeu, cu atât mai mult cu cât a solicitat statutul de „deținut politic” (de unde și refuzul de a purta ținuta penitenciară); în plus, întrucât provenea dintr-o castă înaltă, considera „inacceptabil din punct de vedere cultural” să dea cu mătura (de unde refuzul de a face curățenie în celulă). Comisia a declarat primul capăt de cerere (cu privire la ținuta penitenciară) incompatibil cu Convenția (în parte *ratione materiae* și în parte *ratione personae*), iar celălalt capăt de cerere vădit nefondat:

chiar și în ipoteza existenței unei ingerințe în exercitarea libertății de religie a reclamantului, aceasta era necesară pentru protecția sănătății și justificată în sensul art. 9 § 2 (*X. împotriva Regatului Unit*, 1982, decizia Comisiei);

- o pedeapsă disciplinară aplicată unui deținut pentru refuzul de a lucra într-o imprimărie, care a motivat că, fiind adept al veganismului, considera inacceptabil din punct de vedere moral să lucreze cu produse despre care se presupune că au fost testate pe animale (în speță, coloranți). Chiar și în ipoteza existenței unei ingerințe în exercitarea drepturilor reclamantului prevăzute la art. 9, aceasta era în conformitate cu alin. 2 al aceluiași articol. Pe de o parte, Comisia a admis argumentul Guvernului pârât, potrivit căruia era necesară menținerea în penitenciar a unui sistem de prestare a muncii de către deținuți care să fie echitabil și liber de favoritism; pe de altă parte, a constatat caracterul moderat al sancțiunii (*W. împotriva Regatului Unit*, 1993, decizia Comisiei);
- respingerea cererii pentru a merge la slujba religioasă, formulate de un reclamant considerat periculos și încadrat într-un regim special de siguranță sporită, deși acesta putea asista din celulă la slujbă și nu susținuse niciodată că i-au fost împiedicate întâlnirile cu capelanul penitenciarului [*Indelicato împotriva Italiei* (dec.), 2000; a se vedea, de asemenea, *Natoli împotriva Italiei*, 1998, decizia Comisiei];
- respingerea cererii reclamantului, care își executa pedeapsa la domiciliu, pentru ieșire în zilele de duminică în vederea participării la slujba religioasă, în special pentru motivul că cererea sa a fost exprimată în termeni prea generali și nu a indicat biserica sau locul de rugăciune unde dorea să meargă (*Süveges împotriva Ungariei*, 2016, pct. 153-154);
- refuzul administrației penitenciarului de a-i acorda reclamantului, adept al mișcării *Hare Krishna*, o sală separată pentru lectură, rugăciune, meditație și oficierea serviciului religios, precum și confiscarea bețișoarelor de tămâie, aceasta din urmă fiind motivată de necesitatea de a respecta drepturile altor deținuți [*Kovaļkova împotriva Letoniei* (dec.), 2012].

295. De asemenea, Curtea a constatat că nu a fost încălcat art. 9 în cazul unui deținut căruia nu i s-a permis să participe la cultul bisericii sale în afara penitenciarului, în contextul specific al crizei sanitare cauzate de pandemia de Covid-19. În cazul de față, înainte de declanșarea crizei, autoritățile penitenciare i-au permis reclamantului să frecventeze Biserica Adventistă de Ziua a Șaptea din afara penitenciarului, în aplicarea reglementărilor în vigoare. Însă ulterior i-au refuzat cererea de a merge acolo în fiecare sâmbătă din cauza măsurilor luate în timpul pandemiei. Curtea a considerat că restricția în cauză trebuie apreciată prin prisma contextului în continuă schimbare al crizei sanitare, al cărei caracter imprevizibil trebuie să fi ridicat o serie de probleme autorităților în organizarea sau supravegherea activităților religioase ale deținuților. Prin urmare, era necesar să li se recunoască acestora o largă marjă de apreciere, cu atât mai mult cu cât, în speță, reclamantul solicita permisiune de ieșire din penitenciar și de a intra în contact cu persoane din afara acestuia (ceea ce implica riscul contaminării în afara penitenciarului și al introducerii virusului în mediul închis al unității). În aceste condiții, autoritățile nu au încălcat marja de apreciere de care dispuneau în speță (*Constantin-Lucian Spînu împotriva României*, 2022, pct. 57-72).

296. În sfârșit, Curtea a respins capetele de cerere ale unui reclamant care a comis mai multe infracțiuni foarte grave și a fost internat nevoluntar într-un spital de psihiatrie. Întrucât reclamantul s-a declarat Martor al lui Iehova, conducerea spitalului i-a oferit posibilitatea de a menține legătura cu această organizație religioasă; cu toate acestea, a fost muștrat pentru că a predicat și a distribuit pliante altor pacienți, precum și salariiștilor spitalului. Curtea a constatat că măsura era necesară pentru menținerea ordinii în cadrul unității și pentru protejarea intereselor celorlalți pacienți. În rest, Curtea a concluzionat că drepturile reclamantului prevăzute la art. 9 au fost respectate [*J.L. împotriva Finlandei* (dec.), 2000].

Lista cauzelor citate

Jurisprudența citată în prezentul ghid face trimitere la hotărâri și decizii pronunțate de Curte, precum și la decizii sau rapoarte ale Comisiei Europene a Drepturilor Omului („Comisia”).

Dacă nu se specifică altfel, trimiterea este la o hotărâre pe fond, pronunțată de o Cameră a Curții. Abrevierea „(dec.)” arată că este vorba despre o decizie a Curții, iar „(MC)” că respectiva cauză a fost examinată de Marea Cameră.

Hotărârile Camerei care nu sunt definitive, în sensul art. 44 din Convenție, la data publicării prezentei actualizări, sunt marcate cu un asterisc (*) în lista de mai jos. Art. 44 § 2 din Convenție prevede următoarele: „Hotărârea unei Camere devine definitivă: a) atunci când părțile declară că ele nu vor cere retrimiteră cauzei în fața Marii Camere; sau b) la 3 luni de la data hotărârii, dacă retrimiteră cauzei în fața Marii Camere nu a fost cerută; sau c) atunci când Colegiul Marii Camere respinge cererea de retrimiteră formulată potrivit art. 43.”. În cazul în care cererea de retrimiteră este admisă de Colegiul Marii Camere, hotărârea pronunțată ulterior de Marea Cameră este cea care devine definitivă, și nu cea a Camerei.

Hiperlinkurile cauzelor citate în versiunea electronică a ghidului direcționează spre baza de date HUDOC (<https://hudoc.echr.coe.int>) care oferă acces la jurisprudența Curții (hotărâri și decizii pronunțate de Marea Cameră, de Cameră și de Comitet, cauze comunicate, avize consultative și rezumate juridice extrase din Nota de informare privind jurisprudența) și la jurisprudența Comisiei (decizii și rapoarte), precum și la rezoluțiile Comitetului de Miniștri. Anumite decizii ale Comisiei nu sunt incluse în baza de date HUDOC și sunt disponibile doar în versiunea tipărită a volumului corespunzător al Anuarului Convenției europene a drepturilor omului.

Curtea pronunță hotărârile și deciziile în limba engleză și/sau franceză, cele două limbi oficiale ale acesteia. Baza de date HUDOC conține, de asemenea, traduceri ale unor cauze importante în peste treizeci de limbi neoficiale. În plus, include linkuri către aproximativ o sută de culegeri de jurisprudență online, elaborate de terți.

—A—

A.O. Falun Dafa și alții împotriva Moldovei, nr. 29458/15, 29 iunie 2021
A.R. și L.R. împotriva Elveției (dec.), nr. 22338/15, 19 decembrie 2017
Abdi Ibrahim împotriva Norvegiei (MC), nr. 15379/16, 10 decembrie 2021
Abdullah Yalçın împotriva Turciei (nr. 2), nr. 34417/10, 14 iunie 2022
Abrahamsson împotriva Suediei, nr. 12154/86, decizia Comisiei din 5 octombrie 1987
Acarca împotriva Turciei (dec.), nr. 45823/99, 3 octombrie 2002
Adian și alții împotriva Armeniei, nr. 75604/11 și 21759/15, 12 octombrie 2017
Adunarea Creștină a Martorilor lui Iehova din Anderlecht și alții împotriva Belgiei, nr. 20165/20, 5 aprilie 2022
Agga împotriva Greciei (nr. 2), nr. 50776/99 și 52912/99, 17 octombrie 2002
Agga împotriva Greciei (nr. 3), nr. 32186/02, 13 iulie 2006
Agga împotriva Greciei (nr. 4), nr. 33331/02, 13 iulie 2006
Ahmet Arslan și alții împotriva Turciei, nr. 41135/98, 23 februarie 2010
Aktas împotriva Franței (dec.), nr. 43563/08, 30 iunie 2009
Al-Nashif împotriva Bulgariei (dec.), nr. 50963/99, 25 ianuarie 2001
Al-Nashif împotriva Bulgariei, nr. 50963/99, 20 iunie 2002
Alexandridis împotriva Greciei, nr. 19516/06, 21 februarie 2008

Alujer Fernández și Caballero García împotriva Spaniei (dec.), nr. 53072/99, 14 iunie 2001
Angeleni împotriva Suediei, nr. 10491/83, decizia Comisiei din 3 decembrie 1986, Decizii și rapoarte (DR) 51
Araç împotriva Turciei (dec.), nr. 9907/02, 19 decembrie 2006
Arhiepiscopia Ortodoxă a Ohridei (Arhiepiscopia Ortodoxă Greacă a Ohridei din Patriarhia din Peć) împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei, nr. 3532/07, 16 noiembrie 2017
Arrowsmith împotriva Regatului Unit, nr. 7050/75, raportul Comisiei din 12 octombrie 1978, DR 19
Ásatrúarfélagið împotriva Islandei(dec.), nr. 22897/08, 18 septembrie 2012
Asociația Creștină a Martorilor lui Iehova din Bulgaria împotriva Bulgariei, nr. 5301/11, 10 noiembrie 2020
Asociația pentru Relații între Musulmanii Georgieni și alții împotriva Georgiei, nr. 24225/19, 30 noiembrie 2023
Asociația Străvechilor Religii Baltice „Romuva” împotriva Lituaniei, nr. 48329/19, 8 iunie 2021
Association Cultuelle du Temple Pyramide împotriva Franței, nr. 50471/07, 31 ianuarie 2013
Association de solidarité avec les témoins de Jéhovah și alții împotriva Turciei, nr. 36915/10 și 8606/13, 24 mai 2016
Association des Chevaliers du Lotus d’Or împotriva Franței, nr. 50615/07, 31 ianuarie 2013
Association Les Témoins de Jéhovah împotriva Franței, nr. 8916/05, 30 iunie 2011
Association Sivananda de Yoga Vedanta împotriva Franței, nr. 30260/96, decizia Comisiei din 16 aprilie 1998
Avanesian împotriva Armeniei, nr. 12999/15, 20 iulie 2021
Aviz consultativ privind posibilitatea ca unei persoane să i se refuze autorizația de a lucra ca agent de securitate sau de pază din cauza apropierii sau apartenenței sale la o mișcare religioasă (MC), cererea nr. P16-2023-001, Consiliul de Stat al Belgiei, 14 decembrie 2023
Aygün împotriva Belgiei, nr. 28336/12, 8 noiembrie 2022

—B—

B.C. împotriva Elveției, nr. 19898/92, decizia Comisiei din 30 august 1993, DR 75
Baciu împotriva României (dec.), nr. 76146/12, 17 septembrie 2013
Baiatian împotriva Armeniei (MC), nr. 23459/03, CEDO 2011
Balsytė-Lideikienė împotriva Lituaniei (dec.), nr. 72596/01 ; 24 noiembrie 2005
Begheluri împotriva Georgiei, nr. 28490/02, 7 octombrie 2014
Bektashi Community și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei, nr. 48044/10 și alte 2, 12 aprilie 2018
Belcacemi și Oussar împotriva Belgiei, nr. 37798/13, 11 iulie 2017
Ben El Mahi și alții împotriva Danemarcei (dec.), nr. 5853/06, CEDO 2006-XV
Bernard și alții împotriva Luxemburgului, nr. 17187/90, decizia Comisiei din 8 septembrie 1993, DR 75
Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova și alții împotriva Moldovei, nr. 952/03, 27 februarie 2007
Biserica Catolică Chania împotriva Greciei, 16 decembrie 1997, *Culegere de hotărâri și decizii 1997-VIII*
Biserica Reformată din X. împotriva Țărilor de Jos, nr. 1497/62, decizia Comisiei din 14 decembrie 1962
Biserica Scientologică din Moscova împotriva Rusiei, nr. 18147/02, 5 aprilie 2007
Blumberg împotriva Germaniei (dec.), nr. 14618/03, 18 martie 2008
Boffa și alții împotriva San Marino, nr. 26536/95, decizia Comisiei din 15 ianuarie 1998, DR 95
Boicev și alții împotriva Bulgariei, nr. 77185/01, 27 ianuarie 2011
Boudelal împotriva Franței (dec.), nr. 14894/14, 13 iunie 2017
Bouessel du Bourg împotriva Franței, nr. 20747/92, decizia Comisiei din 18 februarie 1993
Bruno împotriva Suediei (dec.), nr. 32196/96, 28 august 2001

Buharatian împotriva Armeniei, nr. 37819/03, 10 ianuarie 2012
Buldu și alții împotriva Turciei, nr. 14017/08, 3 iunie 2014
Bulgaru împotriva României (dec.), nr. 22707/05, 15 mai 2012
Buscarini și alții împotriva San Marino (MC), nr. 24645/94, CEDO 1999-I

—C—

C. împotriva Regatului Unit, nr. 10358/83, decizia Comisiei din 15 decembrie 1983, DR 37
C.D. și alții împotriva Greciei, nr. 33441/10 și alte 2, 19 decembrie 2013
C.J., J.J. și E.J. împotriva Poloniei, nr. 23380/94, decizia Comisiei din 16 ianuarie 1996, DR 84
C.R. împotriva Elveției (dec.), nr. 40130/98, 14 octombrie 1999
Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova împotriva Moldovei (dec.), nr. 12282/02, 14 iunie 2005
Centrul Biblic al Republicii Ciuvașia împotriva Rusiei, nr. 33203/08, 12 iunie 2014
Centrul Asociațiilor pentru Conștiință Krishna din Rusia și Frolov împotriva Rusiei, nr. 37477/11, 23 noiembrie 2021
Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței (MC), nr. 27417/95, CEDO 2000-VII
Chappell împotriva Regatului Unit, nr. 12587/86, decizia Comisiei din 14 iulie 1987, DR 53
Chassagnou și alții împotriva Franței (MC), nr. 25088/94 și alte 2, CEDO 1999-III
Choudhury împotriva Regatului Unit, nr. 17439/90, decizia Comisiei din 5 martie 1991
Church of Scientology of St Petersburg și alții împotriva Rusiei, nr. 47191/06, 2 octombrie 2014
Church of Scientology și alții împotriva Suediei, nr. 8282/78, decizia Comisiei din 14 iulie 1980, DR 21
Cipru împotriva Turciei (MC), nr. 25781/94, CEDO 2001-IV
Çinar împotriva Turciei (dec.), nr. 39334/98, 9 iulie 2002
Comunitatea religioasă a Martorilor lui Iehova din districtul Ternivski din Krivoi Rog împotriva Ucrainei, nr. 21477/10, 3 septembrie 2019
Consiliul Suprem Spiritual al Comunității Musulmane împotriva Bulgariei, nr. 39023/97, 16 decembrie 2004
Constantin-Lucian Spînu împotriva României, nr. 29443/20, 11 octombrie 2022
Corley și alții împotriva Rusiei, nr. 292/06 și 43490/06, 23 noiembrie 2021
Cserjés împotriva Ungariei (dec.), nr. 45599/99, 5 aprilie 2001
Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı împotriva Turciei, nr. 32093/10, 2 decembrie 2014

—D—

D. împotriva Franței, nr. 10180/82, decizia Comisiei din 6 decembrie 1983, DR 35
Dahlab împotriva Elveției (dec.), nr. 42393/98, CEDO 2001-V
Dakir împotriva Belgiei, nr. 4619/12, 11 iulie 2017
Daratsakis împotriva Greciei, nr. 12902/87, decizia Comisiei din 7 octombrie 1987
Darby împotriva Suediei, nr. 11581/85, raportul Comisiei din 9 mai 1989
Darby împotriva Suediei, 23 octombrie 1990, seria A nr. 187
Das Universelle Leben Aller Kulturen Weltweit e.V. împotriva Germaniei (dec.), nr. 60369/11, 17 noiembrie 2015
Dautaj împotriva Elveției (dec.), nr. 32166/05, 20 septembrie 2007
Demeester împotriva Belgiei (dec.), nr. 8493/79, decizia Comisiei din 8 octombrie 1981
Deschomets împotriva Franței (dec.), nr. 31956/02, 16 mai 2006
De Wilde împotriva Țărilor de Jos (dec.), nr. 9476/19, 9 noiembrie 2021
Diaghilev împotriva Rusiei, nr. 49972/16, 10 martie 2020
Dimitras și alții împotriva Greciei, nr. 42837/06 și alte 4, 3 iunie 2010
Dimitras și alții împotriva Greciei (nr. 2), nr. 34207/08 și 6365/09, 3 noiembrie 2011

Dimitras și alții împotriva Greciei (nr. 3), nr. 44077/09 și alte 2, 8 ianuarie 2013
Dimitrova împotriva Bulgariei, nr. 15452/07, 10 februarie 2015
Dogru împotriva Franței, nr. 27058/05, 4 decembrie 2008
Dor împotriva României (dec.), nr. 55153/12, 25 august 2015
Dubowska și Skup împotriva Poloniei, nr. 33490/96 și 34055/96, decizia Comisiei din 18 aprilie 1997, DR 89
Dudová și Duda împotriva Republicii Cehe (dec.), nr. 40224/98, 30 ianuarie 2001

—E—

E. și G.R. împotriva Austriei, nr. 9781/82, decizia Comisiei din 14 mai 1984, DR 37
E.S. împotriva Austriei, nr. 38450/12, 25 octombrie 2018
Ebrahimian împotriva Franței, nr. 64846/11, CEDO 2015
Efstratiou împotriva Greciei, 18 decembrie 1996, *Culegere de hotărâri și decizii 1996-VI*
Église Évangélique Missionnaire și Salaün împotriva Franței, nr. 25502/07, 31 ianuarie 2013
El Majjaoui și Stichting Touba Moskee împotriva Țărilor de Jos (dec.), nr. 25525/03, 14 februarie 2006
El Majjaoui și Stichting Touba Moskee împotriva Țărilor de Jos (scoatere de pe rol) (MC), nr. 25525/03, 20 decembrie 2007
El Morsli împotriva Franței (dec.), nr. 15585/06, 4 martie 2008
Enver Aydemir împotriva Turciei, nr. 26012/11, 7 iunie 2016
Erçep împotriva Turciei, nr. 43965/04, 22 noiembrie 2011
Erlich și Kastro împotriva României, nr. 23735/16 și 23740/16, 9 iunie 2020
Executief van de Moslims van België și alții împotriva Belgiei, nr. 16760/22 și alte 8, 13 februarie 2024
Eweida și alții împotriva Regatului Unit, nr. 48420/10 și alte 3, CEDO 2013

—F—

F.L. împotriva Franței (dec.), nr. 61162/00, 3 noiembrie 2005
F.P. împotriva Germaniei, nr. 19459/92, decizia Comisiei din 29 martie 1993
Fédération chrétienne des témoins de Jéhovah de France (dec.), nr. 53430/99, CEDO 2001-XI
Fernández Martínez împotriva Spaniei (MC), nr. 56030/07, CEDO 2014
Feti Demirtaş împotriva Turciei, nr. 5260/07, 17 ianuarie 2012
Filiala Moscova a Armatei Salvării împotriva Rusiei, nr. 72881/01, CEDO 2006-XI
Finska Församlingen i Stockholm și Hautaniemi împotriva Suediei, nr. 24019/94, decizia Comisiei din 11 aprilie 1996, DR 85
Folgerø și alții împotriva Norvegiei (MC), nr. 15472/02, CEDO 2007-III
Francesco Sessa împotriva Italiei, nr. 28790/08, CEDO 2012
Fränklin-Beentjes și CEFLU-Luz da Floresta împotriva Țărilor de Jos (dec.), nr. 28167/07, 6 mai 2014
Fusu Arcadie și alții împotriva Republicii Moldova, nr. 22218/06, 17 iulie 2012

—G—

Gamaledyn împotriva Franței (dec.), nr. 18527/08, 30 iunie 2009
Ghenov împotriva Bulgariei, nr. 40524/08, 23 martie 2017
Giniewski împotriva Franței, nr. 64016/00, CEDO 2006-I
Glas Nadejda EOOD și Anatoli Elenkov împotriva Bulgariei, nr. 14134/02, 11 octombrie 2007
Gluchowski și alții împotriva Franței (dec.), nr. 44789/98, 14 decembrie 1999

Gottesmann împotriva Elveției, nr. 10616/83, decizia Comisiei din 4 decembrie 1984, DR 40
Gough împotriva Regatului Unit, nr. 49327/11, 28 octombrie 2014
Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V. împotriva Germaniei (dec.), nr. 52336/99, 18 septembrie 2007
Gromada Ukraiïnskoi Greko-Katolițkoi Ţerkovi Sela Korșiv împotriva Ucrainei (dec.), nr. 9557/04, 3 mai 2016
Grzelak împotriva Poloniei, nr. 7710/02, 15 iunie 2010
Güler și Uğur împotriva Turciei, nr. 31706/10 și 33088/10, 2 decembrie 2014
Gündüz împotriva Turciei (dec.), nr. 59997/00, 9 noiembrie 2004
Gütl împotriva Austriei, nr. 49686/99, 12 martie 2009

—H—

H. și B. împotriva Regatului Unit, nr. 11991/86, decizia Comisiei din 18 iulie 1986
Habitants d'Alseberg și de Beersel împotriva Belgiei, nr. 1474/62, decizia Comisiei din 26 iulie 1963
Habitants de Leeuw-St. Pierre împotriva Belgiei, nr. 2333/64, decizia Comisiei din 15 iulie 1965
Hamzaian împotriva Armeniei, nr. 43082/14, 6 februarie 2024
Hamidović împotriva Bosniei și Herțegovinei, nr. 57792/15, CEDO 2017
Hasan și Eylem Zengin împotriva Turciei, nr. 1448/04, 9 octombrie 2007
Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei (MC), nr. 30985/96, CEDO 2000-XI
Hernandez Sanchez împotriva Spaniei, nr. 30479/96, decizia Comisiei din 4 septembrie 1996
Herrmann împotriva Germaniei (MC), nr. 9300/07, 26 iunie 2012
Hizb Ut-Tahrir și alții împotriva Germaniei (dec.), nr. 31098/08, 12 iunie 2012
Hoffmann împotriva Austriei, 23 iunie 1993, seria A nr. 255-C
Hubaux împotriva Belgiei, nr. 11088/84, decizia Comisiei din 9 mai 1988

—I—

Î.A. împotriva Turciei, nr. 42571/98, CEDO 2005-VIII
Ibraghim Ibraghimov și alții împotriva Rusiei, nr. 1413/08 și 28621/11, 28 august 2018
Iera Moni Profitou Iliou Thiras împotriva Greciei (dec.), nr. 32259/02, 21 noiembrie 2002
Iglesia Bautista „El Salvador” și Ortega Moratilla împotriva Spaniei, nr. 17522/90, decizia Comisiei din 11 ianuarie 1992, DR 72
Igors Dmitrijevs împotriva Letoniei, nr. 61638/00, 30 noiembrie 2006
Iliin și alții împotriva Ucrainei, nr. 74852/14, 17 noiembrie 2022
Indelicato împotriva Italiei (dec.), nr. 31143/96, 6 iulie 2000
Institut de prêtres français și alții împotriva Turciei, nr. 26308/95, decizia Comisiei din 19 ianuarie 1998, DR 92
Institut de prêtres français și alții împotriva Turciei (soluționare amiabilă), nr. 26308/95, 14 decembrie 2000
ISKCON și alții împotriva Regatului Unit, nr. 20490/92, decizia Comisiei din 8 martie 1994, DR 76
Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e.V. împotriva Germaniei (dec.), nr. 53871/00, CEDO 2002-X
Ismailova împotriva Rusiei, nr. 37614/02, 29 noiembrie 2007
Ivanova împotriva Bulgariei, nr. 52435/99, 12 aprilie 2007
İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei (MC), nr. 62649/10, CEDO 2016

—J—

J.L. împotriva Finlandei (dec.), nr. 32526/96, 16 noiembrie 2000
Jakóbski împotriva Poloniei, nr. 18429/06, 7 decembrie 2010
Jasvir Singh împotriva Franței (dec.), nr. 25463/08, 30 iunie 2009
Jehovas Zeugen in Österreich împotriva Austriei, nr. 27540/05, 25 septembrie 2012
Jenik împotriva Austriei (dec.), nr. 37794/07 și alte 7, 20 noiembrie 2012
Johannische Kirche și Peters împotriva Germaniei (dec.), nr. 41754/98, CEDO 2001-VIII
Johnston și alții împotriva Irlandei, 18 decembrie 1986, seria A nr. 112
Jones împotriva Regatului Unit (dec.), nr. 42639/04, 13 septembrie 2005
Josephides împotriva Turciei (dec.), nr. 21887/93, 24 august 1999
Juma Mosque Congregation și alții împotriva Azerbaidjanului (dec.), nr. 15405/04, 8 ianuarie 2013

—K—

K. împotriva Țărilor de Jos, nr. 15928/89, decizia Comisiei din 13 mai 1992
K. și V. împotriva Țărilor de Jos, nr. 11086/84, decizia Comisiei din 16 iulie 1987
Karahmed împotriva Bulgariei, nr. 30587/13, 24 februarie 2015
Kalaç împotriva Turciei, 1 iulie 1997, *Culegere de hotărâri și decizii 1997-IV*
Karaduman împotriva Turciei, nr. 16278/90, decizia Comisiei din 3 mai 1993, DR 74
Karaduman împotriva Turciei (dec.), nr. 41296/04, 3 aprilie 2007
Karakuzey împotriva Germaniei, nr. 26568/95, decizia Comisiei din 16 octombrie 1996
Karlsson împotriva Suediei, nr. 12356/86, decizia Comisiei din 8 septembrie 1988, DR 57
Keller împotriva Germaniei, nr. 36283/97, decizia Comisiei din 4 martie 1998
Kenar împotriva Turciei (dec.), nr. 67215/01, 1 decembrie 2005
Kervanci împotriva Franței, nr. 31645/04, 4 decembrie 2008
Khan împotriva Regatului Unit, nr. 11579/85, decizia Comisiei din 7 iulie 1986, DR 48
Kılıc împotriva Austriei, nr. 27700/15, 12 ianuarie 2023
Kimlia și alții împotriva Rusiei, nr. 76836/01 și 32782/03, CEDO 2009
Kjeldsen, Busk Madsen și Pedersen împotriva Danemarcei, 7 decembrie 1976, seria A nr. 23
Klein și alții împotriva Germaniei, nr. 10138/11 și alte 3, 6 aprilie 2017
Knudsen împotriva Norvegiei, nr. 11045/84, decizia Comisiei din 8 martie 1985, DR 42
Kohn împotriva Germaniei (dec.), nr. 47021/99, 23 martie 2000
Kokkinakis împotriva Greciei, 25 mai 1993, seria A nr. 260-A
Kontakt-Information-Therapie și Hagen împotriva Austriei, nr. 11921/86, decizia Comisiei din 12 octombrie 1988, DR 57
Konttinen împotriva Finlandei, nr. 24949/94, decizia Comisiei din 3 decembrie 1996, DR 87
Korostelev împotriva Rusiei, nr. 29290/10, 12 mai 2020
Köse și alții împotriva Turciei (dec.), nr. 26625/02, CEDO 2006-II
Kosteski împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei, nr. 55170/00, 13 aprilie 2006
Koppi împotriva Austriei, nr. 33001/03, 10 decembrie 2009
Kovaļkovs împotriva Letoniei (dec.), nr. 35021/05, 31 ianuarie 2012
Krupko și alții împotriva Rusiei, nr. 26587/07, 26 iunie 2014
Kubalska și Kubalska-Holuj împotriva Poloniei, nr. 35579/97, decizia Comisiei din 22 octombrie 1997
Kurtulmuş împotriva Turciei (dec.), nr. 65500/01, CEDO 2006-II
Kustannus OY Vapaa Ajatteliija AB și alții împotriva Finlandei, nr. 20471/92, decizia Comisiei din 15 aprilie 1996, DR 85
Kuznețov împotriva Ucrainei, nr. 39042/97, 29 aprilie 2003
Kuznețov și alții împotriva Rusiei, nr. 184/02, 11 ianuarie 2007

—L—

Lachiri împotriva Belgiei, nr. 3413/09, 18 septembrie 2018
Lajda și alții împotriva Republicii Cehe (dec.), nr. 20984/05, 3 martie 2009
Lang împotriva Austriei, nr. 28648/03, 19 martie 2009
Larissis și alții împotriva Greciei, 24 februarie 1998, *Culegere de hotărâri și decizii* 1998-I
Lautsi și alții împotriva Italiei (MC), nr. 30814/06, CEDO 2011
Le Cour Grandmaison și Fritz împotriva Franței, nr. 11567/85 și 11568/85, decizia Comisiei din 6 iulie 1987, DR 53
Leela Förderkreis e.V. și alții împotriva Germaniei, nr. 58911/00, 6 noiembrie 2008
Leyla Şahin împotriva Turciei (MC), nr. 44774/98, CEDO 2005-XI
Löffelmann împotriva Austriei, nr. 42967/98, 12 martie 2009
Logan împotriva Regatului Unit, nr. 24875/94, decizia Comisiei din 6 septembrie 1996, DR 86
Lombardi Vallauri împotriva Italiei, nr. 39128/05, 20 octombrie 2009
Loste împotriva Franței, nr. 59227/12, 3 noiembrie 2022
Lotter împotriva Bulgariei (dec.), nr. 39015/97, 6 februarie 2003
Lotter și Lotter împotriva Bulgariei (soluționare amiabilă), nr. 39015/97, 19 mai 2004
Lundberg împotriva Suediei (dec.), nr. 36846/97, 28 august 2001

—M—

Magyar Keresztény Mennonita Egyház și alții împotriva Ungariei, nr. 70945/11 și alte 8, CEDO 2014
Mann Singh împotriva Franței (dec.), nr. 24479/07, 13 noiembrie 2008
Manoussakis și alții împotriva Greciei, 26 septembrie 1996, *Culegere de hotărâri și decizii* 1996-IV
Mansur Yalçın și alții împotriva Turciei, nr. 21163/11, 16 septembrie 2014
Mariș împotriva României (dec.), nr. 58208/14, 29 septembrie 2020
Martins Casimiro și Cerveira Ferreira împotriva Luxemburgului (dec.), nr. 44888/98, 27 aprilie 1999
Martorii lui Iehova din Moscova și alții împotriva Rusiei, nr. 302/02, 10 iunie 2010
Marty împotriva Elveției (dec.), nr. 21566/93, decizia Comisiei din 30 august 1993
Masaev împotriva Moldovei, nr. 6303/05, 12 mai 2009
McFeeley și alții împotriva Regatului Unit, nr. 8317/78, decizia Comisiei din 15 mai 1980, DR 20
Membrii Congregației Martorilor lui Iehova din Gldani și alții împotriva Georgiei, nr. 71156/01, 3 mai 2007
Metodiev și alții împotriva Bulgariei, nr. 58088/08, 15 iunie 2017
Mignot împotriva Franței (dec.), nr. 37489/97, decizia Comisiei din 21 octombrie 1998
Miroļubovs și alții împotriva Letoniei, nr. 798/05, 15 septembrie 2009
Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei, nr. 45701/99, CEDO 2001-XII
Mockutė împotriva Lituaniei, nr. 66490/09, 27 februarie 2018
Morož împotriva Ucrainei, nr. 5187/07, 2 martie 2017
Mozer împotriva Republicii Moldova și a Rusiei (MC), nr. 11138/10, CEDO 2016
Murphy împotriva Irlandei, nr. 44179/98, CEDO 2003-IX
Muşfig Mammadov și alții împotriva Azerbaidjanului, nr. 14604/08 și alte 3, 17 octombrie 2019

—N—

N.F. împotriva Italiei, nr. 37119/97, CEDO 2001-IX
Nasirov și alții împotriva Azerbaidjanului, nr. 58717/10, 20 februarie 2020
Natoli împotriva Italiei, nr. 26161/95, decizia Comisiei din 18 mai 1998
Neagu împotriva României, nr. 21969/15, 10 noiembrie 2020
Nolan și K. împotriva Rusiei, nr. 2512/04, 12 februarie 2009

Nyyssönen împotriva Finlandei, nr. 30406/96, decizia Comisiei din 15 ianuarie 1998

—O—

Obst împotriva Germaniei, nr. 425/03, 23 septembrie 2010

Office culturel de Cluny împotriva Franței (dec.), nr. 1002/02, 22 martie 2005

Omkarananda și Divine Light Zentrum împotriva Elveției, nr. 8118/77, decizia Comisiei din 19 martie 1981, DR 25

Organizația Religioasă Creștină a Martorilor lui Iehova din RNK împotriva Armeniei, nr. 41817/10, 22 martie 2022

Otto-Preminger-Institut împotriva Austriei, 20 septembrie 1994, seria A nr. 295-A

Osmanoğlu și Kocabaş împotriva Elveției, nr. 29086/12, CEDO 2017

Ossewaarde împotriva Rusiei, nr. 27227/17, 7 martie 2023

Ouardiri împotriva Elveției (dec.), nr. 65840/09, 28 iunie 2011

Öz împotriva Germaniei, nr. 32168/96, decizia Comisiei din 3 decembrie 1996

—P—

Palau-Martinez împotriva Franței, nr. 64927/01, CEDO 2003-XII

Pannulo și Forte împotriva Franței (dec.), nr. 37794/97, 23 noiembrie 1999

Papavasiliakis împotriva Greciei, nr. 66899/14, 15 septembrie 2016

Parohia Greco-Catolică Pesceana și alții împotriva României (dec.), nr. 35839/07, 14 aprilie 2015

Parry împotriva Regatului Unit (dec.), nr. 42971/05, CEDO 2006-XV

Pavlidis și Georgakis împotriva Turciei (dec.), nr. 9130/09 și 9143/09, 2 iulie 2013

Pendragon împotriva Regatului Unit, nr. 31496/98, decizia Comisiei din 19 octombrie 1998

Pentidis și alții împotriva Greciei, 9 iunie 1997, *Culegere de hotărâri și decizii* 1997-III

Perovi împotriva Rusiei, nr. 47429/09, 20 octombrie 2020

Perry împotriva Letoniei, nr. 30273/03, 8 noiembrie 2007

Phull împotriva Franței (dec.), nr. 35753/03, CEDO 2005-I

Pichon și Sajous împotriva Franței (dec.), nr. 49853/99, CEDO 2001-X

Pitkevici împotriva Rusiei (dec.), nr. 47936/99, 8 februarie 2001

Polat împotriva Austriei, nr. 12886/16, 20 iulie 2021

Poltoratski împotriva Ucrainei, nr. 38812/97, CEDO 2003-V

Pretty împotriva Regatului Unit, nr. 2346/02, CEDO 2002-III

—R—

Ranjit Singh împotriva Franței (dec.), nr. 27561/08, 30 iunie 2009

Razaghi împotriva Suediei (dec.), nr. 64599/01, 11 martie 2003

Refah Partisi (Partidul Prosperității) și alții împotriva Turciei (MC), nr. 41340/98 și alte 3, CEDO 2003-II

Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei, nr. 40825/98, 31 iulie 2008

Reprezentanța Uniunii Consiliilor Evreilor din Fosta Uniune Sovietică și Uniunea Organizațiilor

Religioase Evreiești din Ucraina împotriva Ucrainei (dec.), nr. 13276/05, 1 aprilie 2014

Revert și Legallais împotriva Franței, nr. 14331/88 și 14332/88, decizia Comisiei din 8 septembrie 1989, DR 62

Rimsko-Katolička Gromada Sviatogo Klimentia v Misti Sevastopoli împotriva Ucrainei (dec.), nr. 22607/02, 3 mai 2016

Rommelfanger împotriva Germaniei, nr. 12242/86, decizia Comisiei din 6 septembrie 1989, DR 62

Rupprecht împotriva Spaniei (dec.), nr. 38471/10, 19 februarie 2013

—S—

S.A.S. împotriva Franței (MC), nr. 43835/11, CEDO 2014
S.H. și H.V. împotriva Austriei, nr. 19860/91, decizia Comisiei din 13 ianuarie 1993
Sadik Amet și alții împotriva Greciei (dec.), nr. 64756/01, 10 octombrie 2002
Salonen împotriva Finlandei, nr. 27868/95, decizia Comisiei din 2 iulie 1997, DR 90
Saniewski împotriva Poloniei (dec.), nr. 40319/98, 26 iunie 2001
Saran împotriva României, nr. 65993/16, 10 noiembrie 2020
Sardar Babaiev împotriva Azerbaidjanului, nr. 34015/17 și 26896/18, 1 februarie 2024
Savda împotriva Turciei, nr. 42730/05, 12 iunie 2012
Savez crkava „Riječ života” și alții împotriva Croației, nr. 7798/08, 9 decembrie 2010
Schüth împotriva Germaniei, nr. 1620/03, CEDO 2010
Scientology Kirche Deutschland e.V. împotriva Germaniei, nr. 34476/97, decizia Comisiei din 7 aprilie 1997, DR 89
Schilder împotriva Țărilor de Jos (dec.), nr. 2158/12, 16 octombrie 2012
Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien împotriva Austriei, nr. 20966/92, decizia Comisiei din 30 noiembrie 1994
Serif împotriva Greciei, nr. 38178/97, CEDO 1999-IX
Şerife Yiğit împotriva Turciei (MC), nr. 3976/05, 2 noiembrie 2010
Sert împotriva Turciei (dec.), nr. 47491/99, 8 iulie 2004
Seidzade împotriva Azerbaidjanului, nr. 37700/05, 3 decembrie 2009
Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Bulgare (Mitropolitul Inokent) și alții împotriva Bulgariei, nr. 412/03 și 35677/04, 22 ianuarie 2009
Siebenhaar împotriva Germaniei, nr. 18136/02, 3 februarie 2011
Šijakova și alții împotriva Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei (dec.), nr. 67914/01, 6 martie 2003
Sinan Işık împotriva Turciei, nr. 21924/05, CEDO 2010
Sindicatul „Păstorul cel Bun” împotriva României (MC), nr. 2330/09, CEDO 2013
Skugar și alții împotriva Rusiei (dec.), nr. 40010/04, 3 decembrie 2009
Societatea comercială X. împotriva Elveției, nr. 7865/77, decizia Comisiei din 27 februarie 1979, DR 16
Sodan împotriva Turciei, nr. 18650/05, 2 februarie 2016
Stella și alții împotriva Greciei (dec.), nr. 1977/02 și alte 2, CEDO 2002-X
Sotirov și alții împotriva Bulgariei (dec.), nr. 13999/05, 5 iulie 2011
Spampinato împotriva Italiei (dec.), nr. 23123/04, 29 martie 2007
Spetz și alții împotriva Suediei, nr. 20402/92, decizia Comisiei din 12 octombrie 1994
Staatkundig Gereformeerde Partij împotriva Țărilor de Jos (dec.), nr. 58369/10, 10 iulie 2012
Stedman împotriva Regatului Unit, nr. 29107/95, decizia Comisiei din 9 aprilie 1997, DR 89
Stavropoulos și alții împotriva Greciei, nr. 52484/18, 25 iunie 2020
Sukyo Mahikari France împotriva Franței (dec.), nr. 41729/09, 8 ianuarie 2013
Süveges împotriva Ungariei, nr. 50255/12, 5 ianuarie 2016
Sviato-Mihailivska Parafia împotriva Ucrainei, nr. 77703/01, 14 iunie 2007

—T—

T.C. împotriva Italiei, nr. 54032/18, 19 mai 2022
T.N.B. împotriva României (dec.), nr. 34644/02, 5 ianuarie 2010
Taganrog LRO și alții împotriva Rusiei, nr. 32401/10 și alte 19, 7 iunie 2022
Taghiev și Huseinov împotriva Azerbaidjanului, nr. 13274/08, 5 decembrie 2019

Tanyar și alții împotriva Turciei (dec.), nr. 74242/01, 7 iunie 2005
Tarhan împotriva Turciei, nr. 9078/06, 17 iulie 2012
Teliatnikov împotriva Lituaniei, nr. 51914/19, 7 iunie 2022
Témoins de Jéhovah împotriva Finlandei, nr. 31172/19, 9 mai 2023
Tennenbaum împotriva Suediei, nr. 16031/90, decizia Comisiei din 3 mai 1993
Tepeli și alții împotriva Turciei (dec.), nr. 31876/96, 11 septembrie 2001
The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints împotriva Regatului Unit, nr. 7552/09, 4 martie 2014
Thlimmenos împotriva Greciei (MC), nr. 34369/97, CEDO 2000-IV
Tiğ împotriva Turciei (dec.), nr. 8165/03, 24 mai 2005
Toncev și alții împotriva Bulgariei, nr. 56862/15, 13 decembrie 2022
Tsartsidze și alții împotriva Georgiei, nr. 18766/04, 17 ianuarie 2017
Țaturian împotriva Armeniei, nr. 37821/03, 10 ianuarie 2012

—U—

Union des Athées împotriva Franței, nr. 14635/89, raportul Comisiei din 6 iulie 1994
Universelles Leben e.V. împotriva Germaniei, nr. 29745/96, decizia Comisiei din 27 noiembrie 1996

—V—

V. împotriva Țărilor de Jos, nr. 10678/83, decizia Comisiei din 5 iulie 1984, DR 39
Valsamis împotriva Greciei, 18 decembrie 1996, *Culegere de hotărâri și decizii* 1996-VI
Van den Dungen împotriva Țărilor de Jos, nr. 22838/93, decizia Comisiei din 22 februarie 1995, DR 80
Van Schijndel și alții împotriva Țărilor de Jos, nr. 30936/96, decizia Comisiei din 10 septembrie 1997
Vartic împotriva României (nr. 2), nr. 14150/08, 17 decembrie 2013
Vavrička și alții împotriva Republicii Cehe (MC), nr. 47621/13 și alte 5, 8 aprilie 2021
Vereniging Rechtswinkels Utrecht împotriva Țărilor de Jos, nr. 11308/84, decizia Comisiei din 13 martie 1986, DR 46
Vergos împotriva Greciei, nr. 65501/01, 24 iunie 2004
Viel împotriva Franței (dec.), nr. 41781/98, 14 decembrie 1999
Von Pelser împotriva Italiei, nr. 14254/88, decizia Comisiei din 9 noiembrie 1990

—W—

W. împotriva Regatului Unit, nr. 18187/91, decizia Comisiei din 10 februarie 1993
Wasmuth împotriva Germaniei, nr. 12884/03, 17 februarie 2011
Williamson împotriva Regatului Unit, nr. 27008/95, decizia Comisiei din 17 mai 1995
Wingrove împotriva Regatului Unit, 25 noiembrie 1996, *Culegere de hotărâri și decizii* 1996-V

—X—

X. împotriva Austriei, nr. 1753/63, decizia Comisiei din 15 februarie 1965
X. împotriva Austriei, nr. 1718/62, decizia Comisiei din 22 aprilie 1965
X. împotriva Austriei, nr. 4982/71, decizia Comisiei din 22 martie 1972
X. împotriva Austriei, nr. 8652/79, decizia Comisiei din 15 octombrie 1981, DR 26
X. împotriva Danemarcei, nr. 7374/76, decizia Comisiei din 8 martie 1976, DR 5
X. împotriva Germaniei, nr. 2413/65, decizia Comisiei din 16 decembrie 1966
X. împotriva Germaniei, nr. 3110/67, decizia Comisiei din 19 iulie 1968

- X. împotriva Germaniei*, nr. 4445/70, decizia Comisiei din 1 aprilie 1970
- X. împotriva Germaniei*, nr. 6167/73, decizia Comisiei din 18 decembrie 1974, DR 1
- X. împotriva Germaniei*, nr. 8741/79, decizia Comisiei din 10 martie 1981, DR 24
- X. împotriva Islandei*, nr. 2525/65, decizia Comisiei din 6 februarie 1967
- X. împotriva Regatului Unit*, nr. 5442/72, decizia Comisiei din 20 decembrie 1974, DR 1
- X. împotriva Regatului Unit*, nr. 5947/72, decizia Comisiei din 5 martie 1976, DR 5
- X. împotriva Regatului Unit*, nr. 6886/75, decizia Comisiei din 18 mai 1976, DR 5
- X. împotriva Regatului Unit*, nr. 7291/75, decizia Comisiei din 4 octombrie 1977, DR 11
- X. împotriva Regatului Unit*, nr. 7992/77, decizia Comisiei din 12 iulie 1978, DR 14
- X. împotriva Regatului Unit*, nr. 8160/78, decizia Comisiei din 12 martie 1981, DR 22
- X. împotriva Regatului Unit*, nr. 8231/78, decizia Comisiei din 6 martie 1982, DR 28
- X. împotriva Suediei*, nr. 172/56, decizia Comisiei din 10 aprilie 1961
- X. împotriva Suediei*, nr. 434/58, decizia Comisiei din 10 aprilie 1961
- X. împotriva Suediei*, nr. 911/60, decizia Comisiei din 10 aprilie 1961
- X. împotriva Suediei*, nr. 7911/77, decizia Comisiei din 12 decembrie 1977, DR 12
- X. împotriva Țărilor de Jos*, nr. 1068/61, decizia Comisiei din 14 decembrie 1962
- X. împotriva Țărilor de Jos*, nr. 2065/63, decizia Comisiei din 14 decembrie 1965
- X. împotriva Țărilor de Jos*, nr. 2988/66, decizia Comisiei din 31 mai 1967
- X. împotriva Țărilor de Jos*, nr. 2648/65, decizia Comisiei din 6 februarie 1968
- X. și Church of Scientology împotriva Suediei*, nr. 7805/77, decizia Comisiei din 5 mai 1979, DR 16
- X. Ltd. și Y. împotriva Regatului Unit*, nr. 8710/79, decizia Comisiei din 7 mai 1982, DR 28
- X., Y. și Z. împotriva Germaniei*, nr. 6850/74, decizia Comisiei din 18 mai 1976, DR 5

—Y—

- Yanaşık împotriva Turciei*, nr. 14524/89, decizia Comisiei din 6 ianuarie 1993, DR 74

—Z—

- Z. și T. împotriva Regatului Unit* (dec.), nr. 27034/05, CEDO 2006-III
- Zaoui împotriva Elveției* (dec.), nr. 41615/98, 18 ianuarie 2001